

Journal of Balkan Studies

Balkan Çalışmaları
Dergisi

Revista për
Studime Ballkanike

Списание за
Балкански Студии

Volume • **6** / 2026

Issue • **1**

IDEFE
PUBLICATIONS

Journal of Balkan Studies

Balkan Çalışmaları
Dergisi

Revista për
Studime Ballkanike

Списание за
Балкански Студии

Volume • **6** / 2026

IDEFE
PUBLICATIONS

Issue • **1**

Journal of Balkan Studies

Volume 6, Issue 1 – 2026

ISSN: 2671-3675
E-ISSN: 2671-3659

Journal of Balkan Studies is an international, academic and peer-reviewed refereed journal. It is published twice a year.

Concession Holder on Behalf of Balkan Studies Foundation

Assist. Prof. Dr. Sevba Abdula

Editor in Chief

Assist. Prof. Dr. Sevba Abdula, Balkan Studies Foundation, Istanbul Medeniyet University

Assistant Editors

Assoc. Prof. Zahit Atçıl, Bogazici University

Assist. Prof. Dr. Sedad Bešlija, Sarajevo University

Language Editors

Elif R. Nazim, Balkan Studies Foundation

Furkan Abdula, Balkan Studies Foundation

Field Editors

Prof. Dr. Şener Bilalî, International Balkan University | **Prof. Dr. Ali Erken**, Marmara University | **Prof. Dr. Mevludin Ibish**, International Balkan University | **Assist. Prof. Dr. Agron Islami**, Institute of History "Ali Hadri"- Prishtina | **Assist. Prof. Dr. Emin Lelic**, Salisbury University | **Assist. Prof. Dr. Fatjon Shabani**, Trakya University | **Assist. Prof. Dr. Irena Kolaj Ristanović**, Belgrade University | **Prof. Dr. Petar Todorov**, Institute of National History – Skopje | **Assoc. Prof. Dr. Fatma Sel Turhan**, Istanbul Technical University | **Assist. Prof. Dr. Abdullah Muhsin Yıldız**, Yalova University | **Prof. Dr. Hana Younis**, Institute for History University of Sarajevo | **Assoc. Prof. Dr. Aysel Yıldız**, Foundation for Research and Technology

Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Alibašić, University of Sarajevo | **Assoc. Prof. Abdurrahman Atçıl**, Sabanci University | **Prof. Dr. Murteza Bedir**, Istanbul University | **Prof. Dr. Gülfettin Çelik**, Istanbul Medeniyet University | **Assist. Prof. Mehmet Uğur Ekinçi**, SETA | **Prof. Dr. Feridun Emecen**, Istanbul 29 Mayıs University | **Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu**, Istanbul Medeniyet University | **Assoc. Prof. Zora Hesova**, Charles University | **Prof. Dr. Abdülhamit Kırmızı**, Bamberg University | **Prof. Dr. Musa Musai**, University of Tetovo | **Assoc. Prof. Anton Pancev**, University of Kliment Ohridski – Sofia | **Prof. Dr. Nebojsa Petrovic**, University of Beograd | **Prof. Dr. Egdūnas Račius**, Vytautas Magnus University | **Prof. Dr. Gadaf Rexhepi**, South East European University | **Assoc. Prof. Yunus Uğur**, Marmara University

Secretariat

Hanife Etem

Graphic Design

Faruk Özcan

Proofreading

Elif R. Nazim

Publication Type

International Periodic

Publication Period

Published twice a year, January and July

Print Date

February, 2026

Printed by

Ajgraf – Skopje Citadel, 1000

Correspondence

Journal of Balkan Studies

Makedonsko Kosovska Brigada No:32 1A, Cair- Skopje, North Macedonia

www.balkanjournal.org, journalbalkan@gmail.com

table of contents

research articles

İrade ve Kader Arasında: Dr. Ethem Bakar'ın (1877-1945)
Biyografisi ve Düşünce Dünyası

Ömer Faruk Can

9

Avusturya Ordusunun Kosova'yı İşgali (1689–1691) ve
Yerel Halkın Tepkisi

Agron Islami

45

By All Means Necessary: The Rescuing of the Albanian Jews
During the Holocaust

Ofer Muchtar

67

Performing Europe: Speech Acts and the Discursive Construction
of European Integration in Albanian Political Discourse

Ardita Dylgjeri

85

book reviews

Xavier Bougarel, Nadživjeti Carstva: Islam, nacionalni identitet i
politička lojalnost u Bosni i Hercegovini

Meldin Kešetović

115

Vladimir Hamed-Troyansky, "Empire of Refugees: North Caucasian
Muslims and the Late Ottoman State"

Günay Kayarlar

121

Amina Šiljak Jesenković & Madžida Mašić, "Sarajevski pjesnik
Zekerija Sukerija: književno-teorijska studija i izbor iz Divana"

Omer Merzić

125

Research Articles

İrade ve Kader Arasında: Dr. Ethem Bakar'ın (1877-1945) Biyografisi ve Düşünce Dünyası*

Ömer Faruk Can

Özet: Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin sancılı zihniyet dönüşümünü, dönemin Tıbbiyeli aydın tipolojisinin karakteristik bir örneği olan Dr. Ethem Bakar (1877-1945) üzerinden tahlil etmektedir. Selanikli, Fransa eğitilmiş ve pozitivist bir hekim olan Bakar, bilimi toplumsal bir kurtuluş reçetesi olarak gören kuşağının tipik bir temsilcisidir. Çalışma, uzun yıllar Jules Payot'nun bir tercümesi sanılan *Terbiye-i İrade'nin*, Bakar'a ait özgün bir telif eser olduğunu birinci el kaynaklarla teyit ederek, müellifin bu eserle “kendi kaderini tayin eden rasyonel birey”i inşa etme çabasını merkeze almaktadır. Bununla birlikte aile arşivleri, hususi evrak ve sözlü tarih verilerine dayanan bu araştırma, Bakar'ı sadece kamusal alandaki bilimsel kimliğiyle değil, Sabetayist (Avdetî) kökeninin getirdiği “suskunluk yükü” ve evlat acısıyla yaşadığı trajedinin dönüştürdüğü “mahrem” kimliğiyle birlikte ele almaktadır. Makale, irade ve bilimle her türlü kaderin yenilebileceğine inanan Cumhuriyet modernleşmesinin, insanî olan (yas, ölüm ve kimlik) kar-

* Bu makale, 5-7 Eylül 2025 tarihlerinde Üsküp/Kuzey Makedonya'da düzenlenen 5. Uluslararası Balkan Çalışmaları Kongresi'nde sunulan “Selanik'ten İstanbul'a Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Doktorun Hikâyesi: Dr. Ethem Bakar (1877-1945)” başlıklı bildirinin, yeni bilgi ve belgelerle genişletilmiş hâlidir.

“” Can, Ö. F. (2026). İrade ve kader arasında: Dr. Ethem Bakar'ın (1877–1945) biyografisi ve düşünce dünyası. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 9-36.

✉ Assist. Prof. Dr., Sakarya University, Sakarya, Türkiye, omerfarukcan@sakarya.edu.tr

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-3024-524X>

🔗 <https://ror.org/04ttnw109>

📄 Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A066>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 04.12.2025

Revision: 22.01.2026

Accepted: 31.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

şısında yaşadığı ontolojik gerilimi ve bu sürecin öznel üzerinde meydana getirdiği ruhsal maliyeti, Dr. Ethem'in şahsi hikâyesi üzerinden ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Terbiye-i İrâde*, Dr. Ethem Bakar, Tıp Tarihi, Biyografi, Sabetaycılık, Modernleşme

Abstract: This study analyzes the painful intellectual transformation during the transition from the Ottoman Empire to the Republic through the portrait of Dr. Ethem Bakar (1877-1945), a characteristic example of the *Tıbbiyeli* intellectual typology of the era. Bakar, a Salonica-born, French-educated, and positivist physician, represents a generation that viewed science as a prescription for social salvation. Confirming through primary sources that *Terbiye-i İrâde* (The Education of the Will)—long assumed to be a translation of Jules Payot's work—is an original monograph by Bakar, this study focuses on the author's effort to construct a "rational individual who determines their own fate". However, drawing on family archives, private papers, and oral history data, this research analyzes Bakar not only through his public scientific identity but also through the private identity transformed by the "burden of silence" imposed by his Sabbatean (*Dönme*) origins and the tragedy of his son's passing. Ultimately, the article demonstrates the ontological tension experienced by Republican modernization—which believed that fate could be conquered by will and science—in the face of the human condition (grief, death, and identity), as well as the psychological cost imposed by this process on the subjects, through the lens of Dr. Ethem's personal story.

Keywords: *Terbiye-i İrâde*, The Education of the Will, Dr. Ethem Bakar, History of Medicine, Biography, Sabbateanism, Modernization

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş devri idari, siyasi, fikri ve içtimai pek çok değişim ve dönüşüme sahne oldu. Tanzimat'tan itibaren ivme kazanan bu değişim ve dönüşüm süreci, zaman zaman radikal denebilecek seviyelere ulaştı. II. Meşrutiyet ile beraber görünürlüğü artıp yaygınlaşan modernleşme çabaları, Cumhuriyet'in ilanını müteakip daha sistemli bir toplum mühendisliği mahiyetine büründü. Bu geçiş süreci, tarih yazımında daha ziyade siyasi sınırlar, kurumsal yapılar ve hukuki düzenlemeler üzerinden okunageldi. Oysa Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan bu dönüşüm, devlet mekanizmasından ziyade, esas olarak bireylerin zihin dünyalarında ve gündelik hayat pratiklerinde tecelli etmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet devrinin "yeni insan" ve "yeni toplum" tasavvurunu anlamak, soyut tarihsel anlatıları somutlaştıran biyografik mikro-tarih

çalışmalarına odaklanmayı zorunlu kılar. Zira büyük tarihsel kırılmalar, devri idrak eden öznelere hayat hikâyelerinde, entelektüel üretimlerinde ve hatta şahsi trajedilerinde gizlidir. Bu bağlamda, imparatorluğun kozmopolit liman kenti Selanik'ten ulus-devletin en büyük kentine uzanan hayatıyla Dr. Ethem Bakar, dönemin ruhunu (*zeitgeist*) anlamak adına müstesna bir laboratuvar sunmaktadır.

Yüzünü Batı'ya dönmüş, Avrupa'da ihtisas yaparak pozitivist iklimi solumuş “Tıbbiyeli” elitler, söz konusu geçiş sürecinin en karakteristik taşıyıcılarıdır. Zira modern bilimin temsilcileri olarak yeni rejimin dünya görüşünün teşekkülünde kayda değer roller üstlenen bu kuşak için hekimlik, bedensel hastalıkları iyileştirmenin yanı sıra, toplumsal bünyeyi bilimsel metotlarla tedavi etme misyonudur. Nitekim Dr. Abdullah Cevdet deyince, bir göz hekiminden ziyade, Ludwig Büchner'den yaptığı çeviriler ve *İctihad* dergisindeki yazılarıyla biyolojik materyalizmin, pozitivist düşüncenin müdâfii bir figür akla gelir (Hanioğlu, 1988: 90-92). Keza, teşkilatçı kimliğiyle öne çıkan Dr. Nazım Bey, hekim kimliğini komitacı bir siyasal aktivizme tahvil ederek İttihad ve Terakki'nin “eylem adamı” olmuştur (Eyicil, 2006: 40, 44). Bu isimlerin yanına, sivil toplum, hemşirelik ve kadın sağlığı alanlarında öncü rol oynayan Dr. Besim Ömer Akalın, tıpla bilim tarihini felsefi bir derinlikle ele alan Dr. Adnan Adıvar gibi “hekim-aydın” figürlerini de eklemek mümkündür. Bu “kurucu ve dönüştürücü” kuşağın asli bir üyesi olan Dr. Ethem Bakar, modernleşmeyi gündelik hayata ve birey ahlakına indirme çabasıyla çağdaşlarından ayırır. O, devrinin popüler isimleri gibi büyük siyasi manifestolara başvurmak yerine, kaleme aldığı *Terbiye-i İrade* eseriyle “kendi kaderini tayin eden rasyonel birey” idealini inşa etmeye çalışmıştır.

Yakın dönemde literatüre kazandırılan bir çalışmayla (Can, 2023), *Terbiye-i İrade*'nin Jules Payot'nun bir tercümesi değil, Dr. Ethem'e ait özgün bir telif olduğu ortaya konulmuş ve eserin bibliyografik künyesi tashih edilmiştir. Elinizdeki bu çalışma ise söz konusu tespitten yola çıkarak, müellifin biyografisini, düşünce dünyasını ve “inşa edici” kimliğini birinci el kaynaklar ışığında bütüncül bir portre halinde sunmayı amaçlamaktadır. Makale, Dr. Ethem'i sadece *Terbiye-i İrade*'nin yazarı kamusal bir figür olarak değil, aynı zamanda Sabetayist (Avdetî) kökeninin getirdiği “suskunluk yükü” ve oğlunun vefatıyla yaşadığı trajedinin dönüştürdüğü

yaşlı baba kimliğiyle birlikte ele almaktadır. Dolayısıyla Dr. Ethem'in hikâyesi, bu çalışmada, irade ve bilimle her türlü kaderin yenilebileceğine inanan Cumhuriyet modernleşmesinin, insanî olan (yas, ölüm ve kimlik) karşısında yaşadığı ontolojik gerilimin somut bir tezahürü olarak incelenmektedir.

Dr. Ethem'in uzunca bir süre nisyanı terk edilen biyografisinin inşası, birçok kaynağa başvurmayı zorunlu kılmıştır. Çalışmanın kamusal ve mesleki veçhesi, dönemin yerli ve yabancı gazeteleri ile tıp mecmualarının taranmasıyla oluşturulmuştur. Lâkin bu çalışmayı literatürde özgün kılan asıl husus, resmi belgelerin sessiz kaldığı noktada devreye giren aile arşivleridir. Hususi mektuplar, fotoğraflar ve efemeralar, biyografiyi salt kronolojik bir akış olmaktan çıkarıp öznenin iç dünyasına nüfuz etme imkânı tanımıştır. Böylece Dr. Ethem, kamusal alandaki rasyonel bilim adamı kimliğinin ötesinde, özel hayatındaki kırılma noktaları, kimlik inşası ve evlat acısıyla şekillenen trajik dönüşümüyle, yani “insanî” ve “mahrem” yönüyle de analize dâhil edilebilmiştir.

Bu minvalde, aileden intikal eden evrakın yanı sıra, torun Necile Ülfet Berkel'in (aile içindeki ismiyle Neco) 21 Şubat 2022'deki vefatından önce Aslı Göksel tarafından kayda alınan şahitlikleri, bize resmi biyografinin satır aralarında gizlenen “sırrı” ifşa etmektedir. Aile hafızasından süzülen bu sözlü tarih verileri, Dr. Ethem'in Avdeti cemaatinin Kapancı koluna mensubiyetini teyit etmekle kalmaz, bu aidiyetin Cengiz Şişman'ın (2015) kavramsallaştırmasıyla bir “suskunluk yükü” (s. 16) olarak kuşaklar boyu nasıl taşındığını da gözler önüne serer. Selanik'ten İstanbul Şişli'deki Zeki Bey Apartmanı'na uzanan bu hayat hikâyesi, bir ailenin göçünün ötesinde bir cemaatin modernleşme ve ulus-devlete entegrasyon serüveninin mikro ölçekli bir haritasını ortaya koyar.

Selanik'ten İstanbul'a Uzanan Bir Hayat: Doğumu ve Ailesi

Asıl ismi İbrahim Edhem olan, ancak meslek hayatında kendisini daha ziyade “Dr. Edhem” unvanıyla takdim etmeyi yeğleyen Ethem Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa açılan kapılarından, kozmopolit liman kenti İzmir'de, 31 Ağustos

1877 tarihinde dünyaya gözlerini açtı (Edhem, 1905: Kapak). Doğum yeri ve tarihi hususunda kaynaklarda tam bir mutabakat yoktur; nitekim Dr. Fethi Erden (1948), onun 1878 yılında Selanik'te doğduğunu kaydeder (s. 265). Dr. Erden'in de Selanikli olması ve Dr. Ethem ile şahsi tanışıklığı, bu iddianın doğruluk payını güçlendiren bir karine olarak görülebilir. Ancak Dr. Ethem'in kendi uzmanlık tezinde doğum tarihini günü gününe vermesi ve doğum yeri olarak İzmir'i zikretmesi, birinci elden kaynak olması hasebiyle daha muteberdir. Diğer taraftan, kimi kaynak ve mahfillerde "Dr. Selanikli Ethem" (1933b: 763) namıyla anılması ise bir çelişki olmaktan ziyade, ailenin köklerinin ve esas aidiyetinin Selanik'e dayandığı fakat doğumun, ailenin geçici bir süre bulunduğu İzmir'de vuku bulunduğu şeklinde tevil edilebilir.

Dr. Ethem'in kökenleri, Selanik'in sosyo-ekonomik elitleri arasında temayüz eden Avdetîlerin Kapancı koluna dayanmaktadır. Ebeveynine dair tafsilatlı malumat bulunmamakla birlikte, ailenin kültürel kodları cemaatin genel karakteriyle örtüşmektedir. Nitekim Kapancılar, cemaatin diğer kolları olan Yakubiler ve Karakaşlara nazaran dış dünyaya daha açık, modernleşmeye daha yatkın ve seküler eğilimleri baskın bir profil çizer (Galante, 2000: 90; Şişman, 2015: 294-296). Necile Hanım'ın bu tespiti doğrular nitelikteki şahitlikleri, Dr. Ethem'in hayat çizgisinin, mensup olduğu cemaat sosyolojisinin tipik bir tezahürü olduğunu gösterir.

Necile Hanım'ın aktarımları, ailenin Selanik'teki müreffeh yaşamına ve üst sınıf kimliğine ışık tutar. Aile hafızasında yer eden ve evin başköşesinde asılı duran "Paşa Baba" tablosu, bu soyluluk iddiasının ve iktisadi refahın somut bir nişanesidir. Sırmalı üniformalar içinde resmedilen bu figürün –ki muhtemelen Dr. Ethem'in babası veya dedesidir– Sultan II. Abdülhamid devrinde maddi bedel mukabilinde paşalık unvanı aldığına dair aile içi rivayetler (Göksel, 2014), dönemin yükselen ticaret burjuvazisinin rütbe ve nişanlar yoluyla bürokratik aristokrasiyle bütünleşme ve statü devşirme arzusunun bir göstergesidir.

Cumhuriyet devrinde soyadı kanununun yürürlüğe girmesiyle "Bakar" soyadını alan Dr. Ethem'in ("Soyadı Alan Yurtdaşların İsimleri", 1935: 7) Nazire (Verter), Avukat Osman Sermet ve Eczacı Halit (Bakar) adlarında üç kardeşi vardı

(“Ölüm”, 1945: 2). Emine Makbule Hanım (1882-1965) ile izdivacından Fatma Lütfiye (1905-1976) ve Hikmet (1910-1930) dünyaya geldi. Ailenin devamı, -ce-miyet hayatında usta bir poker oyuncusu olarak da tanınan- kızı Lütfiye Hanım’ın Lütfi Berkel ile evliliğinden doğan torunları Necile Ülfet (1931-2022) ve Saraf Ethem (1934-?) ile sürse de, bu kuşağın ardından Dr. Ethem’in soyu inkıtaa uğramıştır.

Eğitim Yılları ve Fransa Tecrübesi

Dr. Erden’in kaydettiğine göre genç Ethem, ilk ve orta tahsilini memleketi Selanik’te tamamlamış, yükseköğrenimi için ise pâyitaht İstanbul’un yolunu tutmuştur (Erden, 1948: 265). Selanik, söz konusu yıllarda ticaret, sanayi ve düşünce hayatı bakımından imparatorluğun en canlı damarlarından biriydi. İlk gençlik yıllarını Müslüman, Yahudi, Rum, Ermeni ve Dönme cemaatlerinin iç içe yaşadığı, adeta Osmanlı modernleşmesinin bir laboratuvarı hükmündeki bu kozmopolit atmosferde geçirmiş olması, onun zihin dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu çoğulcu iklimin, Dr. Ethem’in ilerleyen yıllarda benimseyeceği Batı merkezli düşünce yapısını ve modern bilim anlayışını şekillendiren kurucu unsurlardan biri olduğu söylenebilir. İstanbul’a gelişini takiben kaydolduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise onun pozitivist bilim anlayışıyla metodolojik düzeyde ilk ciddi temasını sağlamış olmalıdır. Zira kadrosunda pek çok ecnebi hocanın bulunduğu ve müfredatın Avrupa tıp okullarıyla eş güdümlü yürütüldüğü Tıbbiye, talebelerinin zihinsel ufku erkeken yaşta Batı tıbbının rasyonel ve deneysel dünyasına açan bir pencere niteliğindedir (Hanioglu, 2005: 32-39).

Tıbbiyedeki tahsilini 1901 yılında ikmal eden Dr. Ethem, dâhiliye alanında ihtisas yapmak üzere -kuvvetle muhtemel devlet bursuyla- Fransa’ya gitti (Erden, 1948: 265). Dönemin arşiv belgeleri, o yıllarda tıp eğitimi için Avrupa’ya hatırı sayılır miktarda öğrenci gönderildiğini gösterir (BOA, HR.İD, 2032/7). Dr. Ethem’in tezinin önsözünde, eğitimini tamamlamasını sağlayan cömertlikleri için “Sultan’a ve hükümetine en derin şükranlarını” arz etmesi (Edhem, 1905: 5), devlet bursuyla Fransa’ya gönderildiğini tekit eder.

Figür 1: Dr. Ethem Bakar

Fransa'daki kliniklerde geçirdiği yıllar boyunca, dönemin önde gelen otoritelerinden ders alma fırsatı buldu (Erden, 1948: 265). Paul Ardin-Delteil danışmanlığında hazırladığı ve 1905 yılı sonunda Montpellier Üniversitesi Tıp Fakültesine sunduğu *De l'opothérapie stomacale par le suc gastrique naturel* (Doğal Mide Öz Suyu ile Mide Hastalıklarının Tedavisi) başlıklı tezinin önsözü, onun Tedenat, Carrieu, Rauzier, Granel ve Vigouroux gibi hocalardan feyiz aldığını göstermektedir (Edhem, 1905: 5-6). Babasının hatırası ile annesi, eşi ve Sa'di adındaki bir şahsa ithaf ettiği bu çalışma, onun akademik yetkinliğinin ilk ciddi meyvesidir.

Fransa yılları, Ethem'in hayat akışını değiştiren ve klinik tecrübesinin yanı sıra düşünsel kimliğini de inşa eden kritik bir eşik oldu. Société médicale des hôpitaux de Paris (Paris Hastaneleri Hekimler Cemiyeti) üyeliğine kabul edilmesi, Fransız tıp çevreleriyle kurduğu yakın ilişkinin somut bir göstergesiydi (Can, 2023: 13). Ancak Ethem, hastane koridorlarında sadece fizyolojik hastalıkları değil, aynı zamanda Batı insanının çalışma disiplini ve zihniyet yapısını da gözlemleme imkânı buldu. Pozitivizmin, deneysel psikolojinin ve pedagojinin altın çağını yaşadığı bu dönemde irade eğitimi üzerine çalışan Jules Payot, psikolog Théodule Ribot ve psikoterapist Paul Dubois gibi isimlerin fikir dünyasıyla tanıştı. Bu entelektüel iklim, onun ileride kaleme alacağı metinlerin merkezini oluşturacak kavramların tohumlarını attı. Dr. Ethem, bu düşünürlerden aldığı ilhamla, toplumunun geri kalmışlığının ve ferdi başarısızlıkların temelin-

de bir “irade zayıflığı” yattığı teşhisine ulaştı (Bakar, 2023a: 13-15). Dolayısıyla, biyografisinin en önemli eseri sayılan *Terbiye-i İrâde*’nin fikrî temelleri, esasen bu Fransa tecrübesi esnasında atılmış oldu. Bu süreç, Dr. Ethem için bir mesleki ihtisastan çok daha fazlasını ifade eder; bu, insanın kaderine boyun eğen bir kuldan, kaderini bizzat inşa eden biyolojik bir mekanizmaya dönüştüğü epistemolojik bir kopuşun da miladıdır.

Tıbbiyeden Selanik’e Dönüş: Hekim, Müellif ve Cemiyet Adamı

Fransa’daki ihtisasını tamamlayıp yurda dönen Dr. Ethem, ilk olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye hoca olarak atandı; burada yaklaşık iki yıl boyunca genç hekimlerin yetişmesine katkı sağlarken klinik birikimini de akademik zemine taşıma fırsatı buldu (Erden, 1948: 265). Ancak bu akademik görevinden ayrılarak memleketi Selanik’e döndü ve Osmanlı Selanik Hastanesinde tabip olarak göreve başladı. Onun pâyitahttan ayrılıp Selanik’e kesin dönüş kararı, şehrin basınında da yankı buldu. Nitekim *Journal de Salonique* gazetesi, 23 Kasım 1905 tarihli nüshasında bu haberi okuyucularına bir müjde olarak duyururken, Dr. Ethem’in tıp alanında neşredilip rağbet gören Türkçe eserlerine atıfla, onun şöhretinin şehre kendisinden önce ulaştığını vurgulamaktaydı (“Echos de la Ville”, 1905: 1).

Selanik yılları, Dr. Ethem’in kalemini toplumsal fayda ekseninde daha yoğun kullandığı velut bir dönem oldu. II. Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet ortamında, 6 Kasım 1908’de yayın hayatına başlayan *Zaman* gazetesinde yazılar kaleme aldı (Aksu, 2018: 425-426); ertesi yıl ise şaheseri sayılabilecek *Terbiye-i İrâde*’yi (1909) neşretti. Hekim kimliğini pedagog hassasiyetiyle birleştirerek inas mektepleri için *Kızlara Kırâat-ı Sıhhiye*’yi kaleme aldı (1910). Bu eser, hıfzıssıhhadan ev idaresine, çocuk bakımından beslenmeye kadar geniş bir yelpazede kadınların sağlığı ve annelik görevleriyle ilgili pratik bir rehber niteliğindeydi. Öte yandan Fransa’da etkisinde kaldığı Jules Payot ve Théodule Ribot ekolünü sürdürerek irade, terbiye ve ahlâk temalı yazılarını dönemin prestijli yayınlarından *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İçtimâiyye Mecmuası* gibi mecralarda yayınladı. Bu mecmuanın yazar kadrosunda Sâtı Bey, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid ve Ahmed Şuayb gibi

dönemin ağır toplarıyla birlikte yer alması, Dr. Ethem'in bir münevver olarak dönemin fikir dünyasında edindiği seçkin yeri teyit eder (Doğan, 2002: 670, 679).

Dr. Ethem, yazı masasının ötesinde, Selanik'in sosyal ve kurumsal hayatında da kurucu bir aktör olarak öne çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde, 24 Temmuz 1908'de kurulan Osmanlı Kulübünün kurucuları arasında yer alması, onun şehrin modernleşme serüvenindeki faal rolünü gösterir. Siyasi olmaktan ziyade sosyal ve ekonomik hedefler güden ve gayrimüslim kulüplerini model alan bu yapı, Dr. Ethem'in kamusal alandaki etkinliğinin bir tezahürüdür. Bunun yanında, mensubu olduğu cemaatle bağlarını da güçlü tutmuş; Şubat 1910 tarihinde, Kapancılar tarafından kurulan Selanik Terakki Mektebinin idare komisyonuna girmiştir (Aksu, 2018: 184, 277-278). Okulun idari, mali ve eğitim politikalarının belirlendiği bu komisyondaki varlığı, Dr. Ethem'in Batı kaynaklı "irade terbiyesi"ni topluma yayma yönündeki şahsi entelektüel misyonunun, Kapancı cemaatinin eğitim yoluyla modernleşme hedefleriyle kurumsal düzeyde birleştiğinin somut bir nişanesidir.

İstanbul'a Göç ve Yeni Hayat

Balkan Harbi (1912-1913), Dr. Ethem'in hayatındaki en keskin kırılma noktalarından birini teşkil etti. Savaşın meydana getirdiği kaos ortamında ailesiyle birlikte pâyitahta göç etmek zorunda kalsa da bu zorunlu göç, Dr. Ethem ailesi için bir ekonomik yıkıma dönüşmedi. Savaş sonrasında İstanbul'a gelen pek çok muhacir ailenin aksine, sahip oldukları ailevi servet sayesinde ekonomik ve sınıfsal konumlarını muhafaza etmeyi başardılar (Göksel, 2014). Bu durum, Dr. Ethem'in kimliğine dair önemli bir ayrımı ortaya koyar: O, geçimini sadece maaşıyla sağlayan bir memur veya sıradan bir hekim değil, yaşam standartları, tüketim alışkanlıkları ve sermayesiyle, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e devrolan köklü bir "burjuva" figürüdür.

İstanbul'daki yeni hayatının merkezi, dönemin modern şehircilik anlayışıyla yükselen Şişli-Osmanbey hattı oldu. Dr. Ethem, bu yeni dönemde herhangi bir resmî görev almayarak serbest hekimlik yapmayı tercih etti (Erden, 1948: 265)

DOKTOR EDHEM	
Şişli. Osman Bey. Sezayl Bey Apartmanı No. 3	
Telefon : Beyoğlu 35	
Yemek Rejimi	
ÇORBALAR	BEYAZ ETLER
Et suyu	Dana
Tavuk suyu	Kuzu
Sebze	
Hububat suyu	TAVUK
Şerh, taproka, irmik	Pilav
Unlu : piring, yulaf, çavdar, beze- lya, tarhana, bulgur	Kaz
	Ördek
	Hindî
YAĞLI BALIKLAR	AY KUŞLARI
Kefal	
Uskumru	JAMBON
Kılıç	Sosis
halikan	
Lufer ve saire	BEYİN
	Eğlenbe
YAGSIZ BALIKLAR	Kara ciğer
Barbun	Bubreğ
Lavrek	
Kaya	HAVVAR
Mercan	Istakoz
Dil ve saire	
YUMURTA	KURULMUŞ BALIKLAR
Rafadan	
Hazırlop	
Omlet	
KIRMIZI ETLER	SÜT
Sığır	Yoğurt
Koyun	Kaymak

Figür 2: Ethem Bakar'ın hazırladığı yemek rejimi listesi
(Emine Pirhasan Koleksiyonu)

ve ailesiyle birlikte Zeki Bey Apartmanı'na yerleşti ("Ölüm", 1945: 2). Aile hafızasında 300 metrekarelik devasa yapısıyla yer eden bu daire, bir konut olmanın ötesinde bir yaşam kültürü simgesidir. Torunu Neco'nun evin koridorlarında üç tekerlekli bisikletiyle rahatça dolaşabildiğine dair hatıraları ve büyükannesi Emine Makbule Hanım'ın mutfaktan yemek odasına giden uzun mesafeyi katederek "Kalktım Osmanbey'den, giderim Nişantaşı'na!" şeklindeki latifesi, evin büyüklüğünü mizahi ama gerçekçi bir dille tasvir eder. Mutfağın içinde ayrıca bir tuvalet ve kilerin bulunması gibi mimari detaylar da dönemin lüks konut anlayışının bir tezahürüdür (Göksel, 2014). Evin içinde hizmetçilerin ve aşçıların istihdam edilmesi, birinci sınıf Fransızca konuşulması ve sofrâ âdâbı, bu mekânın bir Cumhuriyet eliti hayat tarzını yansıttığını gösterir. Geleneksel Osmanlı mahalle hayatının iç içe geçmişliğinden koparak apartman dairesinin korunaklı

bireyselliğine geçiş, Dr. Ethem'in savunduğu “kendi kendine yeten rasyonel birey” idealinin mekânsal karşılığıdır.

Zeki Bey Apartmanı, bu fiziki ve kültürel atmosferinin yanı sıra seçkin bir sosyal ağın da buluşma noktasıydı. Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığınan Prof. Erich Frank (1884-1957) ve Prof. Rudolf Nissen (1896-1981) gibi dünyaca ünlü tıp otoritelerinin de aralarında bulunduğu konuklar, Dr. Ethem'in entelektüel ve mesleki çevresinin genişliğine işaret eder. Mesleki faaliyetlerini özel muayenehanelerinde sürdüren Dr. Ethem'in, bu semtteki farklı adreslerde çalıştığı eldeki belgelerden takip edilebilmektedir. Bir reçete kâğıdı (1928), ilk muayenehanesinin Zeki Bey Apartmanı yakınlarındaki Sebuhyan Apartmanı'nda olduğunu göstermektedir. Daha sonraki yıllara ait bir “Yemek Rejimi” belgesinde (bkz. Figür 2) adres “Osmanbey Sezayi Bey Apartmanı No. 3” olarak geçerken, antetli bir not defterinde ise muayenehane adresi “Rumeli Caddesi No. 92” olarak kayıtlıdır (bkz. Figür 4). Bu adres çeşitliliği, onun mesleki kariyerini Şişli-Nişantaşı ekseninde, dönemin kalburüstü hasta portföyüne hitap edecek şekilde sürdürdüğünü doğrulamaktadır.

Kırılma ve Dönüşüm: Evlat Acısı Gölgesinde Veremle Savaş

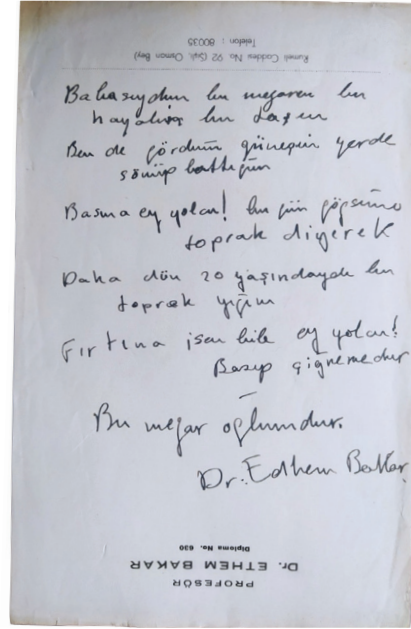
Cumhuriyet idaresinin tesisiyle birlikte, Dr. Ethem yeni dönemde herhangi bir resmî görev almayarak mesleki faaliyetlerini İstanbul'da, serbest hekim olarak sürdürmeyi tercih etti. Ancak irade ve akıl üzerine inşa ettiği rasyonel dünyası, 1930 yılında yaşanan beklenmedik bir trajediyle sarsıldı. Henüz 20 yaşında olan oğlu Hikmet Ethem, dönemin amansız hastalığı vereme (tüberküloz) yenik düştü. Esasında bu kayıp, sadece şahsi bir talihsizlik değil, o yıllarda Türkiye'yi tehdit eden büyük bir demografik yıkımın da parçasıydı; zira “beyaz ölüm” veya “beyaz veba” olarak adlandırılan verem, 1920'lerin sonlarında, yılda tahminen 150 bin ila 200 bin kişiyi pençesine almakta ve bunların yaklaşık %20'sini hayatın koparmaktaydı (Özer, 2013: 870). Hikmet Ethem de Cumhuriyet'in henüz bu salgına karşı yeterli kurumsal altyapıyı ve topyekûn mücadeleyi tam manasıyla oluşturamadığı bir dönemde “beyaz ölüm”ün kurbanı oldu.

Yıllar evvel kaleme aldığı satırlarda irade ve bilimle “insanın kaderine hükmedebileceğini” vaaz eden pozitivist hekim için bu kayıp, teorinin pratik karşısında çöktüğü ve rasyonel aklın beyaz ölüm karşısında hükümsüz kaldığı ontolojik bir yenilgiydi. Bu derin acıyı, oğlunun Bülbülderesi’ndeki mezar taşına kazıttığı şu mısralarla ebedileştirdi:

“Babasıydım bu mezarın, bu hayalin, bu taşın
Ben de gördüm güneşin yerde sönüp battığını
Basma ey yolcu! Bugün göğsüne toprak diyerek
Daha dün yirmi yaşındaydı bu toprak yığını
Fırtınaysan bile ey yolcu basıp çiğneme. Dur!
Bu mezar oğlumdur!”

Figür 3: Ethem Bakar, oğlu Hikmet, karısı Makbule Hanım ve torunu Necile Ülfet’in defnedildiği kabristan (Bülbülderesi Mezarlığı)
(Fotoğraf: Ömer Faruk Can)

Figür 4: Dr. Ethem’in el yazısı:
Oğlunun ölümü üzerine mezarına naksettirmiştir
(Emine Pirhasan Koleksiyonu)

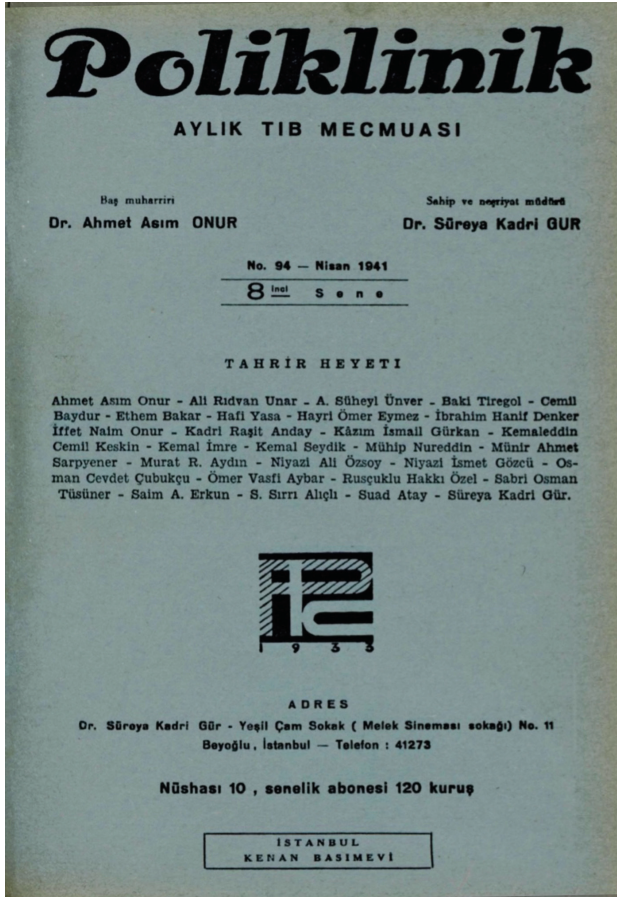
Bu kitabe, Dr. Ethem'in sadece bir hekim değil, evladını toprağa vermiş kalbi kırık bir baba olarak portresini çizer (bkz. Figür 3 ve 4). Nitekim onun içine düştüğü çaresizliği manzum bir dille ifade etmesi, modern dönem ben-anlatılarının, nesirin ifade imkânlarını tükettiği noktada travmatik hafızayı nasıl yüklenen bir araca dönüştüğünü de kanıtlar niteliktedir (Beşikçi, 2025: 25, 37-38).

Oğlunun hastalığı sürecinde verem tedavisine dair çalışmalara yönelen Dr. Ethem –ki 1928 tarihli reçetede verem tedavisinden bahsedilmesi bunun somut delilidir–; 1930'daki vefat hadisesiyle birlikte kendisini tamamen bu sahaya vakfetti. Bu tarihten itibaren entelektüel ve mesleki mesaisinde irade terbiyesi ve pedagoji bahisleri yerini veremle mücadeleyle bıraktı; bu savaşı sadece tıbbi bir mesele değil, adeta “oğlunu elinden alan düşmana” karşı açılmış şahsi ve toplumsal bir görev bildi. İsviçre'nin Davos, Leysin ve Montana gibi merkezleri başta olmak üzere Avrupa sanatoryumlarını incelemek üzere sık sık seyahatlere çıkarak uygulanan tedavi usullerini yerinde tetkik etti.

Figür 5: Ethem Bakar, vereme dair tetkik yapmak üzere gittiği Montana'da; sağdan sola doğru Dr. Ethem Bakar, Dr. Frank, Dr. Mistal (Bakar, 1936a: 304)

Müşahede ve bulgularını bazı Fransızca dergilerin (Erden, 1948: 265) yanı sıra *Poliklinik* gibi ilmî dergilerde neşretti (Bakar, 1936a: 303-306; Bakar, 1936b: 27-29) ve aynı zamanda bu derginin yayın kurulunda görev aldı (bkz. Figür 6). Toplumsal sağlık bilincini artırmak amacıyla konferanslar verdi, TRT İstanbul Radyosunda programlar yaptı. Dönemin basınından anlaşıldığı üzere Eminönü Halkevi adına radyoda yaptığı 19 Ekim 1937'de "Verem Tedavisi" ("Radyo", 1937: 10) ve 2 Kasım 1937'de "Verem Hakkında Yanlış Fikirler" ("Günlük Radyo Programı", 1937: 5) başlıklı konuşmalarla, mücadelesini akademik mahfillerden halk tabanına yaymaya gayret etti.

Figür 6: Ethem Bakar'ın tahrir heyetinde yer aldığı

Poliklinik dergisinin kapağı (1941)

Dr. Ethem'in 1930'lar boyunca yoğunlaştırdığı bu konferans ve neşriyat faaliyeti, aslında dönemin sağlık politikalarının da bir zorunluluğuydu. 1923-1945 yılları arasında devlet, mali imkânları kısıtlı olduğundan, veremle mücadelede sanatoryum inşası gibi devasa bütçeli yatırımlardan ziyade destekleme rolünü üstlenmiş; asıl yükü “propaganda ve eğitim” yoluyla halkı bilinçlendirmeye çalışan gönüllü cemiyetler ve idealist hekimler sırtlanmıştı (Özer, 2013: 870). Dolayısıyla Dr. Ethem'in radyo yayınları ve sair gayretleri, şahsi bir yasin ötesinde, dönemin ruhuna uygun olarak tedaviden ziyade “korunma ve halkı aydınlatma” odaklı bir sivil seferberlik örneğidir.

Son Dönem: Bilimsel Faaliyetler, Türk Tıp Cemiyeti ve Vefatı

Dr. Ethem, özel hayatındaki bu büyük travmaya rağmen 1930'lu yıllarda mesleki kariyerinin en velut dönemlerinden birini yaşadı. Bu yıllar, onun özellikle Türk Tıp Cemiyetindeki faal görevleriyle öne çıktığı bir devredir. Cemiyet bünyesinde bir neşriyat bürosu kurulması kararlaştırıldığında, bu büroyu teşkil eden iki isimden biri o oldu (“Türk Tıp Cemiyeti Toplantısı”, 1936: 3). Bilhassa *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*'nın kuruluşunda büyük emek sarf etti ve mecmuanın Fransızca kısmının idaresini uzun yıllar üstlendi (Erden, 1948: 265). Cemiyet içindeki bu etkinliği, 9 Ocak 1938'de yeni idare heyetine seçilmesiyle perçinlendi (“Türk Tıp Cemiyeti Yeni Heyeti İdaresi”, 1938: 4; “Türk Tıp Cemiyetinde Yeni İdare Heyeti”, 1938: 2).

Mesleki tecrübelerini ulusal ve uluslararası platformlarda paylaşmaya büyük önem veren Dr. Ethem, klinik gözlemlerini *İstanbul Seririyâtı* gibi dönemin saygın dergilerinde de neşretti. (Selanikli Ethem, 1933a: 735-742; Bakar, 1936c: 25-32). Bilimsel merakı sadece dâhiliye ile sınırlı kalmadı; vücuttaki enfeksiyon varlığını tespit eden sedimantasyon üzerine hazırladığı çalışması Fransa'da *Medecine des hôpitaux*'da, Dr. Fethi Erden ile birlikte etüt ettikleri bir başka vaka ise *Acta Medica Scandinavica* dergisinde yayınlandı (Edhem et al., 1938; Erden, 1948: 265). Ayrıca, ünlü Fransız kardiyolog Henri Vaquez'in vefatı üzerine *Poliklinik* dergisinde kaleme aldığı vefeyat yazısı, onun Batı tıp çevreleriyle olan entelekt-

Figür 7: Ethem Bakar, çocukları Fatma Lutfiye Berkel ve Hikmet Ethem ile birlikte (Emine Pirhasan Koleksiyonu).

tüel bağıını ve vefa duygusunu yansıtmaları bakımından kayda değerdir (Bakar, 1936b: 27-29).

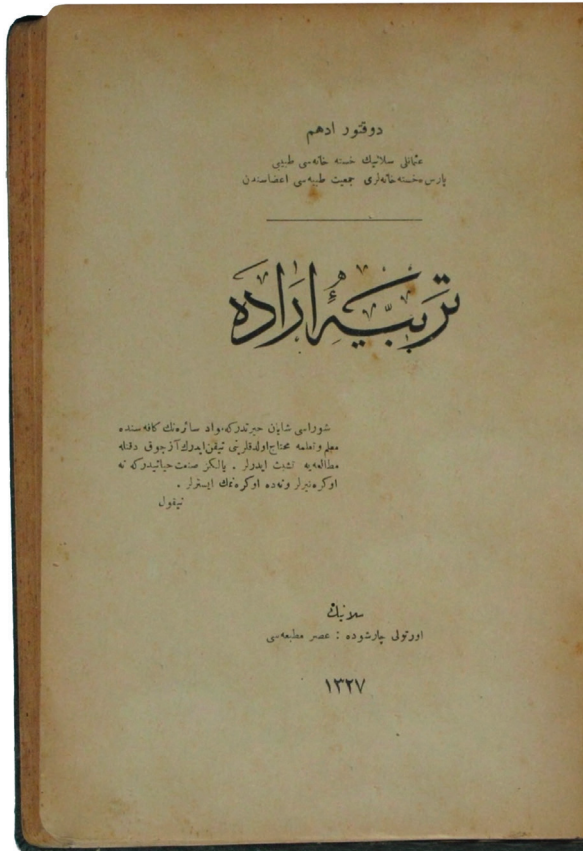
Ancak Dr. Ethem'in ömrünün son faslına denk gelen II. Dünya Savaşı yılları (1939-1945), hem şahsi dünyasında hem de mesleki sahasında karanlık bir tabloya sahne oldu. Savaşın getirdiği iktisadi buhran ve seferberlik şartları, veremden ölüm oranlarını 1945 yılında zirve noktasına taşımıştı. Dolayısıyla Dr. Ethem, bir yandan hayatını vakfettiği verem hastalığının toplumsal bir afete dönüşmesine şahitlik ederken, diğer yandan Varlık Vergisi uygulamasının (1942-1944) meydana getirdiği ağır tedirginliği yaşıyordu; zira "D" grubu olarak belirlenen "dönmelerin" müslüman vergi mükelleflerine nazaran iki misli vergi ödemesi gerekiyordu (Akar, 2000: 82). Savaş şartlarının ağırlaştırdığı bu karamsar tablo, onun son yıllarındaki hâlet-i ruhiyesini izhar eden mühim bir arka plandır.

Dr. Ethem Bakar, yıllara yayılan bu yoğun bilimsel mesainin ve kişisel trajedilerin yüküyle, 21 Kasım 1945 tarihinde Şişli'deki dairesinde hayata veda etti ("Ölüm", 1945: 2). Cenazesi, Bülbülderesi Mezarlığı'ndaki Kapancı cemaatine ayrılan bölümdeki çok sevdiği oğlu Hikmet'in mezarının üstüne defnedildi. Kızı Lütfiye Hanım ile torunları Necile ve Ethem, ailenin hafızasını taşıyan son kuşak oldu. Torunlarının çocuk sahibi olmaması nedeniyle Dr. Ethem'in nesli devam etmedi. Ardında mesleki başarı yahut başarısızlıklarının yanı sıra, bir düşünce ikliminin izlerini taşıyan metinler, belgeler ve kitaplar bıraktı.

Entelektüel Mirası Olarak *Terbiye-i İrâde* ve Yeniden Keşfi

Bilhassa verem hastalığının tedavisine yönelik çalışmaları, saha tecrübeleri ve yurtdışı gözlemleriyle Türk tıbbına mühim katkılar sunan Dr. Ethem, laboratuvar sınırlarına hapsolmemiş, devrinin münevverleriyle yakın temas hâlinde bulunarak gazete ve dergilerde yazılar neşretmiş, konferanslar vermiştir. Dolayısıyla onu salt bir "tabip" olarak tavsif etmek yetersiz kalacaktır. Nitekim onun günümüze ulaşan asıl mirası, doktorluğunun yanında, kalemiyle inşa ettiği bu entelektüel kimliğidir.

Bu düşünsel mirasın merkezinde ise şüphesiz *Terbiye-i İrâde* adlı eseri yer alır. İradenin mahiyeti, fert psikolojisi, disiplin ve ahlâkî tekâmül gibi meseleleri derinlemesine irdeleyen bu eser; pedagojik ve felsefi düzlemde dönemin zihin haritasını yansıtan bir nitelik taşır. İlk baskısını 1909 yılında Selanik Örtülü Çarşı'daki Asır Matbaasında (269 sayfa), ikinci baskısını ise 1926'da İstanbul Hüsn-i Tabiat Matbaasında (310 sayfa) yapan eser, Cumhuriyet'in erken dönem düşünce dünyasında Dr. Ethem Bakar'ın da bir yeri olduğunu tescil eder. Ancak her iki baskıda da müellifin sadece "Doktor Ethem" imzasıyla yer alması, uzun yıllar boyunca ciddi bir kafa karışıklığına sebebiyet vermiştir. Dahası eser, yıllarca Fransız eğitimci Jules Payot'nun *L'Éducation de la Volonté* (İrade Terbiyesi) adlı kitabının bir tercümesi olarak telakki edilmiştir.

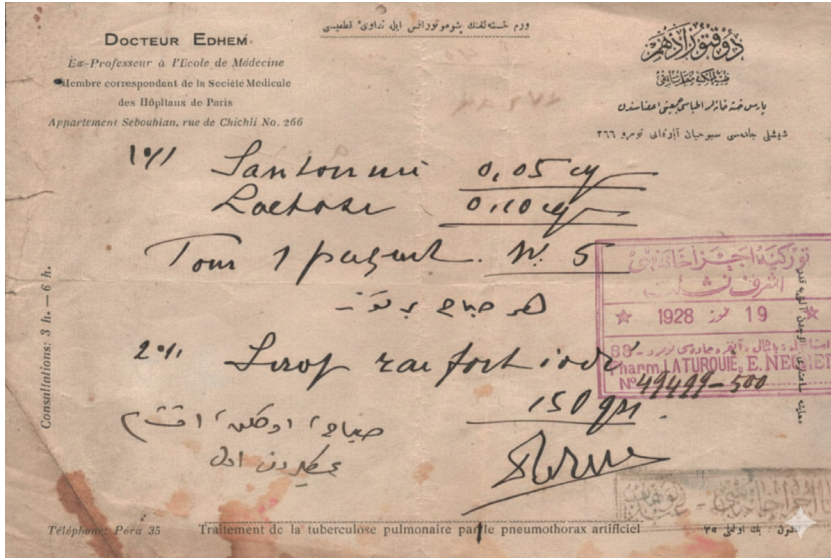
Figür 8: Dr. Ethem'in kaleme aldığı Terbiye-i İrâde'nin ilk baskısı (1909)

Bu köklü yanlış algı, eserin 2023 yılında yeniden ilim âlemine sunulması amacıyla yürütülen hazırlık çalışmaları esnasında aydınlatılmıştır. Neşir sürecine eşlik eden kapsamlı araştırmalar, yaygın kanaati çürütmüş ve *Terbiye-i İrâde*'nin bir tercüme değil, Dr. Ethem'in özgün bir telif eseri olduğunu sarahaten ortaya koymuştur (Can ve Uysal, 2023: 9-10). Müelliflik hakkını teslim eden bu tespitin neticesinde eser, hem özgün metin (Bakar, 2023a) hem de sadeleştirilmiş hâliyle (Bakar, 2023b) okuyucuyla buluşturulmuş, böylece geç Osmanlı döneminde psikoloji-pedagoji-ahlâk kesişiminde üretilmiş yerli ve özgün bir düşünce metni literatüre yeniden kazandırılmıştır.

Müelliflik Meselesinin Tespiti ve Birinci El Kaynaklar Işığında Kanıtlar

Uzun süre Payot'nun tercümesi olduğu varsayılan ve literatürde hak ettiği ilgiyi görmeyen *Terbiye-i İrâde*'nin kapağındaki “Dr. Ethem” imzasının ardındaki haki ki şahsiyet, uzun süre meçhul kalmıştır. Her ne kadar Dr. Fethi Erden, 1948 tarihli *Türk Hekimleri Biyografisi*'nde Dr. Ethem'in eserin müellifi olduğunu zikretmiş olsa da (Erden, 1948: 265-266); tıp tarihi literatürünün sınırları içinde kalan bu kıymetli kayıt, genel okur nezdindeki ve kütüphane kataloglarındaki yerleşik yanlış algıyı değiştirmeye yetmemiştir. Dolayısıyla bu bilginin teyidi, ayrıntılandırılması ve yazarın entelektüel portresinin ortaya çıkarılması, birinci el kaynaklara dayanan titiz bir karşılaştırma ve inceleme sürecini zaruri kılmıştır.

Dönemin gazete, mecmua, salnâme ve arşiv kayıtları incelendiğinde tespit edilen 1928 tarihli ve “Dr. Edhem” antetli bir reçete, müelliflik sorununun aydınlatılmasını sağlayan ilk somut delil niteliğindedir. Reçetede Dr. Ethem'in Şişli Sebuhyan Apartmanı'nda muayenehane işlettiği ve “pnömotoraks yöntemiyle” verem tedavisi uyguladığı kayıtlıdır (bkz. Figür 9). Bu tıbbi detay hayati önem taşır; zira *Sıhhat Almanaki*'nda yer aldığı görülen “Verem ve Pünömotoraks” (Ethem, 1933: 339-342) başlıklı makalenin yazarı olan “Ethem” ile kitabın yazarı arasındaki bağın kurulmasını sağladı. Ancak 1933 tarihli bu kaynakta soyadı kanunu henüz çıkmadığı için isim yine eksik kaldı.

Figür 9: Dr. Ethem'e ait bir reçete (Phebus Müzayede Evi)

Daha önce ortaya konulduğu üzere (Can, 2023), nihai sonuca ulaşılmasını sağlayan belge, *Cumhuriyet* gazetesinin 22 Kasım 1945 tarihli nüshasında yer alan bir ölüm ilanı oldu. İlanda, İstanbul Tıp Fakültesi eski hocalarından Dr. Ethem Bakar'ın Şişli-Osmanbey'deki Zeki Bey Apartmanı'nda vefat ettiği duyuruluyordu ("Ölüm", 1945: 2). İlandaki adresin, 1928 tarihli reçetede muayenehaneye olan yakınlığı ve "eski hoca" sıfatı, yapbozun parçalarını birleştirdi. Zira bilindiği üzere, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 1933'te yapılan üniversite reformuyla birlikte İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi adını almıştı (Babaoğlu, 2020: 22).

Bu veriler ışığında takip edilerek ulaşılan Bülbülderesi Mezarlığı'ndaki aile kabristanı ise şüpheye yer bırakmayacak son noktayı koydu. Mezarda dört kişi medfundur: İlk olarak, 1930 yılında vefat eden oğlu Hikmet Ethem, ardından sırasıyla kendisi, karısı ve torunu. Mezar taşında, 1930'da vefat eden oğlu Hikmet Ethem'in fotoğrafı yer alır ve bu fotoğraf, *Sıhhat Almanakı*'ndaki Dr. Ethem portresiyle çarpıcı bir fizyonomik benzerlik taşır (bkz. Figür 1 ve 3). Reçetede tedavi yöntemi, gazetede adres, mezar taşındaki fotoğraf ve biyografik verilerin kusursuz örtüşmesi neticesinde, *Terbiye-i İrâde* müellifinin Dr. Ethem Bakar olduğu hususu tescil edilmiştir (Can, 2023: 9-15).

Dr. Ethem Bakar'ın Fikir Dünyası

Terbiye-i İrâde, muhteva bakımından birbirini tamamlayan iki ana kitap üzerine bina edilmiştir. “Malumât-ı Umûmiye” başlığını taşıyan ilk kitapta yazar, irade mefhumunu tanımlayarak terbiyenin gerekliliğini ve imkânını tartışır. İradenin terbiyesine dair teorileri tahlil ettikten sonra, iradenin ruhî unsurlarını ve bu unsurlar arasındaki dinamik ilişkiyi irdeleyerek bir yol haritası belirlemeye çalışır. Müellifin bu bölümde ele aldığı bir diğer kritik husus ise, bireysel irade ile toplumsal yapı arasındaki ilişkidir. “Bilhassa Terbiye-i İrâde” adını taşıyan ikinci kitap ise daha pratik bir zemine oturur; iradenin geliştirilmesi için gerekli âmilleri ve bunların tatbik sahasını inceler. Eserin bu kurgusu, Ethem'in pozitivist bilim anlayışını ahlâkî ve pedagojik bir programa dönüştürme gayretinin tezahürüdür. Ona göre iradenin kuvvetlenmesi, ferdî bir tekâmül süreci olduğu kadar, toplumsal ilerlemenin de ön şartıdır; zira ferdî disiplin, millî terakkinin yegâne aracıdır.

Eserin temel ilham kaynağı Fransız eğitimci Jules Payot'dur. Dr. Ethem, *L'Éducation de la Volonté*'den iskelet olarak yararlanmakla birlikte, metni bire bir tercüme etmek yerine tıbbî ve psikolojik verilerle zenginleştirerek yeniden inşa etmiştir. Payot'nun yanı sıra Théodule Ribot, Paul Dubois ve Antonin Eymieu gibi çağdaş Fransız düşünürlerinden seçmeci-tahlilî (eklektik) bir yöntemle ictibaslarda bulunmuştur. Payot irade terbiyesini üniversite gençliğine hasrederken, Dr. Ethem bu kavramı genişleterek “her yaş ve sınıftan insan”a hitap eden toplumsal bir eğitim modeline dönüştürmüştür.

Modern psikolojinin kavramlarını Türkçe terminolojiyle karşılama çabası, eseri dönemin literatüründe özgün bir konuma yerleştirir. II. Meşrutiyet aydınlarının tipik bir örneği olan Dr. Ethem, dünyayı ve toplumsal sorunları “tıbbiyeli” bir perspektifle okur. Fikir dünyasının merkezinde, M. Şükrü Hanioğlu'nun (1981) da isabetle belirttiği üzere, Mekteb-i Tıbbiyyenin ecnebi hocalar ve Batı menşeli neşriyat yoluyla benimsediği biyolojik materyalizm ve pozitivizm yer alır (s. 8). Bu formasyon, dinin belirleyici olduğu geleneksel değerler sistemiyle ontolojik bir çatışma hâlinindedir. Dolayısıyla Dr. Ethem'in eserinde, insanlığın “hayat mü-

cadelesi içinde gittikçe yüce bir aşamaya” evrildiğini savunan ilerlemeci tarih görüşünün hâkim olması şaşırtıcı değildir.

Dr. Ethem’in medeniyet tasavvuru ve referans dünyası belirgin biçimde Batı merkezlidir. Giriş bölümünde, “Gencîne-i irfan-ı Garp’tan” (Batı’nın irfan hazinesinden) yapacağı alıntılar Doğu için “hakiki bir ışık” olarak nitelendirilerek bu tavrını açıkça ilan eder. Nefis terbiyesi gibi İslâm düşünce geleneğinde köklü bir külliyata sahip olan bir konuyu ele alırken Gazali, İbn Miskeveyh veya Kınalızade gibi klasik isimlere yahut tasavvufi geleneğe en ufak bir atıfta bulunmaz. Bu; basit bir ihmalden ziyade, şuurlu bir epistemolojik tercihtir. Doğu’nun ahlâk birikimi yok sayılırken; Kant, Ribot ve Dubois temel referans noktaları kabul edilir. Örneğin “diğergamlık” (altruizm) kavramını işlerken İslâm ahlâkındaki “îsâr” (kendisi muhtaçken başkasını tercih etme) prensibini görmezden gelerek bu fikrin menşei olarak Kant’ı işaret eder. Bu tercihler, onun Fransa’daki bilimsel formasyonu kadar, mensubu olduğu cemaatin (Kapancı) sosyo-kültürel kodlarıyla ilişkili seküler bakış açısının bir yansıması olarak da okunabilir. Bu “sınır kimlik”, onun Batı paradigmasını içselleştirmesini kolaylaştırırken, eserin muhafazakâr çevrelerde mesafeyle karşılanmasına ve belki de bu sebeple nisyana terk edilmesine zemin hazırlamıştır.

Dr. Ethem, içinde yaşadığı toplumun kültürel kodlarına karşı da seçkin ve eleştirel bir tavır takınır. Bilhassa atasözlerini tamamen yüzeysel bir bakışla ele alır ve onları birer “halk hikmeti” olarak değil, toplumu ataletle sürükleyen “avam safsataları” olarak görür. Şinasi’nin “Atasözleri avamın hikmetidir.” sözüne atıfta, bir milletin sadece avamdan ibaret kalmaması ve terakkisi için “Az tamah çok ziyan getirir.” gibi insanı pasifize ettiğine inandığı bu “aşağılık fikirlerin” zihinlerden kazınması gerektiğini savunur. Zikrettiği atasözlerinin aslında hangi hikmetlere binâen söylenilmiş olabileceği üzerinde hiç durmaz.

Bütün bunlarla birlikte, Dr. Ethem’in gayesi kuru bir Batı taklitçiliği değildir. O, Avrupa’nın pedagojik psikolojisini Osmanlı-Türk toplumsal bünyesine uyarlamaya çalışan bir telif ve dönüştürme projesi yürütmüştür. *Terbiye-i İrâde*, bu yönüyle II. Meşrutiyet’in pozitivist arayışları ile erken Cumhuriyet’in pragmatik eğitim politikaları arasında köprü kuran metinlerden biri hüviyetini taşır.

Sır, Yas ve Otorite: Aile Hafızasında Dr. Ethem

Dr. Ethem'in resmi biyografisindeki bu "dirayetli ve mücadeleci hekim" profilinin ardında kalan boşluklar, torunu Necile Ülfet'in vefatından önce kayda alınan tanıklıklarıyla doldurulduğunda karşımıza sırları, travmaları ve hane içindeki disipliniyle kanlı canlı bir karakter çıkar. Aile hafızası, Dr. Ethem'i üç temel ekseninde; "suskunluk" yasalarıyla korunan kimlik, evlat acısının perde arkasındaki yas ve yıkım ile hane içindeki otorite üzerinden yeniden inşa etmektedir.

"Bu büyük bir sırdır": Avdetî Kimliğin Keşfi ve "Suskunluk" Politikası

Dr. Ethem ve ailesi, Şişman'ın Avdetî cemaatler için kavramsallaştırdığı "suskunluğun yükü"nü en tipik hâliyle yaşamış ve bu suskunluk, modernleşme ile birlikte dinî bir gizlilikten "seküler bir hayatta kalma stratejisine" dönüşmüştür. Ona göre bu stratejinin temelinde, sekülerleşme yolundaki yeni Türk Cumhuriyeti'nin, ortodoks ve asimilasyoncu Dönme kimlikleri için "güvenli bir liman" olarak görülmesi yatar. Zira yeni rejim, onları tarihî bir sıkışmışlıktan, yani iki tür baskıdan aynı anda kurtarıyordu: Geleneksel Dönme liderliğinin iç baskısı ve onlara kuşkuyla bakan geleneksel müslüman toplumunun dış baskısı. Bu çifte kurtuluş imkânı, Kapancıları kısa sürede Cumhuriyet idaresinin ateşli destekçileri hâline getirmiş, cemaat liderlerinin 1920'lerin ortalarında aldığı rivayet edilen "bu kültürü sonraki kuşaklara aktarmama" ve tam entegrasyon (asimilasyon) kararı da bu motivasyonla şekillenmiştir (Şişman, 2015: 353).

Dr. Ethem'in özel hayatı da tam olarak bu stratejik kararın belirlediği sınırlar içinde şekillenmiştir. Aile, köken bilgisini dış dünyaya ve hatta ailenin en küçük fertlerine karşı sıkı bir "sır" olarak muhafaza etmiş; bu durum, Cumhuriyet'in ulus-devlet inşası sürecinde cemaat kimliğinin nasıl bir tabu hâline geldiğinin mikro ölçekteki çarpıcı bir örneğini oluşturmuştur. Aile büyüklerinin uyguladığı bu mutlak suskunluk, söz konusu "gönüllü asimilasyon" kararının hane içindeki tatbikinden başka bir şey değildir.

Necile Hanım'ın çocukluk anısı, bu gizliliğin boyutlarını ve nesiller arası aktarımını gözler önüne serer. 1940'lı yılların başında, ilkokul çağındaki Necile, Osmanbey'deki bir gazete bayiinde gördüğü *Sebilürreşad*¹ dergisi kapağındaki Sabetay Sevi tasviri ve altındaki "Mehmed Aziz" isminden yola çıkarak ailesini sorgular. Koşarak eve gidip ninesi Makbule Hanım'a, "Bizim peygamberimiz bu mu?" diye sorduğunda aldığı tepki, korku ve inkârın iç içe geçtiği bir reflektir. Makbule Hanım önce durumu yalanlasa da torununun ısrarı üzerine, "Evladım, bunu kimseye söylemeyesin. Bu büyük bir sırdır. Kimse bilmesin dönme olduğunuzu. Biz yahudi de değiliz. İspanyol dönmesi miyiz neyiz..." diyerek durumu kabullenmek zorunda kalır.

Bu yüzleşme anında ortaya çıkan en kritik detay ise gizli isimler meselesidir. Necile'nin "Senin Yahudice adın var mı?" sorusuna Makbule Hanım, "Benim yok, ama Ülfet nenenin var. Adı Rut." cevabını verir. Rut ismi, Avdetî kadınları arasında yaygın kullanılan İbranice kökenli bir isimdir ve ailenin cemaat içi hafızasının canlılığını kanıtlar. Ancak bu hafıza o kadar tehlikeli görülmektedir ki Necile, "Nene, senin adın Rut mu? Bundan sonra sana Rut dicem." diye bağırduğında, Ülfet Hanım dehşet içinde "Allah'ııııı!" der ve "Kapat o kapıyı! Kerime Hanım içeride..." diyerek evin hizmetçisinin duymasından endişe eder (Göksel, 2014).

Torununa susması için verilen 25 kuruşluk "sus payı", Şişman'ın tabiriyle ailenin yaşadığı "hatırlama endişesi"nin (s. 24) ve bu yükün nesiller arası aktarımının somut bir nişanesidir. Köken bilgisi, Dr. Ethem'in pozitivist dünyasında rasyonel bir zemine oturtulamadığı için, evin içinde "bilinen ama konuşulmayan" bir travma olarak varlığını sürdürmüştür.

1 Necile Hanım'ın aktardığı bu hatıra, sözlü tarih verilerinin doğası gereği barındırdığı kronolojik bir yanlışlığı (anakronizm) ihtiva eder. Zira *Sebilürreşad* mecmuası, Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde 1925 yılında kapatılmış ve yayın hayatına ancak Mayıs 1948'de tekrar başlayabilmiştir (Efe, 2009: 253). Necile Hanım'ın ilkokulun son sınıfında olduğu 1940'ların ilk yarısında derginin güncel bir nüshasının gazete bayii vitrininde yer alması tarihi olarak mümkün değildir. Şahidin, Sabetay Sevi (Aziz Mehmed Efendi) görseline dair travmatik hafızası canlılığını korumakla birlikte, mecmuanın ismi konusunda bir hafıza sürçmesi yaşadığı veya bu görseli o dönemde neşredilen muhafazakâr/tarihi içerikli başka bir mecmuada (*Büyük Doğu* vb.) görmüş olmasına rağmen zihninde dönemin sembol dergisi *Sebilürreşad* ile kodladığı anlaşılmaktadır.

Perde Arkasındaki Yıkım: Evlat Acısı ve “Kimyasal Teselli”

Hane içinde bu “suskunluk” yaklaşımı hâkimken, Dr. Ethem'in entelektüel üretimini ve mesleki yönelimini derinden etkileyen asıl “kırılma noktası” ise oğlu Hikmet'in 1930 yılında, henüz 20 yaşındayken veremden vefat etmesidir. *Terbiye-i İrâde* ile “irade”yi kaderin ve atâletin karşısına koyan Dr. Ethem, bu kayıpla sarsılmıştır. Torunu Neco, dedesinin bu tarihten sonra verem mütehassısı olduğunu belirterek, onun mesleki tercihinin arkasındaki trajik motivasyonu doğrular. O güne kadar dâhiliye ve mide hastalıkları üzerine çalışan Dr. Ethem, oğlunu elinden alan bu hastalığa karşı adeta şahsi bir savaş başlatmıştır. Reçete kâğıtlarına aldığı notlar ve mezar taşı için kaleme aldığı şiirler bir babanın çaresizliğini, insanî yönünü gösteren sarsıcı belgelerdir.

Dr. Ethem'in başlattığı bu “veremle savaş”, kamusal alanda bilimsel bir mücadele olarak görünse de evinin duvarları arasında sessiz bir yıkıma dönüşmüştür. Tanıklıklara göre, evlat acısına dayanamayıp ağır bir depresyona giren eşi Makbule Hanım, madde bağımlısı olarak morfin kullanmaya başlamış; Dr. Ethem de eşinin ızdırabını dindirmek amacıyla ona düzenli olarak morfin temin etmiş, hatta morfini eşine bizzat tatbik etmiştir (Göksel, 2021). Zamanla kendisinin de morfinman olduğu ve ailenin, kaybettiği oğlunun yasını yaklaşık yirmi yıl boyunca bu ağır “kimyasal teselli” ile sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Radyoda halka veremle mücadeleyi anlatan, rasyonel aklın, çelik gibi bir iradenin ve disiplinin savunucusu Dr. Ethem'in, özel hayatında mesleki araçlarını ailesindeki matemi dindirmek için kullanması ve bağımlılığa sürüklenmesi hayatın getirdiği en trajik tezatlardandır. Mahrem alanında baş edemediği devasa bir yasın ve bağımlılığın gölgesinde yaşaması, tıp tarihinin soğuk verilerinin ötesinde sarsıcı bir mikro-tarih kesitidir. Dr. Ethem'in 1945'teki vefatına kadar süren bu sürecin ardından eşi Makbule Hanım, bağımlılığını ani ve iradî bir kararla bir günde sonlandırarak hayata tutunmuştur.

Otorite, İmaj ve Soyadı: “Dr. Ethem Bakar, Her Hastalığı Çakar”

Bütün bu travmalara rağmen Dr. Ethem, torunu nezdinde güçlü bir figür olarak kalmıştır. Necile Hanım onun hakkında “Dedem esaslı adamdı. Bizi o yetiştirdi, çok iyi etti. Hayatta her şeyi yapmayı öğretti, çok güzel. Çok sevildim.” diyerek şahitliğini bildirir. Hane içinde Türkçe konuşulmasına gösterilen hassasiyet ve ailenin dönemin entelektüel çevreleriyle kurduğu ünsiyet, bu eğitimi şekillendiren unsurlardandır. Nitekim torununa “Necile” ismini, Dr. Ethem’in yakın dostu olan Mehmet Akif’in yakın arkadaşlarından Mithat Cemal Kuntay koymuştur (Göksel, 2021). Bu ayrıntı, ailenin dönemin edebi ve kültürel şahsiyetleriyle olan temasını göstermesi bakımından önemlidir.

Onun aile içindeki otoritesi, geleneksel bir baskıdan ziyade, *Terbiye-i İrâde*’deki pedagojik yaklaşımına uygun, “anlamaya ve yönetmeye” dayalı rasyonel bir otoritedir. Ancak bu rasyonellik, disiplinden taviz verildiği anlamına gelmez. Bilakis Dr. Ethem, hane içinde otoritesini tıbbi gerekçelerle tahkim eden otoriter bir hami edasıyla hareket etmektedir. Torunlarına karşı sergilediği korumacı fakat mutlak hâkimiyet, Necile’yi zatürre geçirmesi üzerine –eğitimi aksatmak pahasına– tam bir yıl okula göndermemesinde somutlaşır.

Bu otoriter ama soğukkanlı tutum, torunu Ethem’in mutfak tezgâhından düşüp kafasını vurduğu andaki tavrında da görülür. Anne Lütfiye panikle, “Eyvaaah! Çocuk aptal olacak!” diye feryat ederken, Dr. Ethem durumu sükûnetle karşılamış ve kızına; “Zaten o çocukluktan tam normal değildi. Fakat aptal olmaz... En çok kocan kadar olur. Bir şey olmaz. Yalnız, kaldırmayın, ben bakacağım.” diyerek krizi yönetir. Benzer şekilde, evde kırılan değerli bir vazoda eşinin öfkesine, “Olmaz diye bir şey yok. Hayatta her şey olur, o da kırılır.” diyerek verdiği tepki, olaylara yaklaşımındaki sükûneti gösterir (Göksel, 2014).

Dr. Ethem’in 1934 Soyadı Kanunu ile aldığı “Bakar” soyadı da aile hafızasında manidar bir detay olarak yer etmiştir. Necile Hanım’ın aktarımına göre, kelimenin Arapça kökenli “sığır/öküz” manası aile fertleri arasında latife konusu ya-

pılmışsa da Dr. Ethem, bu soyadını Türkçe “bakmak/muayene etmek” fiilinden mülhem, mesleki kimliğini vurgulamak gayesiyle tercih etmiş olsa gerektir. Bu soyadı, torunu küçük Ethem'in dedesi için uydurduğu ve hastalara kapıyı açarken söylediği şu tekerleme ile aile içi sözlü kültürün ve hafızanın simgesel bir parçası hâline gelmiştir (Göksel, 2014):

“Doktor Ethem Bakar / Her hastalığı çakar / Bir şırınga yapar / Buyruuun!”

Bu tekerleme, halkın genel kanaatini yansıtır yansıtmadığı kesin olmamakla birlikte, torunlarının gözündeki “teşhisi kuvvetli, süratli ve mahir hekim” imajını ölümsüzleştirme bakımından değerlidir.

Sonuç olarak, duvarlarında “Paşa Baba” tablosuyla geçmiş, özel alanında yas ve bağımlılığı, kamusal alanında ise Batılı yaşam tarzı ve tıp ilmini barındıran bu hane, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin sancılarını, kimlik gizliliğini ve modernleşme çabasını en mahrem teferruatıyla yaşayan Dr. Ethem'in hakiki dünyasıdır.

Sonuç

Dr. Ethem Bakar'ın hayat hikâyesi, bir hekim biyografisinden ziyade, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin zihinsel dönüşümünü temsil eden bir entelektüel portre olarak okunmalıdır. Selanik'in kozmopolit ikliminde filizlenen, Fransa klinikleri ve pozitivist literatürüyle şekillenen, Cumhuriyet modernleşmesiyle sentezlenen kimliği, onu bu geçiş döneminin özgün figürlerinden biri kılar. Dr. Ethem tıbbi kariyeri ile toplumsal sorumluluk bilincini harmanlayan, laboratuvar ile kütüphane, hastane koridorları ile cemiyet hayatı arasında köprü kuran “hekim-aydın” tipolojisinin unutulmuş ancak temsil gücü yüksek bir örneğidir.

Bu çok katmanlı mirasın merkezinde, şüphesiz *Terbiye-i İrade* yer alır. Yıllarca Jules Payot'nun eserinin bir tercümesi sanılan bu çalışmanın, esasen özgün bir telif eser olduğunun ortaya çıkarılması, Dr. Ethem'in salt bir aktarıcı olmanın ötesinde, inşa edici yönünü de görünür kılmıştır. “Garb'ın irfanı”nı merkeze

alan müellif, klasik İslâm düşüncesindeki nefis terbiyesi mirasını bilinçli bir epistemolojik tercihle geri plana iterken, Ribot ve Payot'dan devraldığı kavramları “millî terakki” idealine bağlayarak yerli bir teorik çerçeve teklif etmiştir. Bu çerçeve, erken Cumhuriyet'in beden, ruh ve ahlâkı bütüncül olarak eğitmeyi hedefleyen politikalarına da zemin teşkil etmiştir.

Makale, Dr. Ethem'in biyografisindeki kırılma noktalarının, onun entelektüel ve mesleki üretimini nasıl şekillendirdiğini de ortaya koymuştur. Özellikle oğlu Hikmet'in 1930'daki vefatı, bir babanın çaresizliğinin “sosyal hekimlik” misyonuna dönüştüğü trajik bir eşiktir. Bu tarihten itibaren veremle mücadeleye adanmış çalışmaları, Türk Tıp Cemiyetindeki neşriyat faaliyetleri ve İstanbul Radyosundaki konuşmaları, şahsi bir yasın kamusal bir hizmete tahvil edilmesidir. Ancak aile hafızasından süzülen tanıklıklar, irade ile kaderine hükmedebileceğini savunan pozitivist aydının, evlat acısı karşısında yaşadığı ontolojik çaresizliği ortaya koyar. Bu “dirayetli hekim” portresinin ardında, morfin bağımlılığının ve yasın gölgesinde süren sarsıcı bir “mahrem tarih” yatmaktadır.

Dr. Ethem'in Kapancı (Avdetî) kökeni ve Batı merkezli perspektifi, onun muhafazakâr çevrelerce mesafeyle karşılanmasını açıklayan sosyo-kültürel bir faktördür. Eserinin pozitivist tonunun baskınlığı ve yerli irfan geleneğine yabancılığı, *Terbiye-i İrade*'nin neden toplum nezdinde hızla unutulduğu sorusuna da cevap sunar: Onun modernleşme teklifi, geleneksel okur için fazlasıyla seküler, radikal Cumhuriyetçi-reformcu elit içinse fazlasıyla birey ahlâkı merkezli bulunmuş olabilir.

Netice itibarıyla Dr. Ethem Bakar, kamusal alanda Batı bilimiyle toplumunu inşa etmeye çalışan “kurucu irade” ile mahrem alanda kimlik ve ölüm karşısında savrulan “insanî kırılma” arasındaki gerilimin vücut bulmuş hâlidir. Birinci el kaynaklar ve sözlü tarih verileri ışığında hazırlanan bu makale, Dr. Ethem'i “meçhul” bir isim olmaktan çıkarıp literatüre kazandırmayı amaçlamıştır. Bununla beraber onun yeniden inşa edilen hikâyesi, sadece bir biyografik boşluğu doldurmakla kalmaz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin sadece kurumsal değil, ağır bedeller ödenmiş zihinsel ve ruhsal bir süreç olduğunun en somut delilini teşkil eder.

Between Will and Fate: The Biography and Intellectual World of Dr. Ethem Bakar (1877–1945)

Ömer Faruk Can

Introduction and Historiographical Context

The transition from the late Ottoman Empire to the early Turkish Republic marks a period of profound transformation in terms of administration, politics, and society. Traditional historiography has predominantly narrated this process through the lens of institutional ruptures, legal reforms, and state-centric modernization projects. However, such macro-narratives often overlook the “capillary” details of transformation experienced at the individual level. Biographical studies of the era’s witnesses offer a crucial corrective, providing concrete embodiments of abstract historical shifts. This study focuses on one such forgotten figure: Dr Ethem Bakar (1877–1945).

“ Can, Ö. F. (2026). İrade ve kader arasında: Dr. Ethem Bakar’ın (1877–1945) biyografisi ve düşünce dünyası. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 9-36.

✉ Assist. Prof.Dr., Sakarya University, Sakarya-Türkiye, omerfarukcan@sakarya.edu.tr

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-3024-524X>

🔗 <https://ror.org/04ttnw109>

📄 Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A067>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 04.12.2025
Revision: 22.01.2026
Accepted: 31.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

As a member of the “Medical School” (*Tıbbiyeli*) elite, Dr Bakar belongs to a generation that viewed medicine not merely as a clinical practice but as a tool for social engineering and national rejuvenation, unlike his more famous contemporaries—such as Dr. Abdullah Cevdet, the proponent of biological materialism, or Dr. Nazım, the activist politician of the Committee of Union and Progress—Dr. Bakar has remained in obscurity. This research aims to reconstruct his biography and intellectual world, arguing that his life story, spanning from the cosmopolitan atmosphere of Salonica to the republican modernization of Istanbul, serves as a microcosm of the “physician-intellectual” typology that was instrumental in constructing the mental infrastructure of modern Turkey.

Methodology and Sources

Constructing the biography of a figure who has been “forgotten” or “silenced” requires a multi-layered methodological approach. This study utilizes a diverse array of primary sources, including:

Periodicals and Press: An extensive scan of newspapers (e.g., *Journal de Salonique*, *Zaman*, *Cumhuriyet*) and medical journals (*Poliklinik*, *İstanbul Seririyâtı*) from the Second Constitutional Era to the mid-1940s.

Private Archives and Oral History: The study heavily relies on the private papers of the family and, crucially, the oral testimonies of Dr Bakar’s granddaughter, Necile Ülfet Berkel (1931–2022). Recorded prior to her death, these testimonies provide invaluable insight into the private sphere, particularly regarding the family’s concealed Sabbatean (*Dönme*) identity and the domestic traumas that contradicted Dr Bakar’s public persona of rational stoicism.

“Literary Archaeology”: A significant portion of this research is dedicated to correcting a bibliographic error regarding Dr Bakar’s major work, *Terbiye-i İrâde* (The Education of the Will). Through a forensic analysis of ephemeral documents—matching the address on a 1928 prescription pad (“Sebuhyan Apartment”) with a 1945 death notice and a photograph on a tombstone—this study definitively proves that the work is not a translation of Jules Payot’s book, as long assumed, but an original monograph.

Early Life: The Cosmopolitan Origins and Western Formation

Dr Ethem Bakar was born in 1877, a date confirmed by his own medical specialization thesis, likely in Smyrna. However, his family roots were deeply embedded in the Kapancı branch of the Sabbatean community in Salonica. The Kapancı community was distinguished by its openness to European culture, secular tendencies, and rapid integration into modernity compared to other Sabbatean sects. This socio-cultural background played a decisive role in shaping Dr Bakar's worldview. The "Pasha Baba" portrait, described in family anecdotes, depicts a forefather in an expensive uniform, symbolising the family's bourgeois status and their desire to integrate into the Ottoman bureaucratic aristocracy.

Following his education in Salonica, Dr Bakar attended the Imperial School of Medicine (*Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*) in Istanbul, where he graduated in 1901. This institution served as a gateway to positivist thought for the Ottoman intelligentsia. His subsequent specialisation in France (1901–1905), likely supported by a state scholarship, was a pivotal period in his intellectual development. Studying internal medicine at the University of Montpellier under professors such as Paul Ardin-Delteil and interacting with the Parisian medical elite, he absorbed not only clinical knowledge but also the "mentalité" of the French Third Republic—specifically its emphasis on experimental psychology, pedagogy, and the "culture of will."

The Intellectual Legacy: *Terbiye-i İrâde* as a Project of Self-Construction

Upon his return to the Empire, Dr. Bakar became a prolific writer and public intellectual, particularly during the vibrant atmosphere of the Second Constitutional Era. His most enduring contribution is *Terbiye-i İrâde* (1909). This study challenges the classification of this text as a mere translation. While Dr Bakar acknowledged Jules Payot's *L'Éducation de la Volonté* as a structural model, he rewrote the content to address the specific "pathologies" he perceived in Ottoman society.

The book is structured into two parts: “General Knowledge,” dealing with the theory of will, and “Specifically the Education of the Will,” offering practical applications. Dr Bakar’s approach is radically Western-centric. He explicitly rejects traditional Eastern and Islamic sources of morality (such as al-Ghazali or Sufi ethics), opting instead for references to Kant, Ribot, and Dubois. A striking feature of the work is his fierce critique of local proverbs (e.g., “Less greed brings more loss”), which he dismisses not as folk wisdom but as “sophistries of the masses” that instill laziness and fatalism. For Dr Bakar, strengthening the individual will was not just a personal psychological goal, but a prerequisite for “national progress.” This perspective positions him as a bridge between the positivist idealism of the Young Turks and the pragmatic, secular citizen-building projects of the early Republic.

Migration, Class, and the “Burden of Silence”

The Balkan Wars (1912–1913) forced the family to migrate to Istanbul. However, unlike many Balkan refugees who arrived in destitution, Dr Bakar’s family successfully transferred their wealth and status, settling in the prestigious Şişli-Osmanbey district. Their residence, the “Zeki Bey Apartment,” with its 300-square-meter floor plan, service staff, and French-speaking environment, exemplifies the lifestyle of the Republican bourgeoisie.

Nevertheless, this integration came at a psychological cost. The study analyzes the family’s experience through Cengiz Şişman’s concept of the “burden of silence.” The Kapancı community, to which Dr Bakar belonged, adopted a strategy of “voluntary assimilation” into the secular Turkish Republic, viewing the new nation-state as a safe harbour from both internal communal pressures and external discrimination. This strategy manifested in the household as a strict taboo on discussing their origins. A poignant oral history account recounts how Dr Bakar’s wife, upon being questioned by her granddaughter about a picture of Sabbatai Zevi, revealed her secret name “Rut” (Ruth) in a moment of panic, only to immediately enforce silence (“This is a great secret”). This incident illustrates the deep intergenerational anxiety and the “secular survival strategy” adopted by the family.

The “White Plague” and the Private Tragedy

The narrative of Dr Bakar’s life takes a tragic turn in 1930 with the death of his son, Hikmet Ethem, from tuberculosis at the age of 20. This event marked a collapse of the rationalist optimism he had championed in *Terbiye-i İrâde*. The father who believed the will could conquer destiny was rendered helpless by the “White Plague.”

Transforming his grief into a professional crusade, Dr Bakar reinvented himself as a specialist in tuberculosis (phthisiologist). He traveled extensively to Swiss sanatoriums (Davos, Montana, Leysin) to study advanced treatments like pneumothorax, published scientific papers on the subject, and gave radio lectures to educate the public. However, the study reveals a stark contrast between his public activism and his private reality.

Behind the closed doors of the Zeki Bey Apartment, the family was consumed by grief. Oral testimony reveals that Dr Bakar’s wife, unable to cope with the loss, became addicted to morphine—a habit supported and administered by Dr Bakar himself, who eventually became dependent as well. This “chemical consolation” persisted for nearly two decades. The image of the “dirayetli” (strong-willed) doctor, who preached discipline and hygiene to the nation via the radio, privately succumbing to addiction in a house filled with the scent of medicine and mourning, offers a devastating critique of the limits of positivist rationalism.

Conclusion

Dr Ethem Bakar died in 1945, amidst the gloom of World War II and the anxieties of the Wealth Tax (*Varlık Vergisi*), which had disproportionately targeted minorities and “Dönmes.” He was buried in the Bülbülderesi Cemetery, in the section reserved for the Kapancı community, directly above his son.

This study concludes that Dr Ethem Bakar is a significant, albeit forgotten, archetype of the Ottoman-Turkish modernization process. His life embodies the

tensions of the era: the synthesis of medical science with social pedagogy, the successful economic integration of the bourgeoisie coupled with the suppression of ethno-religious identity, and the fragile veneer of rationalism over profound human tragedy. By reclaiming the authorship of *Terbiye-i İrâde* and reconstructing his biography through the “burden of silence,” this article fills a “missing link” in the historiography of Turkish thought. It suggests that the “physician-intellectuals” of this period were not merely importers of Western science but active constructors of a new selfhood—a project often realized at significant personal cost.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Özel Koleksiyonlar

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 2032/7.

Emine Pirhasan Koleksiyonu.

Bakar, E. (t.y.). *[Oğlunun mezar taşı için şiir taslağı]* [El yazısı not].

Edhem. (t.y.). *Yemek rejimi* [Hasta bilgilendirme formu].

Edhem. (1928, 19 Temmuz). *[Reçete]*. Phebus Müzayede Evi.

Sözlü Tarih Kayıtları

Göksel, A. (2014, 26 Mart). *[Necile Ülfet Berkel ile mülakat]* [Ses kaydı]. Aslı Göksel Kişisel Arşivi.

Göksel, A. (2021, 17 Ekim). *[Necile Ülfet Berkel ile mülakat]* [Ses kaydı]. Aslı Göksel Kişisel Arşivi.

Dr. Ethem Bakar'ın Eserleri ve Yazıları

(Not: Bu bölümde yazarın kullandığı farklı imzalar [Edhem, Selanikli, Bakar] olsa da, kronolojik bir akış izlemek biyografi için daha anlamlı olacağından yayınlar, APA standardı gereği soyadına göre alfabetik dizilmiştir.)

Bakar, E. (1936a). Montana. *Poliklinik*, (34), 303-306.

Bakar, E. (1936b). Profesör Henri Vaquez. *Poliklinik*, (37), 27-29.

Bakar, E. (1936c). Difteri seromu ile tedavi edilmiş astma müşahedelerimiz (Türk Tıp Cemiyeti'nde tebliğ edilmiştir 5/12/1933). *İstanbul Seririyatı*, 18(2), 25-32.

- Bakar, E. (2023). *Terbiye-i irâde* (F. Z. Can & T. Uysal, Haz.). Ketebe Yayınları.
- Edhem. (1327/1909). *Terbiye-i irâde*. Asır Matbaası.
- Edhem. (1910). *Kızlara kırâat-ı sıhhiye*. Zaman Matbaası.
- Edhem. (1926). *Terbiye-i irâde*. Hüsn-i Tabiat Matbaası.
- Edhem, Erden, F., & Steinitz, K. (1938). Études sur un cas de lévulosurie essentielle. *Acta Medica Scandinavica*, 97(3-4), 455-472.
- Edhem, I. (1905). *Del'opothérapie stomacale par le suc gastrique naturel* [Tıp tezi]. Imprimerie G. Firmin, Montane et Sicardi.
- Ethem. (1933). Verem ve pünömotoraks. M. Osman (Ed.), *Sıhhat Almanakı* içinde (s. 339-342).
- Selanikli Ethem. (1933a). Kan küreyvelerinin teressüp sür'atini ölçmekte yeni bir teknik ve akciğer vereminde neticeleri. *İstanbul Seririyatı*, 15(10), 735-742.
- Selanikli Ethem. (1933b). Kan küreyvelerinin teressüp sür'atini ölçmekte yeni bir teknik ve akciğer vereminde neticeleri (Mabad). *İstanbul Seririyatı*, 15(11), 763-770.

Sürelî Yayınlar

- Echos de la Ville. (1905, 23 Kasım). *Journal de Salonique*, s. 1.
- Günlük radyo programı. (1937, 2 Kasım). *Kurun*, s. 5.
- Ölüm. (1945, 22 Kasım). *Cumhuriyet*, s. 2.
- Radyo. (1937, 19 Ekim). *Akşam*, s. 10.
- Soyadı alan yurtdaşların isimleri. (1935, 31 Ocak). *Kurun*, s. 7.
- Türk Tıp Cemiyeti toplantısı. (1936, 25 Eylül). *Akşam*, s. 3.
- Türk Tıp Cemiyetinde yeni idare heyeti. (1938, 9 Ocak). *Kurun*, s. 2.
- Türk Tıp Cemiyeti yeni heyeti idaresi. (1938, 9 Ocak). *Akşam*, s. 4.

Tetkik Eserler (Kitap, Makale ve Tezler)

- Akar, R. (2000). *Aşkale yolcuları: Varlık Vergisi ve çalışma kampları* (2. bs.). Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Aksu, E. (2018). *Selanik'te Türk edebî kültürü (1860-1912)* [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi].
- Babaoğlu, R. (2020). *Mekteb-i Mülkiye (1859-1960): Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bilimsel ve kültürel modernleşmenin kurumsallaşması*. Türk Tarih Kurumu.

- Beşikçi, M. (2025). Modern Osmanlı-Türk askerî tarihinde manzum ben-anlatıları: Askerî hafızadan duyguların tarihine. *Kadim*, (10), 23-48. <https://doi.org/10.54462/kadim.1728780>
- Doğan, İ. (2002). Sosyolojik düşüncenin Osmanlı'daki kaynakları: "Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası" örneği. *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye sunulan bildiriler içinde* (C. 3, Kısım 2, s. 661-691). Türk Tarih Kurumu.
- Efe, A. (2009). Sebülürreşâd. *TDV İslâm ansiklopedisi içinde* (C. 36, s. 251-253). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erden, F. (1948). *Türk hekimleri biyografisi*. Çituri Biraderler Basımevi.
- Eyicil, A. (2004). *İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Doktor Nâzım Bey (1872-1916)*. Gün Yayınları.
- Galante, A. (2000). *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının gelenekleri* (E. Ağca, Çev.). Zvi-Geyik Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasi düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1988). Abdullah Cevdet. *TDV İslâm ansiklopedisi içinde* (C. 1, s. 90-93). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2005). Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion, and art. E. Özdalga (Ed.), *Late Ottoman society: The intellectual legacy* içinde (s. 28-116). RoutledgeCurzon.
- Özer, S. (2020). Türkiye'de 1923-1950 yılları arasında verem. *Turkish Studies*, 15(4), 867-883.

Avusturya Ordusunun Kosova'yı İşgali (1689–1691) ve Yerel Halkın Tepkisi

Agron Islami

Özet: Kosova'nın 1690 yılında Habsburg ordusu tarafından işgali, Osmanlı dönemi Kosova tarihinin en önemli safhalarından birini oluşturmaktadır. Üstelik yaklaşık bir yıl süren bu işgal, günümüzde dahi Arnavut ve Sırp tarihçiler arasında tartışmalara konu olmaya devam etmektedir. Bilindiği üzere Sırp efsanevi tarih yazımı, Sırp'ların Kosova üzerindeki tarihsel hak iddiasını (1389 Birinci Kosova Savaşı'ndan itibaren) merkeze alan bir anlatıyı hâkim kılmayı başarmıştır. Bu anlatı, Pavle Julinac'ın tezine dayandırılmakta ve yazılı biçimde sözde “Kosova'dan Büyük Sırp Göçü” olarak ortaya konulmaktadır.

Bu tür tarih yazımı, Ortodoks Kilisesi'nin tarihine ve İpek (Peja) Patrikhanesi'ne mensup Ortodoks ruhban sınıfını temsil eden III. Arseniye Çarnoyeviç'in (1683–1706) şahsiyetine odaklanmaktadır. Avusturya ordularının geri çekilmesinin ardından Ortodoks Patriği ile birlikte yaklaşık 30.000 Ortodoksun (Sırp, Arnavut, Bulgar vb.) Macaristan'a göç etmesi, Sırp milliyetçi araştırmacılar tarafından, 1691 yılında Osmanlı idaresinin söz konusu bölgelere yeniden hâkim olmasından sonra Kosova'nın demografik yapısında etnik bir dönüşüm yaşandığı yönündeki iddialara temel dayanaklardan biri olarak ileri sürülmüştür.

“” Islami, A. (2026). Avusturya ordusunun Kosova'yı işgali (1689–1691) ve yerel halkın tepkisi. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 45-65.

✉ Dr., Institute of History “Ali Hadri”- Prishtina, Kosovo, agron.islami@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0148-0726>

ROR <https://ror.org/04qtk4r03>

📄 Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A0678>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 21.12.2025

Revision: 09.01.2026

Accepted: 18.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Bu çalışma, Kutsal İttifak orduları tarafından Kosova'nın işgalini, Kosova reayasının bu işgale yaklaşımını ve 1691 yılı boyunca Osmanlı idaresiyle olan ilişkilerini ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kosova, Avusturya İşgali, Pjetër Bogdani, Arsenije III, Toma Raspasani.

Abstract: The conquest of Kosovo by the Habsburg army in 1690 constitutes one of the most important phases of the history of Kosovo during the Ottoman period. Moreover, this conquest, which lasted approximately one year, continues to be a subject of debate between Albanian and Serbian historians even today. As is known, Serbian mythological historiography has managed to create a narrative that focuses on the historical claim of the Serbs to Kosovo (since the First Battle of Kosovo in 1389). This narrative is based on the thesis of Pavle Julinac and is presented in written form as the so-called “Great Serbian Exodus from Kosovo”. This type of historiography focuses on the history of the Orthodox Church and the personality of Arsenije III Crnojević (1683–1706), who represents the Orthodox clergy belonging to the Patriarchate of Peja. After the withdrawal of the Austrian armies, the migration of approximately 30,000 Orthodox Christians (Serbs, Albanians, Bulgarians, etc.) together with the Orthodox Patriarch to Hungary has been presented by Serbian nationalist scholars as one of the main bases for their claims that an ethnic transformation occurred in the demographic structure of Kosovo after the Ottoman administration regained control of these regions in 1691.

This study aims to examine the occupation of Kosovo by the armies of the Holy League, the approach of Kosovar subjects to this occupation, and their relations with the Ottoman administration throughout 1691.

Keywords: Kosovo, Austrian Occupation, Pjetër Bogdani, Arsenije III, Toma Raspasani.

Giriş

Osmanlı ordusunun 1683 yılında Viyana'yı fethetmeye yönelik girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, Orta Avrupa'daki güç dengelerini Osmanlı aleyhine değiştirmiş ve Habsburgların diplomatik girişimlerini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Habsburglar, 5 Mart 1684 tarihinde Venedik, Polonya, Malta, Toskana ve Papalığı bir araya getirerek *Kutsal Haçlı İttifakı*'nı teşkil etmişlerdir (Shaw, 1976: 217; İnalçık, 2015: 205–206). 1686 yılından itibaren Rusya'nın da söz konusu koalisyonu katılmasıyla ittifak daha geniş bir askerî ve siyasî nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu, izleyen yaklaşık yirmi yıl boyunca Macaristan, Bosna, Kosova ve Sırbistan'da Habsburglara; Ukrayna'da Polonya'ya; Dalmaçya, Arnavutluk ve Mora'da Venedik'e; Kırım'da ise Rusya'ya

karşı olmak üzere, çok cepheli ve eş zamanlı bir mücadele yürütmek zorunda kalmış; böylece imparatorluk, bütün büyük rakipleriyle aynı anda savaşmak durumunda bırakılmıştır (Uzunçarşılı, 2000: 460).

II. Viyana Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ve bunu izleyen askerî yenilgiler, Osmanlı maliyesi ve taşra düzeni üzerinde ağır baskılar oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı askerî teşkilatına mensup unsurların da dâhil olduğu ciddi toplumsal huzursuzlukları ve yer yer isyan hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte öne çıkan figürlerden biri de 1684/85 yıllarında Macar cephesinde askerî birliğin başında bulunan Yeğen Osman Paşadır (Katić, 2001: 36). Kendisi Anadolu'ya kaçmış ve orada etrafına çok sayıda levant ve eşkiya toplamıştı. Devletin içinde bulunduğu zor siyasi durum, isyankâr Paşanın (Yeğen Paşa) sultana kendini kabul ettirmesine ve 1687'de Belgrad muhafızı, ardından Bosna valisi ve Macar cephesinin başkomutanı (serdar) olarak atanmasına neden olmuştur. Bu görevlerdeyken, Rumeli'nin geniş bir kesiminde nüfuzunu artırarak keyfî vergiler uygulamış ve bazı kiliseleri kapatarak Hristiyan ruhban sınıfına yönelik baskıcı politikalar izlemiştir (Malcolm, 2002:141-142).

Bu dönemde yürütülen çok cepheli savaşlar hem dış hem de iç hazine kaynaklarını önemli ölçüde tüketmiş ve Osmanlı maliyesi üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Mali darboğazın derinleşmesi, devletin kapıkulu ocaklarına düzenli maaş ödeyemeyecek duruma gelmesine yol açmıştır. Gerekli mali kaynağın temini amacıyla "imdâd-ı seferiyye" adı altında olağanüstü vergilerin toplanmasına yönelik fermanlar ilan edilmiş olsa da derinleşen iç siyasî ve askerî krizin önüne geçilememiştir. Bu durumda, Avusturya cephesindeki başarısızlıklar nedeniyle görevini terk ederek kaçan Sarı Süleyman Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Siyavuş Paşa'nın öncülüğünde, memnuniyetsizlik içindeki askerî zümreler İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. Ordu, başkente yaklaşık 70 km. mesafedeki Silivri'ye ulaştığında Siyavuş Paşa, Şeyhülislam'a ve İstanbul kaymakamı Köprülüzade Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektupla IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini ve yerine kardeşi Süleyman'ın geçirilmesini talep etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, 8 Kasım 1687 tarihinde Ayasofya Camii'nde ulemânın ve Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın huzurunda padişahın tahttan indirilmesine

dair fetva ilan edilmiş ve böylece Osmanlı tahtına II. Süleyman (1687–1691) çıkmıştır (Özcan, 2004:66-67).

Yeni padişah tahta çıktığında, Hristiyan orduları tüm cephelerde belirgin ilerlemeler kaydetmiştir. Avusturyalılar, Macaristan'daki stratejik kaleleri ele geçirmişti. General Antonia *Von Caraffa*, 14 Ocak 1687 târihinde, Macaristan'ın kuzeyiyle tüm askeri bağlantıları kesen, stratejik önemi büyük olan *Egri* (Eger-Erlau) kalesini teslim almıştır. Ayrıca, Eylül 1688'de Avusturya ordusu, Istolni Belgrad (Székesfehérvár), Ilok, Varadin ve Lugoş kalelerini ele geçirmiştir (Özcan, 2004:72). Ardından Karpatların kuzeyindeki bölgeler ve Sava Nehri'nin hem kuzeyinde hem güneyinde yer alan kalelerin büyük kısmı Avusturya hâkimiyetine girmiştir. Öte yandan Venedikliler Yunanistan'daki İstefe ve Bosna'daki Knin kalelerini hâkimiyet altına aldıktan sonra Mora Yarımadasını ve Arnavutluk'taki Kanina ve Avlonya (Vlora)'yı ele geçirmeyi başarmışlardır (Xhufi, 2017: 30-32).

Tüm bu gelişmelerin ardından padişah, genel seferberlik (nefir-i âm) ilan ederek ordunun başında Sofya istikametine doğru harekete geçmiştir. Ancak Edirne civarına vardığında, Yeğen Osman Paşa'dan bir mektup almıştır. Paşa, Avusturya kuvvetleriyle Ujiçe (Užice) ve Yenipazar (Novipazar)'da giriştiği çarpışmaların ardından Niş'e çekilmek zorunda kaldığını, düşmanın Sava Nehri'ni geçtiğini ve bölgedeki savunma hatlarının ciddi biçimde zayıfladığını bildirerek acil askerî takviye ve mali destek talebinde bulunmuştur. Bu mektuba cevaben padişah, her ne pahasına olursa olsun bölgenin müdafaa edilmesini emretmiştir (Üsküdarî Abdullah Efendi, 2017: 392).

Padişah Edirne'ye tam olarak ulaşmadan, Belgrad'ın düştüğü (Eylül 1688) haberi alınmıştır. Bu gelişme üzerine, İstanbul'daki Hollanda elçisinin de teşvikiyle Osmanlı hükümeti Avusturya ve Venedik'le barış müzakerelerine girişmek amacıyla Zülfikar Efendi'yi Viyana'ya (Şubat–Haziran 1689) göndermiştir (Mantran, 2004:239). Ancak söz konusu diplomatik teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî bakımdan içinde bulunduğu krizi daha da derinleştirmiştir. Nitekim, Avusturya ordusu yeniden taarruza geçerek 24 Eylül 1689 tarihinde Niş'i işgal etmiş, ardından Kosova ile Adriyatik kıyısı ara-

sındaki bölgeleri ele geçirerek Osmanlıların Bosna ile olan bağlantı hatlarını kesmeyi hedefleyen yeni cepheler açmışlardır.

Kosova Bölgesinin Avusturya ordularınca işgali (1689-1690)

Avusturyalı generaller tarafından belirlenen stratejik plan doğrultusunda, başkomutan Margrave Ludwig von Baden kuvvetlerini iki ana kola ayırmıştır. Bu çerçevede Baden, 1689 yılının Ekim ayında bizzat komuta ettiği birliklerle Vidin istikametine ilerlerken, Kosova'nın güneyine sevk edilen ve yaklaşık 5.000 askerden oluşan diğer birliğin komutasını Enea Piccolomini üstlenmiştir. Piccolomini'ye verilen temel görev, Kosova'dan Arnavutluk içlerine doğru ilerleyerek Osmanlıların Bosna ile olan askerî ve lojistik bağlantılarını kesmektir (Malcolm, 2002: 143). Komutasındaki birlik ile Ekim ayının ilk yarısında Ürgüp'ü (Prokuplje) ele geçirdikten sonra Leskofça (leskovac) üzerinden Kosova'ya yönelmiştir. Piccolomini'nin Baden'e gönderdiği mektupta belirttiğine göre, 21 Ekim'de Priştine'de bulunmakta olup, hâlen Osmanlı kontrolünde bulunan ve Sırbistan ile Hersek toprakları arasında stratejik bir geçiş noktası teşkil eden İzveçan (Zvečan) Kalesi ile Novabirda'yı (Arnavutça: Novobërdë; Sırpça: Novobrdo) ele geçirmeyi hedeflemekteydi (Rugova, 2024: 219).

Dukakin ve Prizren mutasarrıfı Mahmudbeyzâde Mahmud Bey, yaklaşık 10 000 kişilik kuvvetiyle Kutsal İttifak ordusuna pusu kurmak amacıyla Priştine istikametine hareket etmişse de, yerel halkın Avusturyalı birliklerle iş birliği içerisinde olduğunu fark etmesi üzerine herhangi bir çatışmaya girmeden geri çekilmiş ve Üsküp'e sığınmıştır (Malcolm, 2002: 143). Piccolominin 23 Ekim 1689 tarihli raporunda belirttiği üzere, 300 Osmanlı askerinden oluşan bir birlikle kısa bir çatışmanın ardından surlarla çevrili Kaçanik şehrine girmişler ve burada 19 Osmanlı askerini öldürmüşler ve 11'ini esir almışlardır. Ardından dağlık güzergâh üzerinden ilerleyerek Üsküp gibi stratejik ve nüfusça büyük bir yerleşim merkezinin civarına ulaşmışlardır (Rugova, 2024: 219). Bu koşulların yarattığı güvenlik kaygıları neticesinde Üsküp ahalisi, Avusturya orduları şehre ulaşmadan önce evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Piccolomini'nin aktardığı-

na göre, Sofya'dan gelebilecek olası bir Osmanlı taarruzundan ve Kosova bölgesinin henüz tam anlamıyla güvence altına alınamamış olmasından duyduğu endişe sebebiyle 26 Ekim 1689 tarihinde şehrin ateşe verilmesini emretmiştir. Avusturyalı general, Üsküp'ü mimarî süslemeleri bakımından Roma'ya, kent büyüklüğü açısından ise Prag'a benzetmektedir (İnbaşı-Kul, 2018:22).

General Piccolomini'nin 9 Kasım 1689 tarihli raporuna göre, Avusturya ordusu Üsküp'ten Kaçanik'e geri çekilmiş ve buradan Lipyan'a (Lipjan) intikal etmiştir. Bu süreçte Albay Strasser, piyade taburları ve altı top eşliğinde Mitroviça bölgesinde bulunan İzveçan ve Banska (Banjska) yönünde ilerlemiş ve 3 Kasım'da söz konusu yerleri tamamen ele geçirmiştir. General, alayı ve Styria süvarileri (Dragonnern von Styrum) ile birlikte, Kosova'daki Asî Arnavutlarla yapılan anlaşmanın ardından bölgedeki durumu yerinde görmek amacıyla Arnavutluk yönüne hareket etmiştir. Ancak sağ koltuk altındaki şişlikler (veba belirtisi) sağlık durumunu ciddi şekilde etkilemiş ve Lapuşnik'te (Llapushnik) durmak zorunda kalmıştır. Buradan Malişeva'ya geçtiğinde, Şhirköy'ün (Piot) düştüğü haberi alınmış ve Avusturya Yüksek Komutanlığının emri üzere, komutanlık Albay Strasser'e devredilip kuvvetleriyle Niş'e geri çekilmiştir. Bununla birlikte zaman kazanmak isteyen General Piccolomini, 5 Kasım'da Prizren'e yaklaşık üç saat mesafede bulunan Mamuşa (Mamusha) köyüne ilerlemiş ve burada yerel liderlerle bir araya gelmiştir. Görüşmenin ardından (6 Kasım) askerleriyle birlikte Prizren'e girmiştir. Burada yaklaşık 5 000 asî Arnavut savaşçıları tarafından büyük bir coşku ve saygıyla karşılanmıştır. Karşılama törenine, Hristiyan ve Müslüman Arnavutların yanı sıra şehrin diğer etnik gruplarına mensup halk da katılmıştır.¹ Törende Başpiskopos Pjetër Bogdani ile birlikte Kelmendi (Klementi) liderleri de hazır bulunmuştur. Avusturya ordusunun geçişi sırasında üç kez tüfek atışıyla selamlama gerçekleştirilmiştir (Rugova, 2024: 236-237).²

1 Tivar Başpiskoposu Gjergj Bardhi'nin (Giorgio Bianchi) 1638 yılının Şubat ayında Dukagjin ve Prizren'i ziyaret ettiği sırada hazırladığı rapora göre, Prizren şehri 22 katolik, 34 hristiyan ortodoks ve 3 000 müslüman hane olmak üzere toplam 3058 haneden oluşmaktadır. (Zamputi, 1965: 101).

2 "Am 6. brach man von Mamuscha auff, und marchierte biß zu gedachten Ohrt von Preiseren, woselbsteu der Her.[rn] General von dem Erz Bichoffe selbigen Landes und den Patriarchen von Climent empfangen wurde, so eine Fahne mit den Zeichen des Creußes vorher tragen liessen, und stunden bey 5000 Arnauten, Albaneser Christen und Turcken, und andere National Volck, in zweyen Linien vor der Stabt ins Gewehr, welche sämbtlich bey Durchpaßierung der Teutschen Militie eine Dreysache Salve gaben, und nachgehends so woll selbige als diekinsrige nahe bey einander Campireten". Y. Rugova'ya atfen, *a.g.m.*, s. 236-237.

Hristiyan Kutsal İttifak koalisyonuna bağlı orduların genişlemesi yalnızca kuzey bölgelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda güney sahalarda da etkisini göstermiştir. Böylece, Eylül 1690'da Himara ve çevresinden gelen Âsi Arnavut savaşçılar, Venedik, Papalık ve Malta kuvvetleriyle işbirliği kurarak Avlonya (Vlora) dışında stratejik öneme sahip Kanina Kalesi'ni ele geçirmişlerdir. Söz konusu bölgeler, 1691 yılının Mart ayına kadar koalisyonun kontrolünde kalmış, ardından yeniden Osmanlı yönetimine geçmiştir (Duka, 2009:383).

Habsburg-Osmanlı Savaşları'na (1683–1699) bizzat tanıklık etmiş ve II. Viyana Muhasarasına katılmış olan Osmanlı tarihçisi Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa (ö. 1726), kaleme aldığı kroniğinde bu cephelere önemli ölçüde yer vermektedir. Onun aktardığına göre, Kutsal İttifak'a bağlı Hristiyan ordularının ilerleyişiyle birlikte, gayrimüslim ruhban sınıfı (Ortodoks ve Katolik din adamları) Osmanlı yönetimine karşı halkı ayaklandırma faaliyetleri yürütmüştür. Silâhdar, Niş'in yaklaşık 10 000 kişiden oluşan bir Avusturya ordusu (Avusturyalılar, Macarlar ve yerli reayadan oluşan) tarafından ele geçirilmesinin ardından General Veterani'nin yerel beyler (prensler), din adamları ve halkın geneline hitaben "Artık Osmanlı egemenliği sona ermiş, bizim hükümrانlık devrimiz başlamıştır" şeklinde bir mesaj ilettiğini belirtmektedir (Mehmed Ağa, 1982: 424-430). Bu çağrı üzerine yerel halkın bir kısmı Osmanlı yönetimine karşı isyan etmiştir. Ayaklanmaya katılmak istemeyenler ise esaret, şiddet ve katliamlara maruz kalmıştır. Halk desteğini arkasına alan Avusturya kuvvetleri, kısa sürede stratejik öneme sahip şehir ve kaleleri ele geçirmiştir. Bunlar arasında: İpek, Prizren, Kalkandelen (Tetova), İştîp, Priştine, Vilçiterin (Vushtrri), Yeni Pazar, Mitroviça, Üsküp, Leskofça, Çačka, Valva, Uziçe, Pojega, Yagodina, Plevne, Ürgüp (Prokupye), Kumanova, Şehirköy (Pirot), Alacahisar (Kruševac), ardından Smedereva, Vidin, Palanka, Hisarcık, Hasan Paşa, Kaçanik, Kavalıç, Karagonca ve Üsküp'teki Eğri-dere. (Mehmed Ağa, 1982: 424-430).

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın savaş sırasında Müslüman nüfusun önemli bir kısmının günümüz Kosova bölgesinden Serez, Selanik ve çevre bölgelere göç ettiğine dair ifadesi, Osmanlı belgeleri ve Avusturyalı askerî personelin raporlarıyla da doğrulanmaktadır. Örneğin, Piccolomini'nin 21 Ekim 1689 ta-

rihli raporunda şu ifadeler yer almaktadır: “Bosna’ya doğru uzanan vadiler ele geçirildi. Seçilmiş, cesur ve kararlı 200 adamla, düz ve yüksek dağlarla çevrili Kosova topraklarına geldim. Ülke, önceden Boşnaklar, Arnavutlar (Hristiyanlar) ve Türklerden (Arnavut ve diğer Müslümanlar) oluşan bir nüfusa sahipti ancak korkudan kaçmışlardır. Köyler yakılmadı” (Rugova, 2024:219). Dönemin Osmanlı resmi kayıtlarından anlaşılmaktadır ki, Kosova köyleri yakılmamış olmalarına rağmen, halk geri döndüğünde vatanlarını harap hâlde bulmuştur. Nitekim 27 Mayıs 1697 tarihli bir belgeden, Osmanlı idaresinin yeniden tesis edilmesinden sonraki ilk yıllarda Priştine, Novobirda, Morava (bugünkü Gilan yöresi) ve Yanova-i Kadîm (Janjeva) gibi kazaların ileri gelenlerinin (ulema, suleha, imamlar, ayan vb.) Osmanlı Divanı’na arzuhaller göndermiştir. Söz konusu ileri gelenler, Kutsal İttifak ordularının Kosova’yı işgali sırasında evlerini terk ederek güvenli bölgelere sığındıklarını belirtmişlerdir. Geri döndüklerinde ise bölgeyi harap durumda buldukları için ekonomik durumlarının büyük ölçüde kötüleştiğini ifade etmişlerdir. Bu minvalde tahıl ve diğer gıda maddelerini başka bölgelerden temin etmek zorunda kaldıklarını dile getirerek devletten yardım talebinde bulunmuşlardır (BOA, AE, SAMD. II, 5/455.01). Benzer biçimde, XVIII. yüzyılın başlarına ait bir şikâyet kaydında da Habsburg işgali dönemine atıfta bulunularak Vilçiterine sancağı bölgesindeki değirmenlerin çoğu harap olduğu ve yaklaşık kırk yıl boyunca işlevsiz kaldıkları belirtilmektedir (BOA. A.DVN. S. ŞKT.d. 150).

Avusturya generallerinin yazışmalarına göre, İmparator I. Leopold’un ajanlarının Osmanlı karşıtı cepheye katılma çağrısı, Kosova ve çevresindeki Müslüman ve gayrimüslim halk tarafından Kutsal İttifak ordularına destek verilmesiyle karşılanmıştır. Söz konusu raporlarından, halkın Avusturya generali Piccolomini ile ilk teması 21 Ekim’den önce gerçekleştiğini de ortaya çıkmaktadır. Kendisinin imparatora yazdığı mektupta, Arnavutlar (albanesern) ve Raşkalılar³ (Raißen) tarafından temas kurulduğu ve bunların imparatorluk ordularına katılmaya istekli oldukları belirtilmiştir. Ancak, (asi Müslüman) Arnavutların iş birliği konusunda bazı çekinceleri olduğu ifade edilirken, Kelmendi (Clementiner) kabileli arnavutlar ile de bir konfederasyon (Confereda-

3 Raşkalılar, Raška bölgesinden gelen sırp savaşçılardır.

tion) adı verilen bir iş birliği kurma amacıyla davet gönderildiği bildirilmiştir. (Rugova, 2024:220).⁴

Bu minvalde, General Veterani Priştine'deki 5 000 asi Arnavud'un (*Arnavut rebellati à Turchi*) Piccolomini'ye bağlılık yemini ettiğini ve Piccolomini'nin Kosova'daki Katolik kiliselerinde nüfuzu bulunan Pjetër Bogdani önderliğindeki 6 000 Arnavut tarafından karşılandığını ifade etmektedir (Xhufi, 2023:141; Malcolm, 2020:140). Dönemin Osmanlı tarihçisi Silahdarın aktardığına göre, bu sıralarda 3 000 kadar asi Arnavud Dukakin dağırından inerek İpek şehrini kontrol altına almışlardır. İsyanlar Kumanova, Üsküp, Ohrid, Mirdita, Malësi (Dukakin ve İşkodra dağlık bölgesi) gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu arada, Kumanova bölgesinde haydutluk faaliyetleriyle meşhur olan Karpoş da 3 000 kişiyle birlikte (o sırada Mehmed Paşa önderliğindeki sadece 500 asker tarafından savunulan) Üsküp'e ve İştip'e saldırmıştır. Karpoş, Arnavut kaçaniklilerin de desteğini alarak Üsküp'ün çarşısını ve bazı mahallelerini ateşe vermiş, ayrıca halkın arabalarla geçtiği yolları da kapatmıştır. Paşa (Mehmed Paşa) ile kaçabilenler Serez ve Sofya'ya sığınırken, geri kalanlar kılıçtan geçirilmiş veya esir alınmıştır (Mehmet Ağa: 1928, 424-430). Piccolomini'in 9 Kasım 1689 tarihli askerî kamından gönderdiği anonim bir raporda, Holstein Dükü'nün İştip'i ele geçirdiği ve burada 2 000 Müslümanı sürgün ettiği ve daha büyük bir kısmını rehin aldığı bildirilmektedir (Rugova:2024, 238).

Piccolomini'nin Kosova'daki askerî ve diplomatik başarıları, Avusturya'nın bölgeye yönelik stratejik planlarının uygulanmasında belirleyici rol oynamıştır. Kısa süre içinde İzveçan'dan Üsküp'e kadar uzanan tüm Kosova coğrafyası üzerinde denetim sağlamıştır. Ancak onun ölümünden sonra, Köprülü hanedanından Fazıl Mustafa Paşa liderliğindeki Osmanlı ordusunun toparlanmasıyla sahadaki durum değişmiştir. Fazl Mustafa Paşa, düşman cephelerinin başında Lorraine'li Charles *Charls of Lorraine*, Badenli Louis *Louis of Baden*, Prens Eugen ve ardından Tuna'nın kuzeyindeki Osmanlı vilayetlerinin çoğunu fethetmeyi

4 "ich lasse hier Berschanzungen antegen, und für die zurück-bleibende Truppe die nöthige Subsistenz zusammen bringen. Das Schloß Swezay bey Mitroviß, am Eingang von Servien in die Herzegowina, und Novibarbo am Hamus sind noch vom Feinde besetzt", Yll Rugova'ya atfen, "Dokumente të Pikolominit për fushatën ushtarake habsburgase në Kosovë (1689)", *Studime Historike*, nr. 1, Tiranë: 2024, s. 219.

başaran Vendikli *Francesko Morosini* gibi yüksek rütbeli generallerin bulundukları bir dönemde sadrazamlık görevine geldiği bilinmektedir. Bu generaller, Tuna'nın kuzeyindeki Osmanlı eyaletlerinin büyük bir bölümünü ele geçirmiş ve Bosna, Sırbistan, Kosova ve Arnavutluk topraklarında Avusturya işgali devam etmekteydi. Son olarak bu kuvvetler, asî arnavutlarla aktif iş birliği içinde Üsküp'e kadar ilerlemişlerdir (Creasy, 1856:83).

Yeni sadrazam, başlangıçta düşmanla ittifak kurmuş olan Hristiyan Osmanlı tebaasını doğrudan etkileyen kapsamlı bir mali sistem reformu gerçekleştirmiştir. Bu önlemler çerçevesinde cizye vergisi için yeni bir standart oluşturmuştur. Buna göre, vergi artık ekonomik gücüne göre (ala: yüksek, evsat: orta ve edna: düşük) tahsil edilecektir (İnalçık, 1993: 45-48). Aynı zamanda, Edirne'de Sultan II. Süleyman ile sadrazamın başkanlığında toplanan Harp Meclisi tarafından hazırlanan stratejik plan çerçevesinde, Kırım Hanı Selim Giray ordusuyla birlikte Üsküp üzerinden Kosova'nın güneydoğu bölgesine ilerlemiştir. Her ne kadar 22 Aralık'ta Priştine'de toplanan Avusturyalı generallerin, Osmanlı ordusuna karşı koyma kararı almış olsa da 30 Aralık'ta Osmanlı ordusunun Kaçanik Boğazı'nı kuşattığı haberi gelmiştir. Bu gelişme üzerine Holstein, Albay Strasser'e 1.300 Avusturyalı asker ve 1.500 Arnavut ile Raşkalılardan oluşan bir birlikle Prizren'e giderek, Piccolomini'nin 500 askerden oluşan birliğine destek vermesi emrini vermiştir (Malcolm, 2002:152). Osmanlı tarihçilerine göre, Serasker Koca Mahmud Paşa, Kırım Hanı Selim Giray ile birlikte Üsküp'ü aldıktan sonra Avusturya ordusunun Kaçanik'te toplandığı haberini almıştır. Bunun üzerine Tatar ordusu ve 15.000 Arnavut askeriyle birlikte Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa ve Mustafa Paşa'nın yanı sıra Dukakin Sancakbeyi (Mahmut Paşa) ile Avlonya Sancakbeyi (Cafer Paşa) Kaçanik'i geri alarak Priştine, Prizren ile İpek yönünde ilerlemeye başlamışlardır (Külçe, 1944: 103-104). Bu gelişmeler neticesinde Kosova, yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.

1691 senesinde Kosova'nın Yeninden Fethi ve Reâya-Devlet ilişkileri

Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın (1683-1699) sona ermesinin ardından, Osmanlı yetkilileri ile Arnavut reâya arasındaki ilişkilerde önemli değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu değişiklikler, Priştine, Mitroviça, İpek, Prizren ve Üsküp bölgelerinde yaşayan halkın büyük bir kısmının Piccolomini komutasındaki Avusturya ordusuyla ittifak kurmasının doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin yeniden kurulmasından hemen sonra, devlet isyancılara karşı cezalandırma siyasetine başvurdu.

Osmanlı yetkililerinin uyguladığı ceza siyaseti, düşmanla iş birliği yapan kişilere ve kabilelere yönelmişti. Bu kapsamda, listenin başında Pjetër Bogdani ve Karpoş yer almaktaydı. Pjetër Bogdani, Üsküp başpiskoposuydu ve Kosova'da doğup büyüdüğü için otoritesi cemaatinin ötesine yayılmıştır. Nitekim kısa süre içerisinde Osmanlıya karşı 20 000'den fazla savaşıyı (hristiyan, Ortodoks ve Müslüman) toplamayı başarmıştır. Ayrıca 6 Kasım 1689'da Piccolomini'yi Prizren'de karşılamak için gelen 6 000'den fazla asî Arnavutlara önderlik etmiştir. Üç gün sonra (9 Kasım) Piccolomini öldüğünde de cenaze merasimi kendisi tarafından icra edilmiştir. Bilindiği gibi, bir ay sonra Bogdani de vebaya yakalanması üzerine, Holstein'ın askeri doktorları tarafından tedavi edilmek üzere Priştine'ye gönderilmiştir (Malcolm, 2002:152). Katolik Kosova Arnavutlarının başpiskoposu olan Bogdani'nin bu faaliyetleri ve Avusturyalılarla bu kadar iç içe olması, onu dönemin Osmanlı makamları nezdinde en önemli düşman figürlerinden biri hâline getirmiştir. Her ne kadar kendisini sağ olarak ele geçirmek mümkün olmamışsa da (6 Aralık 1689'da vefat etmiştir), Osmanlı ordularının Priştine'ye dönüşünün ardından, Avusturya birlikleri tarafından Sultan Mehmed Fatih Camii avlusunda özel bir merasimle defnedilen Bogdani'nin naaşı mezardan çıkarılarak şehrin sokaklarında teşhir edilmiştir (Marquet, 1997: 509-511).⁵ Öte yandan, isyancı faaliyetleri Kaçanik ve İştip'e kadar uzanan Karpoş

5 6 Aralık 1689'da, Pjetër Bogdani'nin yeğeni Gjon Bogdani, veba salgınından etkilenen bu şehre gelen Pjetër Bogdani'nin 6 Aralık'ta Priştine'de öldüğünü duyurdu. Raporda, Pjetër Bogdani'nin, kiliseye dönüştürülmüş olan Selatin Camisinin avlusuna büyük bir törenle defnedildiği belirtiliyor. "Giunto in Priscina fu con gran carità accolto da tutti li illustrissimi Conti e Capi di Guerra ove non più di cinque

ise Vezir Halil Paşa tarafından canlı olarak ele geçirilmiş ve Vardar Köprüsü'nde idam edilmiştir (Üsküdarî Abdullah Efendi, 2017: 210).

Avusturya-Osmanlı savaşlarında taraf tutan iki diğer din adamı da III. Arseniye-Çarnoyeviç ve Yanovalı (Kosovanın Yanova-i kadîm) papaz Don Tomë Raspasani idi. Bu ikisi, Kutsal İttifak ordusuyla birlikte Habsburg İmparatorluğu topraklarına kaçmışlardır. Ortodoks din adamı olan III. Arseniye, Avusturya ordusunun Kosova'yı işgali sırasında Karadağ'da (Nikşiç ve Çetine) bulunmakta olup, Piccolomini'nin ölümünden birkaç hafta sonra bölgeye geri dönmüştür (Rizaj, 1983: 93). 2 Ocak 1690'da Kaçanik Muharebesi'nde Avusturya ordusunun yenilgiye uğramasının ardından Arseniye, Avusturyalılarla birlikte Belgrad'a kaçmış ve yaz boyunca orada kalmıştır. Yıl sonlarına doğru ise Macaristan topraklarının kuzeyine, Buda ile Komárom arasındaki bölgeye yerleşmiştir. Arseniye'nin kaleme aldığı ifadelerine göre, onunla günümüz Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bulgaristan ve Kosova bölgelerinden yaklaşık 30 000 kişi (Sırp, Arnavut, Bulgar, roman vb. uyruklu bireyler) göç etmiştir (Malcolm, 2020:295). Pjetër Bogdani'nin halefi olan Don Tomë Raspasani ise, "Piccolomini" adlı süvari birliğinin bir kısmı ve Anton Znoriqi önderliğindeki yerel milislerle birlikte, General Veteran'in emriyle Yenipazar üzerinden Belgrad'a geçmiş ve daha sonra Avusturya ordusuyla birlikte İmparator I. Leopold'un hâkimiyetindeki topraklara yerleşmiştir (Rizaj, 1983:93).

Osmanlı Devleti'nin Kosova'daki hâkimiyetini yeniden tesis etmesiyle birlikte, halka yönelik daha uzlaşıcı bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, Mart 1690'ın sonlarından itibaren Osmanlı idaresi, Avusturya ordusuyla birlikte bölgeyi terk eden halkına yönelik genel af politikası uygulamaya başlamıştır. Bu affın şartı, silahların teslim edilmesi ve Sultan'dan af talebinde bulunulmasıydı. Devlet tarafından ilan edilen bu af, özellikle Srem bölgesine sığınan kaçak nüfusun geri dönüşünde etkili olmuştur (Katić, 2015:2602). 1691 tarihli Osmanlı

giorni giacque amalato alli 6 di decembre nell'ore matutine rese l'anima al Signore munito di tutti lisantissimi Sacramenti et assistito dal Reverendo Padre Francesco Xaverio Coffler, della Compagnia di Gesù e dalla maggior parte del suo Clero fu deposito il suo cadavero nell'imperial Moschea di questo luoco, fatta novella Chiesa sotto il titolo di San Francesco Xaverioi al destro contro dell'altar Maggiore con quella poppa e lugubrità che sş potè fare".

Divanı kararlarına bakıldığında, kaçakların büyük çoğunluğunun günümüz Sırbistan'ının Požarevac, Smederevo, Alaçahisar (Krushevac), Niş, Salankamani, Belgrad vb. bölgelerinden geldiği ve çoğunlukla Srem'e yerleştirildiği görülmektedir (BOA. A.DVN.MHM.d. 100, hüküm: 344, 387, 392, 400). 1689'da Mahmutbeyoğlu önderliğindeki Osmanlı ordusuyla birlikte bölgeden ayrılmak zorunda kalan Kosova'nın Müslüman halk ise, Osmanlı idaresinin yeninden tesis edilmesiyle anavatanlarına geri dönmüştür. Ancak döndüklerinde, savaşın ve yaklaşık bir yıl süren çatışma ortamının yol açtığı büyük bir yoksulluk ve güvensizlikle karşı karşıya kalmışlardır (İslami, 2022:583-590).

Sonuç

Kosova'nın Avusturya orduları tarafından işgali, 1683 yılında Viyana'nın ikinci kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Hristiyan güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak hâlinde harekete geçmelerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Avusturyalı generallerin temel hedefi, Kosova'yı kontrol altına alarak günümüz bugünkü Arnavutluk topraklarına kadar ilerlemektir. Bu sayede, hâlihazırda Venedik orduları tarafından ele geçirilmiş olan bölgelerle birleşmeleri amaçlanmaktaydı.

İmparator I. Leopold'un ordusu, en önemli desteği kendi mezhebine mensup Arnavut Katolik din adamı Pjetër Bogdani'den almıştır. Bogdani, Avusturyalı generallere Kosova'da güçlü bir destek sağlamış, gerek Müslümanlardan (XVII. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterleri ile Katolik papazların raporlarına göre Müslümanlar Kosova nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı), gerekse Hristiyanlardan (Katolik ve Ortodoks) oluşan yaklaşık 20 000 savaştıcıyı harekete geçirmiştir. Avusturya ordusunun birkaç gün içinde hızla Üsküp'e kadar ilerlemesi, bu dönemde Kutsal İttifak altında birleşmiş Hristiyan güçlere karşı birçok cephede savaşmakta olan Osmanlı ordusunun kırılma bir durumda bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, Fazıl Mustafa Paşa'nın hem halk hem de ordu üzerinde doğrudan etkili stratejileri, ekonomik ve siyasi krizlerle boğuşan Osmanlı ordusunun ye-

niden toparlanmaya başladığını gösteren önemli işaretlerdir. Buna ek olarak, General Piccolomini'nin Prizren'de ölümü de Osmanlı Devleti lehine olmuştur. Bu işgal sırasında Kosova bölgesinde iki tür göç hareketi yaşanmıştır. Buna göre, Avusturyalıların Kosova yönelişinden hemen önce, İslamlaşmış ahalin önemli bir kısmı, Dukakin Mutasarrıfı Mahmud Paşa ile birlikte güvenli bölgelere çekilmiştir. Osmanlı ordularının geri dönmesinin ardından ise Kosova'daki Hristiyan nüfusun (Ortodoks ve Katolik) bir bölümü, o dönemde İmparator I. Leopold'un egemenliği altında bulunan topraklara kaçmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı idaresinin yeniden tesis edilmesinden sonra Kosovalı Müslüman Arnavutların kendi yurtlarına dönüşü, güvenlik bağlamında değerlendirilmelidir. Bu olayı yeni bir iskân hareketiyle ilişkilendirmek için herhangi bir ilmî dayanak bulunmamaktadır. Nitekim XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Rumeli Ahkamı ve şikâyet defter bilgileri bunu doğrulamaktadır. Aynı şekilde, III. Arseniye Çarnoyeviç ile Tomë Raspasani'nin Avusturya hâkimiyetindeki topraklara kaçış da güvenlik perspektifi üzerinden ele alınmalıdır.

Avusturyalılarla aynı inancı paylaşan ve XVII. yüzyılda işgalci güce destek veren nadir Arnavut şahsiyetlerden biri olan Pjetër Bogdani, Osmanlıların bölgeye geri dönüşünden önce vebadan hayatını kaybetmiştir. Karpoş'un idamı ve Bogdani'nin cenazesinin mezardan çıkarılarak Priştine sokaklarına atılması, Osmanlı yönetiminin düşmanla iş birliği yapan isyancılara karşı uyguladığı bir ceza ve aynı zamanda bölge halkına verilen bir uyarı mesajı niteliğindedir. Osmanlı idaresi, Mart 1691'den itibaren silahlı kişilerin af talebinde bulunmaları ve silahlarını teslim etmeleri şartıyla genel af ilan etmiştir. Bu uygulama, Osmanlı merkezî yönetiminin sorumluluğu yalnızca Pjetër Bogdani, Karpoş ve Raspasani gibi isyanın önde gelen liderlerine yüklediğini göstermektedir. III. Arseniye Çarnoyeviç'in ise isyana aktif biçimde katıldığı söylenemez. Zira Kosova'nın işgali sürecinde belirleyici rol oynayan General Piccolomini ile herhangi bir görüşme gerçekleştirdiğine dair somut bir kanıt bulunmamaktadır.

The Austrian Armies Occupation of Kosovo (1689–1691) and the Reaction of the Local Population

Agron Islami

Introduction

The occupation of Kosovo by the Austrian armies, part of the Holy League, constitutes an important chapter for the history of Kosovo and beyond. All the more so since the debate on this event is ongoing between Serbian and Albanian historiography. This debate, which gained momentum during the period of growth of Serbian nationalism (19th century), is based on the displacement of the local population during the period in question and with the tendency to promote the narrative of a depopulation of only Serbs from Kosovo during the return of the Ottoman army to these parts (1690-1691). According to this, a part of the Serbs of Kosovo (where an exaggerated number is given) withdrew together with the Austrian army and then this region was populated with Albanians. As a result of

“” Islami, A. (2026). Avusturya ordusunun Kosova'yı işgali (1689–1691) ve yerel halkın tepkisi. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 45-65.

✉ Dr., Institute of History “Ali Hadri”- Prishtina, Kosovo, agron.islami@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0148-0726>

ROR <https://ror.org/04qtk4r03>

📄 Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A069>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 21.12.2025
Revision: 09.01.2026
Accepted: 18.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

this thesis supported by the Serbian monarchy in the 1940s, an anti-Kosovar-Albanian literature was created. One of the most prominent figures, is the Serbian geographer Jovan Cvijić (died 1927).

Part of this narrative are also the political events and historical figures of the late 17th century, with the greatest focus on the history of the Orthodox Church and the personality of Arsenije III, Carnojević (1683-1706), who represented the Orthodox clergy of the Patriarchate of Peja, which at that time was subordinate to the Patriarchate of Istanbul.

Sources from the time of the Austro-Ottoman Wars (1683-1699), as well as official documents, especially Ottoman, Austrian and Ragusan ones, provide valuable information on the events of this period, including the alignment of Albanians on the side of the Austrian army, then the escape of part of the population from the Albanian territories that were part of this war, which include the Kosovo Plain, Dukagjin and the areas of Skopje and Kumanovo. Serious scholars from the Oxford school such as Noel Malcolm state that the majority of Serbian historians base their studies on Serbian folk tradition, which in a way aims to distort the written facts. The tendency of the latter aims to present the territory of Kosovo as a space that until then (1689-90) was inhabited by a Serbian majority and that was emptied during the return of the Ottoman armies (1690). Thus, according to these claims, this phenomenon of migration became the cause of demographic changes in favor of the “population” with Albanians. At the same time, these claims contradict the official Ottoman documentation and the reports of the servants (priests) of the Roman Catholic church in Peja, Gjakova, Prizren, etc., compiled before the Ottoman-Austrian war, which reveal data of scientific interest for verifying the demographic situation of the population of Kosovo during the first half of the 16th century, where it is clearly seen that the Islamization of the local Albanian population had gained momentum and the number of non-Muslims (Catholic-Orthodox) in Kosovo during this time appears to be symbolic. On this reality, the Archbishop of Tivat, Gjergj Bardhi (Giorgio Bianchi), in February 1638 visited the area of Dukagjini and Prizren, in his report he recorded that in Prizren there are 22 Catholic houses with 325

souls, 34 Orthodox houses, 6 Albanian houses coming from Pulti and 3,000 Muslim houses. Meanwhile, the reality of conversions in Peja (where the center of the Orthodox patriarchate of Peja was also located) was even more pronounced. Undoubtedly, these religious transformations from Christianity to Islam came as a result of the conversion to Islam of the Dukagjin family, which was the ruler of the Dukagjin plain. After the conversion, this family entered historiography with the new name of Mahmudbegollaj (Mahmud Beyoğlu). According to the census data of 1485, 104 non-Muslim houses were registered in Peja. While in 1582 this number had fallen to 8 houses.

It should be noted that a small number of researchers of Serbian nationality clearly confirm the tendency of Serbian nationalist historiography to increase the numbers of fugitives from the territories of ancient Dardania in 1689-1690. Among them is the historian Tatjana Katic, a scientific staff member of the Institute of History in Belgrade, who in a recently published paper in Turkish states that the number of 100,000 - 200,000 Serbs who fled during the years 1688-1690 is exaggerated "... mübalağlı olarak büyük Sırp göçünde 100 000-200 000 kişinin bulunduğu biçiminde iddialar bulunmasına karşın, bizim görüşümüze göre 1688'den 1690'a kadar evlerini terk eden Sırpların sayısı hakkındaki tahmin 60.000-70.000 kişi civarındadır..." and according to her assumption, this figure should be between 60,000 - 70,000 people (individuals). Although researcher T. Katic, in the same work, also mentions the data from the work *Theatri Europaei Continuati*, printed in 1696, on the number of fugitives in the lands of the Austrian emperor, and that, as she says, this figure corresponds to 20,000-30,000 people, she prefers to double this figure, as J. Tomić had done in 1913.

The occupation of Kosovo by Austrian forces occurred as a result of the alliance of Christian powers against the Ottoman Empire following the failed second siege of Vienna in 1683. The main objective of the Austrian generals was to gain control of Kosovo and advance deeply into areas of present day Albania, thus, joining the territories occupied by Venice, which was part of the Holy League. During the occupation of the Kosovo region, the army of Emperor Leopold I,

received its most significant support from Pjetër Bogdani (Pietro Bogdani), an Albanian cleric who shared the (Catholic) faith of the emperor. Bogdani provided strong assistance to the Austrian generals in Kosovo, mobilizing over 20,000 fighters, both Muslims (according to 17th-century Ottoman tax registers and reports from Catholic priests, Muslims constituted the majority of Kosovo's population) and Christians (Catholics and Orthodox). The rapid advance of the Austrian army into Skopje within a few days clearly reveals the fragile state of the Ottoman army, which was fighting on multiple fronts against the Christian forces united under the Holy League at that time.

On the other hand, quick restitution of lands of the Ottoman territories in this region is directly linked to the strategic decisions of the new Grand Vizier (Sadrazam), Fazıl Mustafa Pasha, which also affected the economic situation of Ottoman subjects. Likewise, the death of General Piccolomini in Prizren, facilitated the restoration of Ottoman rule in the Albanian territories, starting from Vlora, Skopje, and throughout the Kosovo region.

During this occupation, two types of migrations occurred in the Kosovo region. The first took place as the Austrian armies advanced toward Kosovo, when a considerable portion of the Islamized population, together with the governor (*mutasarrif*) of Dukagjin, Mahmud Pasha, withdrew to safer areas. Meanwhile, following the withdrawal of the Austrian forces, approximately 30,000 members of the Christian population (Orthodox and Catholic) fled to territories that were then under the rule of Emperor Leopold I. Therefore, the return of Kosovo's Muslim Albanians to their homeland after the re-establishment of Ottoman rule must be assessed within the context of security. It is unscientific to link the return of the displaced to repopulation or demographic change. These facts are reflected in the decrees and registers of complaints of Rumelia (*Rumeli Ahkam defterleri*; *şikâyet defterleri*) from the late 17th and early 18th centuries. Under the same circumstances, the flight of Arsenie Čarnojević and Tomë Raspasani should also be considered.

Considering the behavior of the Ottoman army toward Karposh (Karpoš), whom they executed in Skopje, and the fact that Bogdani's body (who had died before

the reoccupation of Kosovo by the Ottoman army) was exhumed and thrown into the streets of Prishtina, it can be concluded that Bogdani would have suffered the same fate as Karposh had he been captured alive. On the other hand, the proclamation of a general amnesty in March 1691 by the Ottoman administration for its subjects who had collaborated with the enemy army indicates that the Sublime Porte held responsible only the main figures of the rebellion, such as Pjetër Bogdani, Karposh, and RASPASANI. Meanwhile, there is no evidence confirming the active participation of Arsenije III Černojević in the rebellion, as Bogdani and RASPASANI did, nor is there any proof of even a single meeting with the Austrian general Piccolomini, who played a decisive role in the occupation of Kosovo.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

A.DVN. MHM.d. 100 (100 numaralı Mühimme Defteri) hüküm: 344, 387, 392, 400.

AE. (Ali Emiri tasnifi) SAMD.II. (II. Ahmed) 5/455.01.

İE.MDN. (İbnül Emin/Meadin) 2/144/01.

A.DVN. S. ŞKT.d.150. (150 numaralı Şikâyet Defteri).

Kronikler

Abdullah Efendi, Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, Cilt I, hazırlayan: Muzaffer Doğan, Ankara:

Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi (1095-1106)*, C.2, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.

Kitap ve Araştırma Makaleleri

Akdağ, M. (2019), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik kavgası: Celâlî İsyanları*, İstanbul.

Creasy, E.S. (1956), *History of the Ottoman Turks: from the begining of their Empire to the present time*, Vol. II, London.

- Duka, F. (2009), “Shqipëria gjatë sundimit osman (një histori e shkurtës)”, *Shekujt Osman në Hapësirën Shqiptare (studime dhe dokumente)*, Tiranë.
- İnbaşı, M. – Kul, E. (2018), *Balkanlarda bir Türk Şehri Üsküp: Fetihte XVIII. Yüzyıla Kadar*, Ankara.
- İnalcık, H. “Osmanlı Devletine Karşı Mukaddes İttifak (1684)”, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- III (Köprülüler Devri)*, 2015.
- İnalcık, H. (1993), “Cizye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Islami, A. (2022), “Disa vendime të Divanit Osman për ruajtjen e rendit publik në Kosovë gjatë shek. XVIII”, *Akte të Kuvendit Ndërkombëtar të Studimeve Albanologjike, Arkeologji dhe Histori*, Vëll. I, Përg. Shaban Sinani, Pëllumb Xhufi, Tiranë.
- Islami, A. (2024), *Areali i Kosovës në kohën osmane: një histori socio-ekonomike e shekullit XVIII*, Prishtinë.
- Katić, K. (2001), *Jegen Osman-Paša*, Beograd.
- Katić, T. (2015), “Vayana Savaş’ından sonra Sırbistan (1683-1699)”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III, sayı: 68, Mart-Haziran*.
- Külçe, S. (1944), *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir.
- Malcolm, N. (2020), “Emigrimi në masë i serbëve nga Kosova (1690)”, *Rebelët, Besimtarët, të mbijetuarit: Studime mbi historinë e shqiptarëve*, Prishtinë.
- Malcolm, N. (2002), *Kosovo a short history*, London.
- Mantran, R. (2004), “Shteti Osman në Shekullin XVIII: Qëndrueshmëri apo e Tatpjetë?”. *Histori e Perandorisë Osmane, nën drejtimin e Robert Mantranit*, (Përkth. Asti Papa, Red. Dritan Egro), Tiranë.
- Marquet, O. (1997), *Pjetër Bogdani: Letra dhe dokumente nga Arkivi i Kongregatës “de Propaganda Fide” si dhe nga arkivat sekrete të Vatikanit*, Shkodër .
- Özcan, A. (2004), *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları – III*, Ankara.
- Rizaj, S. (1983), “Mbi të ashtuquajturën dyndje e madhe serbe nga Kosova në krye me patrikun Arsenije Çarnojeviç (1690)”, *Gjurmime Albanologjike*, XII/1982, Prishtinë.
- Shaw J., S. (1976), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volum 1: Empire of the Rice of the and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge Press.
- Tabakoğlu, A. (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul.
- Uzunçarşılı, I. H. (2000), *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara.
- Xhufi, P. (2020), “Lufta për Vlorën”, *Kumtime Historike I: Materialet e tryezave skencore të mbajtura më 19 tetor 2015 dhe më 20 shtator 2017*, Prishtinë.

- Xhufi, P. (2023), *Shqipëria dhe fundshekulli i dëshpëruar: Beteja të Humbura, Pirateri dhe Ikje (shekulli i shtatëmbëdhjetë)*, Tiranë.
- Rugova, Y. (2024), “Dokumente të Pikolominit për fushatën ushtarake habsburgase në Kosovë (1689)”, *Studime Historike*, nr. 1, Tiranë.
- Zamputi, I. (1965), *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë veriore e të mesme në shekullin XVII (1634-1650)*, Vëllimi II, Tiranë.

By All Means Necessary: The Rescuing of the Albanian Jews During the Holocaust

Ofer Muchtar

Abstract: The Holocaust, also known as the Shoah, was the tragic and devastating event of the genocide of European Jews during World War II. Between 1941 and 1945, Nazi Germany and its collaborators systematically murdered some six million Jews across German-occupied Europe. The Jews and other racial minorities were rounded up across Europe and slaughtered by the German Nazi regime. Little was done to save, and rescue Jews during that dark period, that is why the story of Albania, a small country in the Balkans, in which the entire country protected the Jewish community is so remarkable. This article examines the rescue of Jews in Albania during the Second World War. The paper focuses on the Albanian moral code *Besa*, emphasizing honor, hospitality, and the unconditional protection of guests. By using historical records and survivor testimonies the study analyzes the ways in which *Besa* influenced everyday practices of sheltering, identity concealment, and communal solidarity. The findings suggest that the *Besa* played a significant role in enabling Albanian society to protect Jewish refugees, resulting in a rare historical outcome in which the Jewish population in Albania increased during the Holocaust.

Keywords: holocaust, Muslims, Albanian, righteous among the nations

“” Muchtar, O. (2026). By all means necessary: The rescuing of the Albanian Jews during the Holocaust. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 67-83.

Dr., Ashkelon Academic College, Ashqelon, Israel, ofermu2@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-6638-7339>

<https://ror.org/00sfwx025>

Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A070>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 09.11.2025
Revision: 08.01.2026
Accepted: 05.02.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Introduction

Jewish presence existed in The Balkans and Albania since the second century C.E. when Romaniote Jews immigrated to the north of the country. During the Spanish Inquisition in the 15th century, the Turkish Sultan invited Jews to live under Islamic rule in the Ottoman Empire, and this brought more Jews to Albania (Grebbe, 2010).

During the centuries the country had proved to be a haven for Jews, and before the second world war there were two hundred Jews who dwelled in Albania. According to the 1930 census, 24 Jews lived in Albania (Fischer, 2024).

Following the Nazi rise to power in Germany, German and Austrian Jews found refuge in Albania, and the Albanian embassy in Berlin continued to issue visas to Jews until the end of 1938, at a time when no other European country was willing to do so. Most Albanian Jews lived primarily in the southern part of the country. Albania was subject to Italian economic and political influence during the interwar period. On the eve of World War II, 156 local Jews and an additional 109 Jewish refugees from Europe resided there (Stafa-Shoshori, 2019). Between the years 1941-1945 Albania did not exist as a sovereign state but was under Italian occupation and later German occupation.

At the Wannsee Conference, held on January 20, 1942, the Nazis estimated that there were 200 Jews in the region (Grebbe, 2010). During the second world war Albania was the only European country with a Muslim regime.

On March 25, 1939, Mussolini issued an ultimatum to Zog I, King of Albania, demanding that he accept Italian military protection over Albania. When the king refused to submit to the ultimatum, the Italians invaded Albania on April 7, 1939, and deposed him (Balle, 2016).

Subsequently, the Italians re-established the Albanian state and transformed it into a protectorate of the Kingdom of Italy (Krasniqi, 2018).

Following the invasion of Yugoslavia in April 1941, the Jewish community in Albania grew. Due to the relatively favorable conditions of Jews living under Italian rule, Jews from neighboring countries under German occupation viewed Albania as a place of refuge. Approximately 2,000 Jews fled to Albania and found refuge there during the war years (Trošt & David, 2022).

The local Albanian population strongly protected the Jewish refugees. Many of them were transferred to ports on the Adriatic Sea, from which they could reach Italy. Other Jews hid in remote mountain villages, and some joined resistance movements throughout the country (Krasniqi, 2018).

In neighboring countries, the German occupation led to the almost complete annihilation of Jewish communities. In Albania, the fate of the Jews was different. A great many Albanians mobilized to rescue Jews (although, of course, local bandits also murdered Jews and stole their property in several instances).

The efforts of the Muslim community stood up the most, as they went to extreme measures to save their Jewish neighbors from the German genocide (Krasniqi, 2018).

The “Besa,” the traditional code of honor, motivated many to view their commitment to their neighbor’s safety as an unbreakable vow.

“Besa,” meaning “to keep a promise,” is considered an almost sacred ethical code, and it contains a central component of unconditional hospitality: “The Albanian’s house belongs to the guest and to God.” Albanian families who hid Jews, at considerable risk, acted partly out of commitment to this code and viewed rescue as an action required by their honor (Marashi, 2018).

Therefore, many Albanians chose to hide Jews in their homes and sometimes also issued them forged identity documents with Muslim names. At this stage, most Jews living in the country were refugees from other countries rather than

Albanian-born Jews, and thus those in hiding also received traditional Albanian clothing to better integrate into the local population. Jewish children continued to attend schools under assumed names, while adults were hidden. Albania was the only country under German rule during the war in which the number of Jews increased (Krasniqi, 2018).

This article will argue that two main factors contributed to the rescuing of the Jews in Albania during the holocaust: The lack of demonization of the Jews in Albania, and the Albanian moral code of honor known as “Besa”.

The lack of Demonization and Dehumanization in the state of Albania

Demonization is a pervasive phenomenon that has serious negative consequences for individuals and societies (Hovhannisyan, 2022).

Demonization refers to a social and ongoing process of polarization in society in which a group, or an idea, is portrayed as dangerous, evil, or immoral. Demonization is based on processes that perpetuate social polarization in which group members become more extreme in their beliefs and attitudes towards others while maintaining their group cohesion (Malaj, 2022).

By portraying other groups or ideas as an existential threat, demonization can mobilize public support to an aggressive action against them (Ghattas, 2023).

Demonization is one of the roots of modern antisemitism and was promoted by the German Nazis regime using stereotypes, prejudice, and negative labeling of the Jews throughout the 1930's.

The German authorities used mass media and antisemitic propaganda that tried to evoke hatred and fear towards the Jews that led to intolerance and discrimination towards them (Jones, 2010).

This process was also common at most of the Slavic countries in Europe (such as Poland, Lithuania, and others) as a political tool used for centuries to delegitimize the Jews and to justify aggressive and violent acts toward Jews. Statistical evidence demonstrates the link between the demonization process and the rates of violence in the Slavic countries and illustrates the horrific effect of the dramatization phenomenon.

The rate of Jews slaughtered in Lithuania and Poland was close to ninety percent and Slovakia had an eighty three percent rate (Krasniqi, 2018). The Albanian regime tried to promote mutual understanding and peaceful coexistence between the three religious groups in the country to foster social harmony.

Researchers suggest that demonization process can lead to dehumanization. Dehumanization is the denial of full or partial humanity by certain human beings toward other human beings, sometimes accompanied by associated abuse as a result.

In essence, it is viewing and treating other people as lacking the mental and intellectual capacities attributed to human beings. According to this definition, any act or thought that regards a person as “less than human” constitutes dehumanization. Dehumanization is the foundation for many discriminations in society. In extreme cases, it is one form of incitement to genocide.

Behaviorally, dehumanization can be understood as the opposite of anthropomorphism, which means attributing human characteristics to a plant or inanimate object. Dehumanization is therefore the denial of those characteristics or reduction to abstraction. In almost every context, dehumanization comes hand in hand with disruption of social norms. Often, dehumanization comes together with public humiliation of victims, their use as tools for entertainment and amusement, or incitement of the public against them through propaganda.

Albania had a long history of tolerance towards religious minorities. The majority of this country's Muslim lived in harmony with the Christian minority, and there were no anti-Semitic laws or policies in place before the war.

To underline the process in Albania prior to World War II, In 1934, U.S ambassador to Albania Herman Bernstein wrote:

There is no discrimination towards Jews in Albania because Albania is one of the most unique countries in Europe, where there are no prejudices and religious stereotypes. there is no hate in Albania, even though there are three religions in the country. (Fink, 2014, p. 3)

The government of Albania made efforts to promote diversity and inclusion in order to reduce the salience of group identity and promoted the idea of the *bek-tashism* order in Albania, of shared identity of human beings.

The Albanian Moral Code

Morality is a complex concept that has intrigued researchers for centuries. Research on morality, which began in the early 20th century, originated primarily from the conception of morality that prevailed in Europe at that time, accompanied by the strong influence of Kant's moral philosophy.

This concept corresponded to the meaning of the term morality in common usage, according to which morality is a system of rules and principles concerned with directing human behavior and regulating behavior in society, guiding individuals regarding what is right to do, and especially what is wrong and forbidden to do. The essence of morality according to this conception is ensuring the welfare and dignity of human beings within the framework of a just and orderly society (Nissan, 2001).

Kohlberg (1981) defines an individual's moral judgment as the element relating to how the person thinks they should behave (as opposed to the decision concerning how they choose to actually behave). Different approaches address moral development and moral behavior from different perspectives. This article focuses on cognitive theory, which describes moral development schematically, in stages whose order is preserved (Eylon, 1987).

According to this approach, at each new developmental stage, the individual undergoes changes in the structure of their perception and thinking, and with these changes, moral development also occurs: as the individual learns to think in a broader and more abstract manner, and less egocentrically, they become more capable of observing processes and situations from different perspectives and recognizing the thoughts and feelings of others as well. This recognition develops and elevates the level of the individual's moral judgment.

Kohlberg's theory of moral judgment is related to and built upon Piaget's theory of cognitive development (cited in Solberg, 1996).

According to this theory, at each new developmental stage, the individual undergoes changes in the structure of their perception and thinking.

Kohlberg (1981) divided the process of moral development into three stages, each of which is subdivided into two, both revolving around two axes: the ability to understand norms and the degree of autonomy of the moral system.

The Pre-conventional Stage (up to age 9): At this stage, the individual has difficulty developing concepts systematically and understanding cause-and-effect relationships. Therefore, the individual is characterized by an absence of moral norms. The individual at this stage is egocentric and perceives reality as directed toward their needs. They obey norms out of fear of punishment or expectation of reward. The individual is not autonomous and is subject to the control of their impulses, with supervision of their behavior coming from outside. In the first phase, thinking is egocentric. The individual does not consider the desires of others and does not recognize that they differ from their own. Actions are perceived as physical processes rather than as representing someone's interests. The goal: to avoid punishment and to avoid the power of those in authority. In the second phase, the child will act in a manner that satisfies their own needs and desires. The motivation for action is to serve their own needs.

The Conventional Stage (characterizes most adolescents and adults): At this stage, the individual is capable of developing concepts and understanding cause and effect. Additionally, at this stage, there exists the ability to relate to moral norms. However, the relationship to norms is rigid and absolute. At this stage as well, the individual is not autonomous in their moral behavior, despite having already acquired the ability to identify and the ability to internalize. The source of obedience to laws is rooted in social conformity. In the first phase, the individual attempts to fulfill the expectations of those close to them or general expectations from people in similar roles. The motivation for behavior is to be a “good person” in the eyes of others and in one’s own eyes. There is a desire in the individual to preserve laws that support behavior considered good. In the second phase, a person fulfills their duties, those with which they agree. The motivation: to preserve the laws of society. The individual at this stage is capable of adopting the perspective of society that enacts the laws.

The Post-conventional Stage (achieved only by a small number of adults): At this stage, the individual is capable of abstract thinking, perceives reality in a relative manner, and is capable of taking into account additional possibilities beyond the possibility represented in immediate reality. They understand and accept society’s laws, but this acceptance is based on understanding the general moral principles underlying the formulation of laws. A person at this stage will judge according to principle and not according to convention. In the first phase, the perspective is that of a person who rationally views the values and rights underlying social contracts. The motivation is a sense of commitment to law, due to social commitment to obey the law, in order to achieve welfare for all and the realization of their rights. The person is aware that people have a wide range of values and that there is a hierarchy among them (values and rights such as freedom and life have priority). In the second phase, there is already a deep understanding of the nature of morality and humanity. The motivation for behavior is rationality and belief in the validity of universal moral laws and a sense of personal commitment to them. This is a stage where a person chooses, for ethical reasons, certain principles. When the law violates these principles,

the person will act contrary to the law (these are universal principles such as equality among people, etc.).

Numerous studies (see, for example: Kurtz, Katz, and Dreyfuss, 1997) have examined various factors that influence the development of moral judgment among children and adolescents.

As mentioned, the difference among individuals is manifested in the rate of moral judgment development. The rate of the individual's development is greatly influenced by their environment. Moral activity exists when it has support in the individual's ideas, beliefs, and thoughts, and when the individual is involved in the moral climate and practice (Adad, 1989).

Solberg (1996) argues that in order for a child to acquire a repertoire of behaviors and values that will make them a functioning member of society, there must be some interaction between their developmental capacity and the socialization agents of the culture.

Kohlberg (1981) speaks of the "moral climate" of a particular group that serves as the basis for the development of its members. This involves providing guidance by directing members' attention to relevant aspects.

Studies (for example: Adad, 1989) have shown that most criminals are at the second stage of morality according to Kohlberg. At this stage, it is easier to violate the law because the person thinks that the consequences of their actions will affect only themselves, in contrast to people at Kohlberg's third level of morality, where there is a central emphasis on loyalty to the reference group and on the need to meet others' expectations (Solberg, 1996).

Cognitive theory links the development of moral judgment to the moral climate in which the person lives. This climate is influenced by those surrounding them: family and friends. A higher degree of justice in the environment encourages development to a higher level of sense of justice and thereby contributes to the prevention of delinquency (Eylon, 1987).

Moshe Adad (1989) argues that moral behavior is influenced by conscious and unconscious factors. Regarding the conscious domain, there are various techniques through which the individual's behavior is directed. The overt behavior of the person, in his view, can be influenced by personal and social reinforcements. However, the influence of such reinforcements is usually short-term, and external or internal factors may extinguish them. The process that generates moral behavior must be accompanied by internal internalization of normative systems. Therefore, it must be accompanied, among other things, by appropriate development of moral thinking and judgment, which are essential for the internalization of these systems. People with a high moral level will behave morally. In Piaget's view, the individual's encounter with society may include various conflicts that will require reorganization and adaptation to reality. Therefore, interaction with others is of great importance regarding the development of moral judgment. It has been found, for example, that receiving "advice" from a person with higher moral judgment than oneself is more effective and provides greater change (Walker, 1999).

Additional researchers (see for example: Hertz-Lazarowitz, Sharan, and Tal, 1983) argue that the primary stimulus for critical thinking about the individual's own moral positions is found in encounters with others who think differently, and in the experiences of conflicts between the individual's viewpoint and that of the other, within a context of trust and affection. It has also been found that parents in particular, and the environment in which the child grows in general, have a significant influence on their moral development. Hostile social situations (such as, for example: inconsistent responses to actions by authority figures, lack of harmony and agreement between parents) inhibit moral development (Walker, 1999).

Avni (1982) argues that moral judgment is influenced by the degree of justice characterizing the individual's environment. A higher degree of justice in the environment encourages development to a higher level of sense of justice and therefore contributes to the prevention of delinquency. Braithwaite (1989) argues that in order for adolescents to internalize moral laws, they must live in an environment with an "educational" moral climate.

When the environment in which the youth grow instills shame on a person who deviates from the straight path, the individual learns not only what is permitted and what is forbidden but also learns to develop their own internal supervision. Piaget (cited in Solberg, 1996) emphasized that children internalize material primarily through experiential experience. However, an environment with a moral climate is not sufficient to raise children who will internalize moral values. There is a need, according to Bouvert (1988, cited in Wolf, 1997), for a good relationship between children and the adults who educate them.

Reception of messages that help shape morality among children and adolescents is possible primarily from socialization agents whom they both fear and respect. In order to create an environment for the reception and internalization of norms, the youth must receive messages from a parent, sibling, teacher, or coach who represents authority to them, yet toward whom they feel affection and love.

These two conditions of fear and respect are necessary for paving the way for the reception of messages conveyed to the youth. According to Bouvert (1988, cited in Wolf, 1997), a youth will not listen to an adult they do not respect.

Additional researchers (for example: Hoffman, 1979) explain that in order to help youth internalize moral laws, one must explain to them what the destructive consequences of their behavior are and how they may harm others. Additionally, the guiding figure should use expressions of affection toward adolescents.

Bull's (1987) theory speaks of four main stages in moral development: **Anomie (pre-morality)** - The sole criterion of judgment is hedonistic: the sole motivation is avoidance of punishment and suffering.

Heteronomy (external morality) - Guidance for behavior is provided by various authorities, and supervision is maintained through the threat of rewards and punishments. There is learning and development of the system for self-restraint and self-supervision, but morality is still imposed at this stage. Moral

judgment is anticipation of behavioral consequences, of reward and punishment.

Socionomy (internalized external morality) - Morality becomes an integral part of personality; supervision and restraint are carried out through social praise and condemnation, not through material rewards and punishments.

Autonomy (internal morality) - Moral ideas arising from the individual themselves, and supervision arising from their own self-criticism. A moral code is formed that directs the individual in their behavior independently of society or environment.

The Honor of The Besa

During the second world war Albania was home to a population of 803,000 people.

Albania had a small Jewish population, mostly concentrated in the capital city of Tirana (Marashi, 2018). It is estimated that about six hundred to eighteen hundred migrated Jews were in Albania before the German occupation (Trošt & David, 2022).

Throughout the 1930's, Jews fleeing from Germany, Austria, and Yugoslavia found refuge in the country. Due to Albania's liberal visa application process, in hope to find haven and continue to Israel or other countries of shelter. During the second world war Albania was invaded and occupied by Italy in 1939. The Italians, under the leadership of Fascist dictator Benito Mussolini, enforced anti-Semitic policies in Albania (Gurakuqi, 2013).

The people of Albania did not only protect the Jewish citizens of Albania, but they also provided sanctuary to the Jewish refugees who fled the war and found themselves faced with the risk of deportation to concentration camps. The Albanian government issued a decree in 1938 that granted Albanian citizenship to

all Jewish refugees who arrived in the country. This was a crucial measure that saved many Jewish lives during the war (Malaj, 2022).

After the Nazi occupation in 1943, the Albanian population, in a remarkable act, refused to aid the Germans and refused to turn over lists of Jews residing within the country's borders, reassuring the Jews that they would protect in their country (Fink, 2014).

Furthermore, various governmental agencies gave Jewish families false documentation that allowed them to mix among the population. Muslim Albanians played a significant role in sheltering and protecting their Jewish neighbors. The Albanian resistance helped Jews escape from the Nazis and aided in their transport to safety in other countries. The extraordinary act of savior in Albania can be traced to the phrase: "Besa"—an Albanian moral code of honor (Cohen, 2016). The "Besa" is regarded as the topmost ethical and holy code of behavior in the country. The meaning of the word means literally "keeping a promise"—individual who acts according to the code of the "Besa" keeps their word and will protect you and your family life—it is a guarantee of trust. The assistance provided to the Jews should be understood as a matter of an Albanian national moral honor (Fein, 2008). The people of Albania went to tremendous efforts to provide help and, seemed like they were competing, for the privilege of supporting and assisting the Jews. One can argue that those acts of grace originated from the main principles of the bektashism order of Islam, an Islamic Sufi order originating in the 13th-century, which most of the Muslim community of Albania followed (Mais, 1986). The order merits act of kindness towards all human beings and believes in the value of: "love thy brother".

The "Besa" is based on those principles, as it values acts of compassion and desires to help those in need, even if they belong to a different origin and faith. In conclusion, the "Besa" is based upon faithfulness toward one's word in the form of loyalty or as an allegiance guarantee. It is an obligation and solidarity when conducting oneself with others and secrecy in relation to outsiders (Marashi, 2018).

Conclusion

The study contributes to Holocaust and Balkan studies by emphasizing the importance of culturally embedded moral frameworks in understanding patterns of rescue and solidarity under conditions of occupation and extreme violence. The Holocaust was the biggest act of genocide in the 20th century. It resulted in the extermination of six million Jews and other minorities across Europe by the Nazi regime left an indelible mark on humanity (Jones, 2010). While most of Europe was complicit in the genocide of the Jews, the rescue of the Albanian Jews was an extraordinary display of human decency, courage, and selflessness in times of crisis (Krasniqi, 2018). After the occupation of Albania in 1943, German forces began operating to exterminate all Jews living in Albania and in annexed areas, including western Macedonia. Italian occupation in western Macedonia, which had not been harmed under Italian occupation, was marked as a target, and groups of Jews immediately began to be sent to extermination camps, and their property was plundered. The Germans demanded that Albanian authorities provide them with lists of Jews for deportation, but local authorities evaded compliance and even provided forged documents to Jewish families. The Germans made considerable effort to demonstrate that Albania was an independent state, for reasons of propaganda and pragmatism (as their military situation was difficult and they required genuine cooperation), and consequently refrained from exercising extensive coercion in the country. As a result, Jews in Albania continued to be protected through the population's efforts and the deliberate turning of a blind eye by the administration. Thus, for example, the SS conducted almost no search and deportation operations.

On November 28, 1944, the communist forces of Enver Hoxha took control of Albania within its original borders. According to estimates, there were 1,800 Jews in Albania at the end of the war, seven times the number of Jews who lived there in 1939. After the refugees, especially from Yugoslavia, returned home, 157 Jews remained in September 1946, almost exactly the pre-war number (in reality, their number was even larger, as many had converted to Islam and Christianity to survive and therefore did not appear on the lists). The purpose of German

rule in the region was primarily strategic—the attempt to prevent British freedom of action in the area. To this must be added the geographical conditions and outdated infrastructure, the numerical scarcity of Jews, and the difficulty of locating some of them in the mountainous topographical terrain of Albania and in remote villages. Albania story stands out as a unique case of rescue, where the Albanian government and people, Muslims and Christian alike, risked their own lives to protect and rescue Jews from the Nazi persecution (Savich, 2002). This paper aimed to explore the reasons behind this altruistic act. Kohlberg's theory has significant implications for moral education and codes such as the "Besa". One can argue that the people of Albania who followed their moral compass and were guided by the honor code known as "Besa" are in the postconventional level of morality. Kohlberg's model highlights the importance of fostering an environment that encourages ethical reasoning. The theory also emphasizes the importance of cultural and social norms in shaping moral judgment. The "Besa" and the lack of demonization in Albania were the main reasons why Albania, which was the only European country with most Muslims, achieved what no other country in Europe did (Cohen, 2016). The findings suggest that religious doctrine alone cannot explain this phenomenon; rather, *Besa* operated as a shared cultural framework that unified different religious communities (Malaj, 2022). Almost all the Jews within the Albania borders, refugees, or of Albanian origin alike, who dwelled in the country during the Nazi occupation, were saved. Unlike many European contexts where rescuers were isolated individuals, Albania rescue behavior was widely accepted and often supported by local communities, reducing the likelihood of denunciation and collaboration (Malaj, 2022).

Remarkably, Albania was the country in Europe that had more Jews at the end of the war than beforehand (Marashi, 2018). The reason so little is known about Albania's unique role during the Holocaust has a lot to do with the country's post-war history. Once the war was over, Albania fell under communist control and spent the next half-century behind the Iron Curtain (Fink, 2014). The full picture of the Jewish rescue was revealed only in the early 1990s, after the collapse of communist Albania.

“Yad Vashem”, the Israeli national Holocaust memorial museum. began investigating stories of the rescue of Jews by Albanians, and in 2009, a ceremony was held at the Museum of Jewish Heritage in New York where descendants of Albanian rescuers and surviving Jews spoke. Albania’s ambassador to the UN, Ferit Hoxha, stated that the rescue story proves that “even though we were under one of the most rigid communist regimes, the Albanian people are noble and capable of acting as courageously as anyone else in Europe.” The Albanian people act of bravery and heroism have been recognized by the state of Israel, and “Yad Vashem” had bestowed the honor of “Righteous Among the Nations” to 75 Albanians for their role in rescuing Jews during the Holocaust (Gurakuqi, 2013). The rescuing of the Albanian Jews during the holocaust is an example of the power of human kindness and solidarity.

Albania demonstrated that, despite the horrors of war and the atrocities committed by the Germans, it is possible to unite and protect innocent lives. The story is a reminder that, even in the heartless and cruelest of times, there can always be hope for morality to triumph over darkness.

References

- Balla, E. (2016). *Greece and Albania during the Second World War*. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(1), 45–54.
- Cohen, M. R. (2016). Albania’s role in rescuing Jews during the holocaust. *Holocaust and Genocide Studies*, 30(1), 109-128.
- Fein, H. (2008). The Albanian rescue of Jews during World War II. *Journal of Genocide Research*, 10(1), 71-91.
- Fink, C. (2014). The Albanian righteous among the nations: A case study of rescue during the holocaust. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1), 1-18.
- Fischer, B. J. (2022). *Albanian customary law, religion, and the rescue of Jews during the Holocaust*. **Holocaust and Genocide Studies**, 36(3), 372–394.
- Ghattas, S. (2023). Black power, aboriginal genocide, and the politics of identity. *Journal of Genocide Research*, 25(1), 1-23.

- Greble, E. (2010). Albanian Muslims and Jews during the holocaust. *The American Historical Review*, 115(5), 1403-1423.
- Gurakuqi, G. (2013). Albania: An unsung hero of the holocaust. *International Journal of Humanities and Social Science Research*, 1(1), 47-55.
- Hovhannisyan, G. S. (2022). The Sumgait Massacres: Characteristics and definitions. *International Journal of Armenian Genocide Studies*, 7(2), 23-44.
- Jones, A. (2010). *Genocide: A comprehensive introduction*. London: Routledge.
- Kohlberg, L. (1969). *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization*. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 347-480). Chicago: Rand McNally.
- Krasniqi, G. (2018). Albania and the holocaust: Rescue and resistance. *Studia Albanica*, 1, 43-62.
- Mais, Y. (1986). Jews in Albania during the holocaust. *Yad Vashem Studies*, 17, 269-297.
- Malaj, V. (2022). *Albanian customary law, religion, and the rescue of Jews during the Holocaust*. **Holocaust and Genocide Studies**, 36(3), 372-385.
- Marashi, A. (2018). The rescuing of Jews in Albania during World War II: Successes and challenges. *International Journal of Humanities and Social Science Research*, 6(1), 17-28.
- Narvaez, D. (2010). Reconsidering Kohlberg's theory of moral development: Towards a more inclusive and integrative approach. *Journal of Moral Education*, 39(3), 239-253.
- Nucci, L. P. (1989). The relevance of Kohlberg's theory of moral development to the challenge of contemporary moral education. *Educational Psychologist*, 24(2), 167-182.
- Pugliese, S. (2024). *Fascist transnationalism during the occupation of Albania (1939-1943)*. **Modern Italy**. Advance online publication.
- Savich, C. (2002). Albania and the rescue of Jews during the holocaust. *Journal of Genocide Research*, 4(4), 579-593.
- Trošt, T., & David, L. (2022). Renationalizing memory in the post-Yugoslav region. *Journal of Genocide*
- Stafa-Shoshori, M (2019) *Hebrenjte ne Shqiperi*, Shtëpia Botuese Onufri, Tiranë.

Performing Europe: Speech Acts and the Discursive Construction of European Integration in Albanian Political Discourse

Ardita Dylgjeri

Abstract: This paper examines how Albanian political leaders discursively construct European integration as a process of identity formation, legitimacy, and political belonging. Since the early 2000s, Albania's aspiration to join the European Union (EU) has functioned not only as a policy objective but also as a central element of national self-representation. At the highest levels of state authority, discourse on European integration performs a symbolic reorientation from historically grounded political identities toward a contemporary European normative framework. Drawing on Speech Act Theory and Critical Discourse Analysis, this study examines an extensive corpus of public speeches delivered by Prime Minister Edi Rama from September 2013 to the present, with particular emphasis on the period 2019–2025. The corpus is supplemented by selected speeches by senior ministers directly involved in the European integration process: Olta Xhaçka, Minister for Europe and Foreign Affairs (January 2021–September 2023); Igli Hasani, Minister for Europe and Foreign Affairs (September 2023–September 2025); and Taulant Balla, Minister of Internal Affairs (July 2023–July 2024). Adopting a diachronic, identity-oriented perspective, the analysis investigates how illocutionary acts func-

“” Dylgjeri, A. (2026). Performing Europe: Speech acts and the discursive construction of European integration in Albanian political discourse. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 85-111.

Dr. , Faculty of Humanities Department of English and German, University of Elbasan, Elbasan, Albania, ardita.dylgjeri@uniel.edu.al

<https://orcid.org/0000-0003-4016-2701>

<https://ror.org/03c19jm06>

Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/A070>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 09.11.2025
Revision: 08.01.2026
Accepted: 05.02.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

tion as discursive resources in the evolving construction of Albania's European identity over time. The findings identify four interrelated performative functions—commitment, legitimation, mobilization, and identification—realized through commissive, assertive, directive, expressive, and declarative acts. These speech acts not only articulate policy positions but also enact Europe as a cultural, moral, and political point of belonging. While performative discourse sustains institutional credibility and collective belief in the European project, its success ultimately depends on material reform and political delivery. The study demonstrates that Albania's European integration is simultaneously a political process and a discursive performance of identity, highlighting the constitutive role of elite political language in contexts of EU enlargement.

Keywords: Albanian political discourse, European integration, performativity, political identity, speech acts

Introduction

Since the early 2000s, Albania's pursuit of European Union (EU) membership has constituted one of the most powerful organizing narratives of its political life. More than a policy objective or diplomatic strategy, European integration has become a discursive framework through which political actors negotiate national identity, legitimacy, and cultural orientation. Statements articulated at the highest levels of state authority—by prime ministers and senior ministers—do not merely reflect political positions; they performatively shape collective understandings of who Albanians are, who they aspire to become, and where the nation belongs.

From a critical discourse perspective, such authoritative statements acquire particular symbolic force. They signal a broader cultural shift from historically grounded political norms toward contemporary European value systems, positioning Europe as both a moral horizon and an identity anchor. This study therefore approaches European integration discourse not simply as political communication, but as a site of identity construction, where historical narratives of transition intersect with contemporary performances of belonging.

To capture this transformation, the analysis adopts a comparative diachronic perspective, examining how discursive strategies evolve over time and how contemporary European identity is articulated in relation to earlier political

imaginaries. By focusing on the performative dimension of political language, the study demonstrates that Albania's path toward Europe is enacted not only through reforms and negotiations, but also through repeated linguistic performances that normalize Europe as the nation's political and cultural home.

The study of political communication in the context of EU enlargement increasingly recognizes that discourse does more than reflect policy—it helps to construct it. As Diez (1999) argued in *Speaking "Europe"*, the European project itself can be understood as a "discursive formation" through which political actors define identities, hierarchies, and norms. Within this framework, speech act theory—originating from the works of Austin (1962) and John Searle (1969)—offers valuable conceptual tools for analyzing how utterances in political speeches *do* things: they commit, promise, persuade, legitimate, and identify. By examining what politicians *perform* through speech, rather than merely what they *say*, we can uncover how the discourse on European integration in Albania enacts the process it describes.

In Albania, political discourse on EU integration frequently alternates among commitment (e.g., "We will complete all reforms required for membership"), assertion (e.g., "Albania has achieved significant progress on the rule of law"), and expression (e.g., "Europe is our natural family"). Each of these utterances represents a distinct illocutionary act, serving not only to convey meaning but also to fulfill specific social and political functions. Leaders use promises to demonstrate credibility to both domestic and EU audiences. Assertions serve to legitimize policy outcomes and reform narratives, while expressive and declarative acts symbolically construct Albania's European identity. Collectively, these speech acts *perform integration by enacting* belonging and progress through language, even when material integration remains incomplete.

Despite the significance of such discourse, few studies have systematically applied speech act theory to Albanian political speeches on European integration. Existing analyses of political communication in the Western Balkans tend to focus on media framing, populism, or policy compliance, often overlooking the performative dimension of political language. This paper seeks to address this gap by examining how Albanian political leaders use speech acts to articulate,

legitimize, and enact the European integration process. Drawing on a qualitative discourse analysis of selected speeches delivered between 2019 and 2025—including parliamentary statements, ministerial addresses, and official remarks at EU–Albania Stabilization and Association meetings—the study investigates how different types of illocutionary acts contribute to the construction of Albania’s European narrative.

The paper argues that the four main functions of speech acts in the discourse of European integration serve:

1. Commitment – signaling intent and responsibility toward EU accession;
2. Legitimation – affirming progress and aligning national reforms with European norms;
3. Mobilization – calling institutions and citizens to collective action; and
4. Identification – expressing belonging to Europe as a shared cultural and political space.

By analyzing these functions, the paper demonstrates that the European integration process in Albania is not only institutional and technocratic but also profoundly discursive and performative. Understanding this linguistic dimension provides fresh insight into how political actors construct credibility, identity, and legitimacy within the broader context of EU enlargement.

Following the introductory section, Sections 2 and 3 present the theoretical framework, outlining the core principles of Speech Act Theory and Political Discourse Analysis, with particular attention to Albanian political discourse on European integration. Section 5 presents the analysis and interpretation of the corpus, identifying and examining the main speech acts employed by political actors in the Albanian context. Section 6 concludes by summarizing the main findings.

Speech Act Theory and Political Discourse

Speech act theory, first articulated by J. L. Austin in (How to do things with words, 1962) and later refined by John Searle (1969), provides a foundational framework for understanding language as a way of action rather than mere description. According to Austin, every utterance performs three levels of action: the *locutionary act* (the act of saying something), the *illocutionary act* (the act performed in saying something, such as promising, warning, or declaring), and the *perlocutionary act* (the effect achieved by saying something, such as persuading or inspiring). Searle (1976) further classified illocutionary acts into five categories—assertives, directives, commissives, expressives, and declarations—each defined by its particular social function and the speaker's intention.

The applicability of speech act theory to political discourse has been widely recognized in linguistic and communication studies. Political language does not simply describe the world; it attempts to change it. As Chilton and Schäffner (2002) note, political discourse is inherently strategic, aiming to perform acts such as legitimizing authority, persuading audiences, or mobilizing support. Through promises, declarations, and commitments, political actors construct relationships of trust, credibility, and obligation. For instance, when a government official declares, “we will complete all reforms necessary for EU membership,” the utterance operates as a **commissive speech act**, as it commits the speaker—and, by extension, the state—to a specific future course of action.

Research on the pragmatics of political speeches underscores the centrality of performativity. Dylgjeri (2017) argues that Albanian political communication frequently relies on performative acts—particularly commitments and declarations—to create impressions of progress and accountability. Similarly, Arsith (2015) and (Bourdieu, 1991) highlight how political leaders use illocutionary acts to assert authority and define social realities, suggesting that the success of such acts depends not only on linguistic form but also on contextual factors such as the speaker's institutional power and the audience's expectations. These insights align with Austin's notion of felicity conditions—the

contextual circumstances that enable a speech act to “succeed” or be recognized as valid.

In this framework, political speeches can be seen as sites of performative power. Declarations of reform, promises of transparency, or assertions of progress are not simply statements of fact; they are linguistic moves that attempt to make those facts *real* through public commitment. By focusing on the illocutionary and perlocutionary dimensions of political utterances, scholars can uncover how language contributes to the construction of legitimacy, authority, and political reality itself.

European Integration Discourse and the Albanian Context

The discursive dimension of European integration has long been an object of scholarly inquiry. Studies of EU communication have shown that the process of integration is not purely institutional or policy-driven but also discursively constructed (Wodak & Weiss, 2008; Diez, 1999). The idea of “Europe” is continually reproduced through political speech, media narratives, and symbolic acts. As Diez (1999) famously argued, European integration discourse functions as a “system of meaning” through which political actors define belonging, modernity, and progress. In this sense, talking about Europe is itself an act of *performing Europe*.

In the Western Balkans—especially in Albania—the discourse on European integration performs a **dual function**: it projects an image of modernity and legitimacy to international audiences while simultaneously nurturing hope and a sense of collective identity among domestic publics. As noted in Elbasani (2013) and Bieber (2020), the rhetoric of Europeanization in the region frequently operates as an instrument of both **external signaling** and **internal legitimation**. By invoking EU values—rule of law, democracy, good governance—political leaders present themselves as aligned with European norms and thereby deserving of accession. This rhetorical alignment can be seen as a speech act of assertive legitimation: affirming belonging to the European project through discourse.

In Albania specifically, the discourse of European integration has evolved from a post-communist aspiration into a central political narrative. As Xhaferaj et al., (2025) demonstrate, political speeches in Albania frequently deploy “European” references as markers of national identity and collective destiny. Expressions such as “the sun rises in the West” or “our home is Europe” exemplify what these authors term *populist markers of European belonging*—linguistic devices that blend national pride with supranational aspiration. Such utterances perform expressive and declarative acts that linguistically “place” Albania within Europe, regardless of the actual status of accession negotiations.

Moreover, the EU–Albania Stabilization and Association process has **institutionalized a discursive arena** where political speech acts simultaneously fulfill **diplomatic** and **symbolic** functions. When Albanian ministers speak at EU–Albania committee meetings, they engage in a form of **institutional performativity**: each pledge to reform and each declaration of progress becomes a **discursive enactment of readiness and reliability**. This dynamic reflects what Wodak (2020) terms the **politics of performative Europeanization**—a process through which political actors **perform European identity through language** even before it is fully realized through formal membership.

Despite a growing body of literature on political discourse in the Balkans, there remains a notable gap in scholarship directly connecting speech act theory to the discursive practices of European Integration in Albania. Most existing studies focus either on political rhetoric broadly (Dylgjeri, 2017) or on the symbolic politics of Europeanization (Elbasani, 2013), without systematically analyzing how specific illocutionary acts—commitments, assertions, requests, and declarations—function in Albanian integration speeches.

In addition to these broader strands of research, recent investigations in the Albanian context help situate political speech within wider public and historical discourses on EU integration. Idrizi (2025) examines how Albanian audiovisual media frame the EU accession process, highlighting the communicative

strategies that shape public understanding of integration. Nexhipi and Nexhipi (2019) provide an analytical overview of Albania's political engagement with the EU, emphasizing the interaction between political reforms and integration narratives. Venxha (2024) offers a historical perspective on Albania's trajectory toward EU membership, grounding contemporary discourse within longer-term political developments. Although these works vary in method and focus, they collectively contribute valuable comparative context to the present analysis and underscore the multifaceted nature of EU integration discourse in Albania.

This study therefore, positions itself at the intersection of pragmatics, political communication, and European studies. By integrating insights from local Albanian-language research, it situates elite speech acts within the broader societal discourse, providing a comparative lens on how European integration is linguistically and performatively constructed.

Methodology and data collection

This study employs a qualitative interpretivist approach, combining speech act analysis with principles of critical discourse analysis (CDA) to explore how Albanian political leaders perform the process of European integration through public speech.

The interpretivist approach is appropriate because it treats language not merely as a communicative tool but as a form of *social action* (Austin, *How to do things with words*, 1962; Searle J. R., 1969). Political discourse, particularly in contexts of transformation and negotiation such as EU accession, is inherently performative: it shapes social realities by constructing legitimacy, identity, and political commitment (Chilton & Schäffner, 2002; Fairclough, 1995). Methodologically, performative speech acts are treated not only as pragmatic functions but also as discursive resources for identity construction, allowing the analysis to capture shifts from instrumental Europeanization to identity-based alignment.

1. Adopting both an exploratory and explanatory approach, this study aims to investigate and respond to the following research questions:
2. How are speech acts employed to perform the discourse of European integration?

Why are these linguistic acts significant for understanding Albania's political alignment with the European project?

The study does not aim to provide a quantitative mapping of speech acts or their frequency, but rather a qualitative interpretation of how European integration is performatively constructed through elite political discourse. The corpus was constructed using purposive sampling, focusing on high-salience speeches delivered at key institutional and diplomatic moments between 2019 and 2025. These moments were selected because they represent contexts of heightened discursive visibility, in which European integration is explicitly articulated, negotiated, and legitimized by political elites. This time frame encompasses critical milestones in Albania's EU trajectory, including the formal launch of accession negotiations in 2022 and the ensuing phases of reform monitoring and institutional alignment. These speeches were selected based on their explicit reference to the EU integration process and their official or semi-official status, such as parliamentary addresses, summit speeches, and statements at EU–Albania Stabilization and Association meetings. To ensure analytical robustness, additional speeches by Prime Minister Rama on European integration delivered during the same period were surveyed at a descriptive level, confirming the recurrence and stability of the performative patterns identified in the core corpus.

Transcripts were collected from official government archives and verified media sources (e.g., *punetejashtme.gov.al*, *kryeministria.al*, *arkiva.punetejashtme.gov.al*, *ambasadat.gov.al*, *ata.gov.al*, *euronews.al* or *rtsh.al*). To maintain and ensure textual integrity, all the passages were authenticated speeches delivered by the above mentioned political figures. For speeches originally delivered in Albanian, translations were made by the researcher, maintaining fidelity to idiomatic ex-

pressions and pragmatic tone. Preliminary examination of further elite speeches revealed a high degree of discursive routinization at the level of performative functions, indicating analytical saturation within the categories employed.

The analytical process followed three sequential stages: identification, interpretation, and contextualization. The initial stage focused on identifying *what kind of act* was being performed in each instance, distinguishing between linguistic description and performative intent (Austin, 1962). Afterwards, each speech was examined line by line to identify utterances that performed clear **illocutionary functions** according to Searle's (1976) classification of speech acts—assertives, directives, commissives, expressives, and declarations. After classification, each speech act was analyzed in terms of its **illocutionary force**—what the speaker accomplishes in saying something—and its **perlocutionary effect**—the intended or actual influence on the audience (Searle J. R., 1979). Speech acts were then situated within their **sociopolitical and institutional context**, following CDA principles (Fairclough, 1995; Wodak & Weiss, 2008). Contextual variables—such as the status of the speaker, audience composition, and political timing—were considered essential to understanding the success or “felicity” of a performative utterance (Austin, 1962). The longitudinal span of the corpus allows for a comparative interpretation of how performative strategies evolve across time, particularly in relation to key developments in Albania's EU accession process.

Findings and discussion

This section presents the findings from a qualitative discourse-analytical examination of a purposive but thematically coherent corpus of political speeches delivered between 2019 and 2025 by leading Albanian officials—Prime Minister Edi Rama, Minister for Europe and Foreign Affairs Olta Xhaçka, Minister for Europe and Foreign Affairs Igli Hasani, and Minister of Interior Taulant Balla. Although limited in number, the speeches were selected to capture key institutional moments across time and to allow for a comparative interpretation of how European integration is discursively constructed at the highest levels of state authority.

As stated in the introductory section of the paper, this analysis will focus on four main performative functions that emerge across the corpus: (1) Commitment through commissive acts; (2) Legitimation through assertive acts; (3) Mobilization through directive acts; and (4) Identification through expressive and declarative acts. These categories overlap across speakers and moments, producing a performative continuum that both narrates and enacts Albania's European trajectory. Importantly, these performative functions do not merely describe policy positions but contribute to the discursive construction of political and national identity in relation to Europe.

Commitment through Commissive Acts

Commitment constitutes the foundational performative function in Albanian Europeanization discourse. Through commissive acts, political actors bind themselves—and the state they represent—to future courses of action, producing a discursive contract between speaker and audience. In Austinian terms, the commissive's felicity depends on sincerity and authority: the speaker must possess institutional legitimacy, and the promise must appear achievable (Austin, 1962). Searle (1969) further defines commissives as acts that commit the speaker to a particular future behavior. From an identity-oriented perspective, such commitments also function symbolically, projecting a future self-image of Albania as a fully European political subject.

Within this corpus, Edi Rama's, Olta Xhaçka's, Igli Hasani's, and Taulant Balla's speeches all perform commitment through explicit pledges of reform, progress, and alignment with European standards. In Rama's declaration before the United Nations General Assembly (2019) he states:

- (1) "Albania's unprecedented justice reform; the process of making a major cleanup removing corrupt judges and prosecutors from judiciary, as well as establishing new judicial institutions tailored to tackle corruption and organized crime at highest levels is transforming the entire physiognomy of the country. ... As the new justice system grad-

ually takes shape and becomes fully operational, we hope that it will seriously curtail all acts of corruption and abuse of power and will finally assure the triumph of the sense of justice and the rule of law overall of the country I do deeply love and proudly represent here to-day” (Rama E. , 2019).

By referring to Albania’s justice reform “as transforming the entire physiognomy of the country”, Rama not only asserts an ongoing process but implicitly commits the government to its completion. The final movement, beginning with “As the new justice system gradually takes shape and becomes fully operational,” constitutes a commissive act. Rama projects into the future, pledging that the system “will seriously curtail all acts of corruption and abuse of power and will finally assure the triumph of the sense of justice and the rule of law.” The repeated use of the modal “will” transform the statement into a binding performative—one that commits the Albanian government to a specific future outcome. In Searle’s (1969) framework, the commissive binds the speaker’s future conduct, and by extension, the state’s institutional trajectory. The promise is intensified by Rama’s affective declaration of love and pride for his country, which serves as a sincerity condition that reinforces the legitimacy of his commitment.

Similarly, at the Conference of Ambassadors, Rama (2024) asserted:

(2) “The year 2030 should find us in full readiness to sit as equals at the table of the European Union, as equal members of the European family; this is our side, this is our duty” (Rama, 2024).

The statement functions as a **commissive**, binding Albania to a future-oriented target for EU readiness and establishing an explicit temporal horizon for the country’s accession efforts. By framing 2030 as a milestone, Rama creates both domestic and international expectations, signaling institutional commitment to EU-aligned reforms. Simultaneously, the statement contains a **quasi-declarative** dimension. By envisioning Albania “as equals at the table of the European Union,” Rama linguistically positions the country as already part of

the European political community, reconstituting its national identity from candidate to aspirant-equal. This rhetorical move is performative: it does not legally confer membership but symbolically enacts it, creating a discursive reality that anticipates institutional transformation (Austin, 1962; Searle J. R., 1969). The addition of the phrase “this is our duty” introduces a moral imperative, further binding the nation to the projected outcome and framing integration as an ethical, as well as political, obligation (Habermas, 1996). Here, the commissive act functions simultaneously as a temporal projection and an ethical imperative, binding Albania’s national identity to the successful fulfillment of EU accession. What is discursively significant here is not the empirical veracity of the promised outcomes, but the way future-oriented language is used to normalize European integration as an inevitable and morally binding trajectory.

Another important commissive statement is that of the Foreign Minister Olta Xhaçka’s 2023 at the Berlin Process Summit. There, she emphasized diplomatic credibility and alignment with EU standards. Her rhetoric is characterized by assertive and commissive acts that seek to legitimize Albania’s trajectory through evidence-based affirmation. In one key passage, she asserted:

(3) “We will continue to meet every standard, not because Europe asks it, but because it defines who we are” (Xhaçka, 2023)

By so doing, the speaker extends this commissive dynamic through personalization and moralization. The performative force arises not merely from the future tense but from its ethical grounding: compliance with EU criteria is re-defined as intrinsic self-definition rather than external coercion. The commissive thus transcends bureaucratic obligation and becomes a moral pledge. In Habermasian terms, this corresponds to a communicative rationality in which the legitimacy of commitment rests upon shared normative values rather than strategic interest (Habermas, 1996). Rather than merely asserting capability, this utterance functioned as a promise, establishing for domestic and international audiences alike the expectation that the government would continue to uphold

reforms and maintain institutional alignment with the EU. The commissive force is nuanced by a **quasi-declarative dimension**, particularly in the phrase “because it defines who we are.” This part of the statement links institutional compliance to national identity, effectively declaring that adherence to European norms is constitutive of Albania’s self-conception. In other words, the act is not only a promise of future behavior but also a performative redefinition of collective political and cultural identity: meeting European standards becomes a marker of Albania’s national character rather than an externally imposed requirement. Perlocutionarily, this utterance serves multiple functions. Domestically, it fosters moral and political motivation among bureaucrats and the public, framing reform as an act of self-realization rather than external obligation. Internationally, it signals to EU institutions that Albania is a reliable, self-motivated partner, potentially enhancing trust and reinforcing the credibility of ongoing accession efforts.

During his tenure as Albania’s Minister for Europe and Foreign Affairs from 2023 to 2025, Igli Hasani employed a sophisticated rhetorical strategy rooted in the performative power of language to advance Albania’s European integration agenda. His speeches were not mere vehicles of information; they constituted performative acts through which political identity, commitment, and reassurance were constructed and enacted. Igli Hasani’s speeches similarly enact institutional commitment. At the CEI Ministerial in Tirana (2024), he pledged ongoing cooperation:

(4) “Your dedication has been invaluable ... and I am deeply appreciative of the cooperation ... in fulfilling our obligations during this important tenure” (Hasani I. , 2024a).

The gratitude performs a commissive sub-text—acknowledging present cooperation while committing to its continuity. Here, the expression of gratitude simultaneously commits Albania to continue fulfilling its regional responsibilities, functioning as a commissive act that binds the speaker to a shared future course of action. The performative force of this utterance lies in its forward-looking

orientation, which sustains the narrative of Albania's consistent and responsible participation in the European and regional framework.

This rhetorical orientation is also evident in Hasani's statement on Europe Day, 9 May 2024, where he declared:

(5) "The acceleration of the accession process remains essential, as only in this way Europe will be more complete and safer" (Hasani I. , 2024c).

The commissive dimension here is underscored by the modal "remains essential," which both acknowledges a current commitment and projects a future one. Through this statement, Hasani reaffirms Albania's readiness to accelerate reforms, align policies with the *acquis communautaire*, and actively contribute to the EU's geopolitical cohesion. The commissive function, as Searle (1969) defines it, involves the speaker's undertaking of a future obligation; in Hasani's case, it signals Albania's pledge to persist in the reform process while situating national advancement within the broader European project.

In June 2025, Albania's Minister of Interior, Taulant Balla, addressed the EU–Albania Stabilization and Association Meeting in Strasbourg, delivering a speech that encapsulated the government's performative commitment to European integration. His rhetoric, combining directive and commissive illocutionary acts, was strategically designed to mobilize institutional willpower, reaffirm Albania's reform trajectory, and signal accountability to European partners. Drawing upon the theoretical frameworks of Austin (1962) and Searle (1969), Balla's discourse exemplifies how political language functions as action—performing rather than merely describing the government's stance.

In one of the most striking passages of his address, Balla declared:

(6) "Albania will achieve full membership within this decade. We will not rest until every reform is delivered" (Balla, 2025).

The utterance performs a dual rhetorical function. It acts as a commissive speech act, binding the speaker—and by extension, the Albanian state—to a concrete timeline for achieving full EU membership. The repetition of the modal “will” conveys a sense of inevitability and determination, transforming a political aspiration into an institutional promise. As Searle (1969) argues, commissive acts commit the speaker to future action, and in Balla’s case, this commitment operates both as a performative declaration of reform continuity and as a reassurance to EU interlocutors of Albania’s credibility. The perlocutionary effect of such a statement is to project urgency and political will, shaping the audience’s perception of Albania as a country moving irreversibly toward integration.

Across these instances, commissive acts perform more than institutional promises; they generate moral accountability. They also contribute to a longer-term discursive shift from conditional Europeanization toward an internalized understanding of Europe as integral to national identity. The political efficacy of commitment depends on its perceived sincerity and the government’s capacity to fulfill its pledges. When promises are institutionalized—such as the 2024 opening of Cluster 1 in EU negotiations (Council of the European Union, 2024)—the commissive achieves full felicity. Yet, as Austin (1962) warns, failed implementation transforms commissives into infelicitous performatives—a risk omnipresent in reformist discourse.

Legitimation through Assertive Acts

If commissives create obligation, assertive acts generate legitimacy. Through assertions, leaders construct a discursive reality in which progress and credibility are presented as verifiable truths. Searle (Searle J. R., 1969) classifies assertives as acts in which the speaker commits to the truth of a proposition. Within a political-communication context, assertives establish authority by narrating success as fact. Furthermore, within a Critical Discourse Analysis framework, such assertions are analytically relevant not because they establish factual truth, but because they work to stabilize authority and marginalize alternative interpretations. Rama’s statement before the United Nations General Assembly (2019):

(7) “Albania’s unprecedented justice reform; the process of making a major cleanup removing corrupt judges and prosecutors from judiciary, as well as establishing new judicial institutions tailored to tackle corruption and organized crime at highest levels is transforming the entire physiognomy of the country The corruption in the judiciary for decades did not only prevent justice from taking place, but became also an impediment to make be the rule of our daily existence as a society. (Rama E. , 2019)

The present-progressive tense collapses promise into achievement, performing what Fairclough (1995) identifies as discursive naturalization: presenting reform as an already-realized fact rather than a future goal. In asserting the factual transformation of Albania, Rama constructs institutional credibility while displacing the temporality of reform from projection to presence.

Olta Xhaçka similarly deploys assertive acts to authenticate Albania’s progress.

(8) “Albania’s progress in the rule of law and governance is recognized by our European partners. We have turned challenges into benchmarks of success.” By spring of 2023, it is expected that the screening report for the basic Chapters, from the European Commission, through which Albania will officially receive the opening benchmarks. Fulfilling the opening benchmarks will make possible the second Intergovernmental Conference that will open the negotiations for the Basic Group chapters,” (Xhaçka, 2023)

Such statements embody what Fairclough (1995) calls technocratic legitimation—where discourse derives its authority from external institutional acknowledgment. This statement is an assertive act—a claim presented as verifiable truth. The phrase “recognized by our European partners” functions as *external validation*, lending legitimacy to the domestic reform narrative. As Fairclough (1995) notes, such acts of legitimation transform policy outcomes into moral and institutional credentials.

The emphasis on assertive reassurance was reiterated in a press statement delivered on 2 October 2024, where Igli Hasani affirmed:

(9) “Albania now looks forward to an intergovernmental conference on October 15 to officialise the opening of the first cluster” (Hasani I., 2024b).

Such assertive formulations framed Albania’s progress in the EU accession process as a factual reality rather than a tentative aspiration, thereby reinforcing the legitimacy of Albania’s trajectory. The statement coincided with the formal opening of Cluster 1, “Fundamentals,” during the Intergovernmental Conference on 15 October 2024 (Council of the European Union, 2024), confirming Albania’s progress in line with EU expectations. In this context, Hasani’s assertive acts functioned as reassurance mechanisms, designed to consolidate both domestic confidence and external trust in the Albanian government’s European project. Hasani’s affirmation, transforms diplomatic expectation into narrative certainty. The verb “*looks forward*” conveys a sense of anticipatory confidence, positioning Albania as a trustworthy partner already progressing along the path of institutional success. Likewise, Hasani’s ceremonial opening—“*It is both an honor and a privilege to address you ...*” (Hasani I. , 2024a)—functions as a context-establishing assertion of authority, framing Albania as a key actor within the sphere of regional diplomacy. Through these assertive patterns, legitimization emerges as both a communicative and symbolic process. Albanian leaders cultivate legitimacy by portraying reforms as achievements, thereby aligning domestic policies with international expectations. Opposition actors construct counter-legitimacy by demanding proof. The interplay between assertion and verification thus becomes the site where institutional credibility is continuously negotiated. At the same time, this discursive strategy reveals how institutional credibility is negotiated through language rather than derived solely from material outcomes.

Mobilization through Directive Acts

Directive acts constitute the performative engine of mobilization in Albania's EU discourse. In Austin's (1962) taxonomy, directives are utterances that aim to influence the behavior of others—requests, commands, or invitations. Within political communication, directives function less through coercion than through alignment; they invite participation in a shared project. From an identity perspective, such directives construct a collective “we,” symbolically positioning Albania alongside—rather than beneath—its European counterparts.

Taulant Balla's Strasbourg address epitomizes directive mobilization.

(10) “Together with our European partners, we shall complete this journey side by side” (Balla, 2025).

This statement functions primarily as a **directive speech act**, encouraging collaborative engagement, while subtly presenting Albania as an equal participant in the process. According to Austin (1962), directive acts aim to get the hearer to do something; here, Balla's directive is not coercive but cooperative. The inclusionary pronoun “we” constructs a collective subject encompassing both Albania and its European counterparts, thereby transforming integration from a unilateral aspiration into a mutual project. Through this linguistic strategy, Balla reframes Albania's relationship with the EU, shifting it from a stance of dependency to one of partnership, reflecting what Wodak (Wodak, 2015) terms a “discursive negotiation of equality” within the rhetoric of enlargement.

This cooperative framing also resonates intertextually with Prime Minister Edi Rama's earlier speeches, in which declarative and commissive acts were used to assert parity between Albania and the EU. By adopting a similar discursive posture, Balla extends and reinforces the government's broader narrative of shared responsibility and co-ownership of the European project. The phrase “side by side” not only performs inclusion but also evokes a symbolic alignment with European norms and values. It invites the EU to recognize Albania not merely as a candidate but as a partner already embedded within the European political community.

Edi Rama's speeches also mobilize through directives disguised as appeals. His 2021 address to the diplomatic corps, reflecting on justice reform, implored patience, transforming a pragmatic observation into a collective exhortation.

(11) But it takes time, much more time than the time that mercilessly flies while results come just too slowly for the people of this country that have waited endlessly to live in a country, where everyone is equal before the law. It takes patience..." (2021)

The speech acts as a directive aimed at both citizens and officials, urging endurance while normalizing the slowness of reform. Similarly, Rama declared:

(12) "The year 2030 should find us in full readiness to sit as equals in European Union table..." (Rama, 2024)

In his statement, the modal "should" operate as a normative directive, converting a projected condition into a shared obligation.

On the other hand, Olta Xhaçka's directive force is subtler but equally mobilizing. She asserts,

(13) "We will continue to meet every standard, not because Europe asks it, but because it defines who we are." (Xhaçka, 2023)

By this declaration, Xhaçka addresses both bureaucratic and civic audiences, encouraging continuous compliance. The performative success of such directives depends on their internalization; they mobilize institutions by transforming obligation into identity. The future-oriented verb "we will continue" signals a clear commitment to ongoing action, binding Albania to sustained compliance with European standards. The commissive force is nuanced by a **quasi-declarative dimension**, particularly in the phrase "because it defines who we are." This part of the statement links institutional compliance

to national identity, effectively declaring that adherence to European norms is constitutive of Albania's self-conception. In other words, the act is not only a promise of future behavior but also a performative redefinition of collective political and cultural identity: meeting European standards becomes a marker of Albania's national character rather than an externally imposed requirement. Perlocutionarily, this utterance serves multiple functions. Domestically, it fosters moral and political motivation among bureaucrats and the public, framing reform as an act of self-realization rather than external obligation. Internationally, it signals to EU institutions that Albania is a reliable, self-motivated partner, potentially enhancing trust and reinforcing the credibility of ongoing accession efforts.

Igli Hasani's diplomatic register also contains mobilizing directives.

(14) "As we gather in this beautiful city with such nice weather, I am confident that our discussions will foster not only deeper understanding but also greater collaboration in shaping a shared, prosperous future for our region" (Hasani I., 2024a)

His appeal for regional cooperation invites interlocutors into collective agency. This directive is wrapped in optimism, functioning simultaneously as an expressive and mobilizing act. This expressive act, while ostensibly light-hearted, serves a deeper pragmatic function: it humanizes the diplomatic setting and strengthens relational bonds among interlocutors. By projecting confidence and goodwill, Hasani positioned Albania as a cooperative and forward-looking partner. Expressive acts of this nature resonate with Austin's (1962) concept of felicity conditions, which emphasize that the success of a speech act depends not only on propositional content but also on the social and emotional appropriateness of the utterance. The repeated use of inclusive and normative directives across speakers suggests a discursive attempt to socialize both domestic and international audiences into a shared understanding of European integration as a collective responsibility.

Identification through Expressive and Declarative Acts

If commissives bind and directives mobilize, expressive and declarative acts construct identification—defining who the political community is and how it belongs. Expressives convey emotion or attitude, while declaratives, as Austin (1962) notes, change institutional reality by virtue of being uttered under proper authority. Together, they forge the symbolic foundation of European identity. This performative dimension is particularly relevant in contexts where institutional membership has not yet been achieved, but symbolic belonging is repeatedly asserted.

Edi Rama's discourse is characterized by a blend of expressive and declarative elements. In his 2019 United Nations speech, he uses the clause:

(15) "I do deeply love and proudly represent [my country]" (Rama E. , 2019)

He employs this strategy to convert personal affect into institutional ethos. This expressive sincerity serves as a felicity condition for preceding commissive promises; emotion validates obligation. Moreover, when Rama proclaims that Albania "is transforming" or "will sit as equals at the table of the European Union" (Rama, 2024), he performs quasi-declarative acts that linguistically enact membership before it is institutionally achieved. These declarations speak into being the equality they name, transforming symbolic aspiration into enacted identity.

Olta Xhaçka's statement represents the corpus's clearest example of declarative identification

(16) We will continue to meet every standard, not because Europe asks it, but because it defines who we are." (Xhaçka, 2023)

Here, identity is not described but constituted through speech. The act of defining transforms a political stance into a performative essence: Europeanisation becomes a state of being rather than an administrative goal. Repetition of such declaratives consolidates identity through performative iteration—each statement reinscribes belonging.

Igli Hasani's expressive tone operates as affective diplomacy. Expressive warmth humanizes statecraft, creating interpersonal identification among regional peers.

(17) "As we gather in this beautiful city ... I am confident our discussions will foster ... a shared, prosperous future" (Hasani I. , 2024a)

Such affective alignment Wodak (2015) argues constitutes a form of performative Europeanization, where emotional language bridges institutional distance and embodies the ethos of cooperation.

Taulant Balla's and Rama's declarations of equality "we shall complete this journey side by side" (Balla, 2025) and "sit as equals at the table" (Rama, 2024)—further perform identification by asserting parity. Although lacking legal force, these declaratives possess symbolic authority: they linguistically reposition Albania within the European moral geography as an equal participant rather than a peripheral aspirant. Rather than merely reflecting a pre-existing sense of belonging, these speech acts actively perform and reproduce Europe as Albania's normative and symbolic home, indicating a broader cultural shift from transitional self-positioning toward asserted European identity.

Collectively, expressive and declarative acts transform Europeanization from a policy into a cultural-moral identity. They perform belonging through emotion, solidarity, and symbolic equality. Their success lies not in institutional outcomes but in affective resonance: by declaring and feeling European, Albanian political actors linguistically construct the very Europe to which they aspire.

Conclusions

In conclusion, the study found that Albania's discourse on EU integration was defined by a strategic interplay of declarative, commissive, and expressive speech acts that collectively performed the nation's European identity and its commitment to reform. Prime Minister Rama's declarative statements framed Albania's European trajectory as morally inevitable; Xhaçka's commissive pledges operationalized that trajectory through promises of alignment and delivery; and Hasani's expressives embedded the process within a shared emotional and normative framework.

Through speech, these leaders enacted integration even before its formal completion—transforming language into a political instrument of accession. Their rhetoric exemplified how post-communist European states employed discourse to bridge aspiration and reality, demonstrating that political speech functioned not merely to inform but to *perform* membership in the European project.

Across the analyzed corpus, Albanian political communication on European integration revealed a coherent performative architecture structured around four interrelated functions: commitment, legitimation, mobilization, and identification. Each operated through distinct illocutionary forces yet remained mutually reinforcing. Commissive acts generated temporal continuity and moral obligation; assertive acts legitimized institutional credibility; directive acts mobilized collective agency; and expressive-declarative acts constructed emotional and symbolic belonging.

The speeches of Rama, Xhaçka, Hasani, and Balla illustrated how political actors in transitional democracies transformed language into governance. Their words did not merely describe progress—they enacted it by aligning national identity with European norms and expectations. Albanian leaders derived authority from institutional roles, sincerity from emotional engagement, and context from the overarching European project.

Although performative success remained contingent, within this process, performative language functioned as both a promise and a catalyst: it enacted commitment, constructed identity, and sustained belief.

Methodologically, the analysis demonstrated the value of a performative-linguistic approach to Europeanization, bridging speech act theory with critical discourse analysis. By tracing how illocutionary forms operated within institutional and geopolitical contexts, it revealed that European integration was not only negotiated through policy but also *enacted* through language. The Albanian case underscored a broader theoretical insight: in transitional democracies, discursive practices did not merely reflect political transformation—they constituted it. This performative perspective invited further comparative research into how linguistic acts materialized integration across post-communist settings, showing that Europe—as both a project and an identity—was continually spoken into being.

Ultimately, the study demonstrated that the path toward Europe was as much a linguistic performance as a political process. Through commissives of promise, assertives of progress, directives of mobilization, and expressives of identification, Albanian leaders collectively performed Europe into being—making language itself a mode of integration.

References

- Arsith, M. (2015). Political discourse and the theory of speech acts. *EIRP Proceedings*, 10 .
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Balla, T. (2025, 06 19). *Euronews Albania*. Retrieved from Balla from Strasbourg: European Parliament to Open Office in Tirana: <https://euronews.al/en/balla-from-strasbourg-european-parliament-to-open-office-in-tirana/>
- Bieber, F. (2020). *The rise of authoritarianism in the Western Balkans*. , 2020. Palgrave Macmillan.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard university press.
- Chilton, P. A., & Schäffner, C. (Eds.). (2002). *Politics as text and talk: analytic approaches to political discourse*. Amsterdam: John Benjamins.

- Diez, T. (1999). Speaking "Europe": the politics of integration discourse. *Journal of European public policy*, 6(4), 598-613.
- Dylgjeri, A. (2017). Analysis of speech acts in political speeches. . *European Journal of Social Sciences Studies*, 2(2), 19-31.
- Elbasani, A. (Ed.). (2013). *European integration and transformation in the Western Balkans: Europeanization or business as usual?* London: Routledge.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London and New York: Longman.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. John Wiley & Sons.
- Hasani, I. (2024a, 11 20). *Speech of the Minister for Europe and Foreign Affairs, H.E. Mr. Igli Hasani, at the CEI Ministerial*. Retrieved from Mission of the Republic of Albania to the European Union: https://ambasadat.gov.al/european-union/en/newsroom/fjala-e-ministrit-per-evropen-dhe-punet-e-jashtme-h-e-z-igli-hasani-ne-ministeriali-i-cei/?utm_source=chatgpt.com
- Hasani, I. (2024b, 10 02). *Press statement on intergovernmental conference*. Retrieved from RTSH: <https://rtsh.al/rti/en/fm-hasani-committed-to-speeding-up-reforms-and-finalizing-eu-negotiations-by-2027/>
- Hasani, I. (2024c). *Speech on Europe Day*. Retrieved from Ministria për Evropën dhe Punët e Jashtme: <https://punetejashtme.gov.al/en/newsroom/dita-e-evropes-hasani-persh-pejtimi-i-anetaresimit-te-rajonit-e-ben-be-me-te-sigurt/>
- Idrizi, D. (2025). Framing Europe: Albanian audiovisual media and the discourse of EU integration. *POLIS No. 24, ISSUE 1/*, No. 24(ISSUE 1), 52-61. doi:<https://doi.org/10.58944/rxrn2318>
- Nexhipi, A., & Nexhipi, E. (2019). Albania's European Perspective and the Albanian Politics. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 4(3), 37-48. doi: <https://doi.org/10.26417/798kkv34t>
- Rama. (2024, 12 21). *Speech at the Conference of Ambassadors. Government of Albania, Council of Ministers*. Retrieved from Euronews Albania: <https://euronews.al/en/conference-of-ambassadors-pm-rama-we-must-be-ready-to-sit-at-the-eu-table-in-2030/>
- Rama, E. (2019, 09 27). *Speech by Prime Minister Edi Rama at the United Nations General Assembly*. Retrieved from Albanian Government Council of Ministers.: <https://www.kryeministria.al/en/newsroom/fjala-e-kryeministrit-edi-rama-perpara-asamblee>

- se-se-pergjithshme-te-kombeve-te-bashkuara/
- Rama, E. (2021, 12 17). *Speech by PM Edi Rama at traditional year-end meeting with members of the Diplomatic Corps*. Retrieved from Albanian Telegraphic Agency: <https://en.ata.gov.al/2021/12/17/speech-by-pm-edi-rama-at-traditional-year-end-meeting-with-members-of-diplomatic-corps/>
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge university press.
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in society*, 5(1), 1-23.
- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
- van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. Sage.
- Venxha, M. (2024). Perspectives and challenges of Albania's integration in the EU - From the fall of communism to the Thessaloniki Summit 1991-2006. *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, 10(03), 82 - 92. doi:<https://doi.org/10.2478/ajbals-2024-0023>
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. Sage.
- Wodak, R. (2020). *The Politics of Fear: The Shameless Normalization of Far-Right Discourse*. Sage.
- Wodak, R., & Weiss, G. (2008). Analyzing European Union discourses: theories and applications. In *A new agenda in (critical) discourse analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity* (pp. 121-135). John Benjamins Publishing Company.
- Xhaçka, O. (2023, 01 09). *Ministrja Xhaçka — Prezanton objektivat për 2023: “Kemi arsye për të parë me optimizëm nga viti që po vjen”*. Retrieved from Ministry for Europe and Foreign Affairs of Albania.: <https://arkiva.punetegashtme.gov.al/en/ministrja-xhacka-prezanton-objektivat-per-2023-kemi-arsye-per-te-pare-me-optimizem-nga-viti-qe-po-vjen/>
- Xhaferaj, Anjeza; Iljazaj, Ervis ; Reli, Alban ;. (2025). Narrating the nation, embracing Europe: Populist markers in Albanian political discourse. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(3), 2365-2376.

book reviews

**Xavier Bougarel, Nadživjeti Carstva
Islam, nacionalni identitet i politička
lojalnost u Bosni i Hercegovini,
Drugo izdanje, Udruženje za modernu historiju,
Sarajevo, 2023, p: 408, ISBN: 9926830692,
9789926830694**

Reviewer: Meldin Kešetović

The study of Muslim political identity in Bosnia and Herzegovina has long been caught between two dominant narratives: one that reduces Bosnian Muslims to a religious minority subsumed by external national projects, and another that elevates them into an exceptional nationalist story detached from broader European transformations. In *Nadživjeti Carstva*, the French historian Xavier Bougarel attempts to move beyond these binaries by tracing the long *durée* of Muslim political subjectivity across imperial, Yugoslav, and post-Yugoslav formations. His central claim is both provocative and simple: Bosnian Muslims consistently

“” Kešetović, M. (2026). *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini* (2nd ed.), by X. Bougarel. Udruženje za modernu historiju, *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 115-119.

Master Student, Department of History, University of Sarajevo, Srebrenica, Bosnia and Herzegovina,
kesetovicmeldin1914@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-6867-588X>

<https://ror.org/02hhwgd43>

Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/B21>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 30.11.2025
Accepted: 14.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

articulated their identity through strategies of political loyalty to existing state structures rather than through autonomous national projects. From the late Ottoman period to the post-Dayton transition, Bougarel argues, Bosnian Muslims constituted a “non-sovereign religious minority” whose elites negotiated protection, autonomy, and survival rather than sovereignty. The book’s merit lies in its attempt to conceptualize the relationship between Islam, nationhood, and political power outside linear narratives of nation-building.

The opening chapter sets the problem historically, anchoring Muslim political behavior in the Austro-Hungarian period (1878–1914). Bougarel rejects interpretations that retrospectively project national identities onto Muslims of that era. Instead, he emphasizes the primacy of communal self-definition through religion and political loyalty. His reading suggests that Muslim elites were unwilling—or unable—to formulate a distinct national program, preferring to negotiate status and institutional privileges within imperial structures. This chapter serves a critical methodological purpose: it frames subsequent Muslim politics not as a failure to nationalize, but as a coherent political strategy grounded in vulnerability, demographic fragility, and state dependency. In a historiography often dominated by Serbian and Croatian national teleologies, this counter-intuitive approach offers a useful corrective.

The second and third chapters—covering the interwar Kingdom of Yugoslavia and the Second World War—develop this line of argument more assertively. The disappointment with Yugoslav unification becomes, for Bougarel, a structural repetition of imperial dilemmas: elites attempted to secure religious autonomy and protection in a state that rewarded national mobilization. The wartime chapter, dealing with Muslim communities between the Ustaša regime, Chetnik violence, and emerging Communist networks, is among the book’s most striking sections. Rather than treating Muslims as passive victims or opportunistic collaborators, Bougarel presents them as actors navigating existential insecurity in a fragmented political landscape. Here, the search for safety becomes a political category. Violence is not merely an external shock to Muslim communities, but the crucible in which the limits of non-sovereign identity are exposed.

The second half of the book, which addresses socialist Yugoslavia and the post-1990 transformation, makes Bougarel's thesis increasingly visible. The recognition of Muslims as a distinct "nation" in the 1960s and 1970s is interpreted not as a culmination of nationalist awakening but as a belated institutional concession within a federal structure designed to contain ethnic claims. Bougarel argues that the Islamic Community gradually became a substitute national institution, filling a symbolic void in the absence of a territorial base and autonomous political authority. The book's most compelling analytic strand emerges here: the entanglement between religious revival, intellectual elites, and state patronage. Rather than framing the "Muslim nation" as an emancipatory breakthrough, Bougarel interprets it as the continuation of a historical reliance on institutional guardianship.

The chapters dealing with the dissolution of Yugoslavia and the 1992–1995 war push this argument to its limits. Bougarel's reading of the Party of Democratic Action (SDA) and Alija Izetbegović's leadership centers on a structural contradiction: the simultaneous pursuit of Muslim political sovereignty and the defense of Bosnia and Herzegovina as a multinational state. For Bougarel, this tension is not merely strategic but constitutive. It reveals the impossibility of reconciling the logic of nationalization with the persistence of a post-imperial political imagination. The emergence of "pan-Islamist" discourses, the role of wartime mobilization, and the Islamic Community's political elevation are treated not as aberrations but as products of this unresolved dilemma.

The narrative culminates with post-Dayton Bosnia and Herzegovina. Bougarel sees in the international protectorate a return to a familiar historical pattern: a powerful external guarantor replaces the imperial state, and Bosnian Muslims—now identified as Bosniaks—invoke supranational entities (EU, US) as protectors against regional fragmentation. The metaphor of "appeals to empire" becomes the book's interpretive hinge. The cyclical nature of Muslim political subjectivity—survival through loyalty—seems to reappear in the 21st century. Regardless of whether one accepts this conclusion, it frames the Bosnian case within broader debates on empire, dependency, and minority nationalism.

Methodologically, *Nadživjeti Carstva* is distinguished by its synthetic ambition. Bougarel draws on a large corpus of political speeches, religious publications, party materials, and public intellectual debates, especially for the post-1990 chapters. He is less dependent on archival discoveries and more invested in the interpretive reconstruction of elite discourses. This choice has both virtues and liabilities. On the one hand, his approach produces a deeply textured narrative that captures ideological currents often overlooked in purely institutional historiography. On the other hand, it exposes the argument to the risks of selective sampling. By privileging elite discourse, Bougarel sometimes treats marginal or polemical voices as representative of broader Muslim political imaginaries. This tendency is particularly visible when he labels the Young Muslims and the early SDA leadership as “pan-Islamist,” a category that compresses diverse intellectual traditions and underestimates their revivalist and socio-religious dimensions. The book’s theoretical grounding is robust and often illuminating. Bougarel mobilizes Anderson, Gellner, and Brubaker to interrogate national identity formation beyond essentialist paradigms. His core claim—that Bosniak identity is not the product of linear ethno-national development but of negotiated survival in post-imperial contexts—invites the reader to reconsider dominant Balkan historiography. The result is a perspective that resists both culturalist romanticism and mythic ethnic continuity. Yet Bougarel’s interpretive commitment also leads him to apply the “non-sovereign religious minority” framework too uniformly. Local variations, regional elites, shifts in class structure, and intellectual divergences within Muslim communities receive comparatively less attention. The narrative sometimes reads as if it were driven by a thesis already decided.

Where the book is at its strongest is in its demythologizing impulse. Bougarel refuses to sacralize wartime Bosniak politics, to sanitize state-building failures, or to accept post-socialist institutional narratives at face value. His treatment of 1992–1995 avoids the polarities of victimization or moral exceptionalism. Instead, he treats wartime governance as an arena of improvisation, ideological experimentation, and survival. This approach is likely to generate discomfort among readers accustomed to patriotic histories, but it contributes decisively to the de-romanticization of the Bosnian political experience.

The book's weaknesses are not primarily empirical but analytical. Bougarel's emphasis on loyalty as a political strategy marginalizes alternative traditions of Muslim political autonomy found in organizational history, from the Muslim National Organization to local autonomist movements and intellectual currents that predate the SDA. The insistence on continuity risks erasing moments of rupture. Likewise, the reliance on published sources limits the book's capacity to capture socio-economic and demographic dynamics that shaped Muslim political choices.

Despite these limitations, *Nadživjeti Carstva* makes a substantial contribution to Balkan studies. It offers an interpretive model capable of speaking to scholars of empire, nationalism, Islamic studies, and post-conflict politics. Its argument will not satisfy every reader, nor should it. The book is most valuable as a provocation that encourages historians to rethink categories of sovereignty, identity, and political loyalty in Bosnia and Herzegovina. Bougarel's work reminds us that the history of Bosniaks is not simply the story of delayed national awakening, but a far more complex negotiation with structures of power that transcended the nation-state.

Vladimir Hamed-Troyansky
**“Empire Of Refugees:
North Caucasian Muslims and
The Late Ottoman State”**
Stanford University Press, 2024,
p: 340, ISBN: 9781503637740

Reviewer: Günay Kayarlar

Vladimir Hamed-Troyansky's book, *Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State*, is a history of North Caucasian (largely, but not exclusively, Circassian) migration between the Russian and Ottoman empires in the nineteenth and early twentieth centuries. More specifically, it looks at how the expulsion of Muslim North Caucasians from their homeland and their subsequent resettlement in the Ottoman lands shaped the policies of both the Ottoman and Russian empires, as well as serving as a precedent for later refugee and citizenship regimes and subsequent expulsions and population transfers across the Old World.

“” Kayarlar, G. (2026). [Review of the book *Empire of refugees: North Caucasian Muslims and the late Ottoman state*, by V. Hamed-Troyansky]. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 121-124.

✉ PhD Candidate, University of Michigan, Ann Arbor, USA, gunayk@umich.edu

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-4673-5808>

ROR <https://ror.org/00jmfr291>

📄 Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/B22>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 30.11.2025
Accepted: 14.02.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Empire of Refugees makes three key contributions to the literature. First, and related to the field of Balkan studies, it brings to the fore the history of more than three hundred thousand North Caucasian refugees who were settled in the Balkans during the 1860s, and were exiled from their lands and homes for a second time in the aftermath of the Russo-Turkish War of 1877-78. It makes the claim that the failure of the Ottoman Empire to provide sufficient economic resources for these North Caucasian refugees inflamed tensions in the Balkans, and hastened the breakdown of Ottoman rule in the region. Secondly, it argues that the Ottomans created a systematic refugee regime in response to Muslim migration, one that preceded the refugee regimes of the League of Nations and the United Nations. It also traces how the migration policy of the Ottoman Empire changed throughout the nineteenth century, from a quasi-open-door policy to one that was tailored specifically to accept and resettle Muslims only, with parallel developments in the Russian Empire equating religion to subjecthood and perceived loyalty as well. Finally, the author makes the point that the Ottoman and Russian policies in the 1860s were understood as a population exchange by many contemporary observers. Thus, this event paved the way for later population exchanges and mass expulsions. These include the Ottoman-Bulgarian population exchange of 1913, the Greek-Bulgarian population exchange of 1919, the Turkish-Greek population exchange of 1923, the Palestine partition plans of 1937 and 1947, the expulsion of Germans from Central and Eastern Europe after World War II, and the population transfers between India and Pakistan after partition in 1947.

Empire of Refugees is structured in three main parts, each meant to represent a specific stage in the journey of the refugees and divided into several chapters. Part I, "Refugee Migration", is a largely narrative history of the North Caucasians' displacement from their homelands. Chapter 1, "Muslim Migrations from the North Caucasus", looks at the political history of the Caucasus and how the ethnic cleansing of Circassians in the 1860s unfolded, whereas Chapter 2, "Ottoman Refugee Regime", traces how the North Caucasians were resettled in Ottoman lands upon being expelled from their homelands, and how the Ottoman refugee regime developed in response to this unprecedented crisis and suffering. Part II, "Refugee Resettlement", looks at how the economic and social history of the refugees transpired

after the initial settlement. It is a comparative chapter, comparing refugee settlement in the Balkans (Chapter 3, focusing on the Dobruja region, today in Romania and Bulgaria), the Levant (Chapter 4, looking at the oasis towns of Jordan) and Anatolia (Chapter 5, examining the Uzunyayla plateau, in the vicinity of Kayseri). Every chapter begins with a story from the archives or from private correspondence, thus constantly shifting the focus between microhistories and larger scale analysis. The persistence of slavery among the North Caucasians in Anatolia is an important contribution and is a topic that surely deserves more attention from future researchers. Part III, "Diaspora and Return", is split into two chapters: Chapter 6, "Making the North Caucasian Diaspora" focuses on village and religious networks as well as modern diasporic organizations and newspapers in the making of a Circassian identity, whereas Chapter 7, "Return Migration to Russia", looks at the hitherto little explored attempts of North Caucasians to return to their homelands, and the responses of Ottoman and Russian authorities to such attempts. The Kurdish-Chechen battles of Erzurum and the Chechen siege of Muş in 1865 sound fictional, but Hamed-Troyansky shows us that it really happened.

The book has several strengths. To begin with, it uses a wide variety of sources in different languages. In terms of archival sources, it utilizes sources from Turkish, Russian, Georgian, British, Bulgarian, Romanian and Jordanian state archives, among several others. These archival sources vary from economic data to petitions, and from consular reports to correspondence between different state functionaries and offices. In addition to these archival sources, it draws from newspapers and private letters from descendants of North Caucasians that the author was able to find and access.

The greatest strength of the book lies in how it expertly weaves these different sources, and different methodologies, together. One finds smooth transitions from a narrative political history of the Caucasus to the economic history of the Ottoman Balkans, and from the microhistory of families or small localities across the Balkans, Levant and Anatolia to macro-scale questions about nation-building, citizenship, and refugee regimes. The microhistory of one family serves as the thread that ties two chapters together, with an unexpected plot twist. As a result of its va-

ried sources and what one could call an eclectic writing style, it makes for entertaining reading, which is not very common for academic history writing. Thanks to its writing style, it appeals to interested laymen and academics alike, making key academic interventions and contributions without being tedious or dry to read.

One controversial point about the book could be its use of the “g-word”, or the lack of it. Whereas describing an Ottoman genocide of “Christians” (not even just Armenians!) during World War I in the introduction (p. 16), the author is very reluctant to use the same word when it comes to the Circassians, or to argue one way or another. In the introduction and in the conclusion, the author states that the Circassian diaspora uses the word genocide, and Circassian organizations call for the recognition of the massacres and expulsion as genocide (pp. 30- 248) in similar turns of phrase. However, the author essentially distances himself from the “g-word” for the pivotal event his book describes. The author does define the Russian targeting of Circassians *qua* Circassians for “near total expulsion” as “ethnic cleansing” (p. 32), and uses phrases such as “emigration”, “expulsion”, “flight” and “forced relocation” for the population movements of the Circassians. One could say that the emphasis on the agency of the North Caucasians occasionally overshadows the immense amount suffering, death and disease that communities deported and extirpated from their homeland must have gone through. If the development of an Ottoman refugee regime in answer to North Caucasian immigration can be seen as a precursor to the later refugee regimes of the League of Nations and the United Nations, perhaps more daring studies can follow on whether genocidal violence committed towards Caucasian (and Balkan) Muslims during Ottoman disintegration can be seen as a precursor to anything, without falling into parochialism and fanaticism one way or another. More than a century and a half later from the Circassian genocide, it is probably time to tie the histories of the Balkans and the Caucasus together in such a manner as well.

**Amina Šiljak Jesenković &
Madžida Mašić**
**“Sarajevski pjesnik Zekerija Sukerija:
Književno-teorijska studija i izbor iz Divana”**
[Sarajevo poet Zekerijja Sukkeri: A literary-
theoretical study and a selection from Divan”].
Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni
institut, 2024, p: 189.

Reviewer: Omer Merzić

Through Bosnian oriental and literary studies of the past, the life and work of Zekerija Sukerija was mostly unexplored and concentrated in a few short articles. The study “Sarajevski pjesnik Zekerija Sukerija: književno-teorijska studija i izbor iz Divana” [Sarajevo poet Zekerijja Sukkeri: a literary-theoretical study and a selection from Divan”] represents a valuable contribution to contemporary oriental and literary study in Bosnia and Herzegovina. This book

“” Merzić, O. (2026). [Review of the book Sarajevski pjesnik Zekerija Sukerija: književno-teorijska studija i izbor iz Divana [Sarajevo poet Zekerijja Sukkeri: A literary-theoretical study and a selection from Divan], by A. Šiljak Jesenković & M. Mašić]. *Journal of Balkan Studies*, 6(1), 125-128

Researcher, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, omer@dobraknjiga.ba

<https://orcid.org/0000-0001-7518-2193>

<https://ror.org/02kswqa67>

Balkan Studies Foundation
DOI: <https://doi.org/10.51331/B23>
Journal of Balkan Studies, 6 (1), 2026
balkanjournal.org

Received: 30.11.2025
Accepted: 14.01.2026

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

not only provides a revised understanding of his life by assembling previously scattered data and advancing new theories supported by this material, but it also examines Zekerija Sukerija as a poetic subject through an analysis of his own words and poetry.

The authors of this study are Amina Šiljak-Jesenković and Madžida Mašić, both senior researchers at the Oriental Institute at the University of Sarajevo, both of whom have extensive experience in Oriental studies especially in the area of Bosnian literature and poets from the Ottoman period. This is further emphasized in the “Foreword” of the study seeing that Šiljak-Jesenković started her research into Zekerija Sukeri more than three decades ago and this book represents a culmination of this work.

As far as the structure of the work is concerned, the book is divided into three separate chapters representing three distinct areas. The first chapter explores the biography of the poet Zekerija Sukeri, while the second chapter primarily focuses on the different aspects of his literary work. Finally, the third chapter is a selection of translations from the “Divan” of Zekerija Sukeri. By structuring the book in this manner, the authors construct a comprehensive narrative that traces the formation of Zekerija Sukerija as a poet in Sarajevo, his early engagement with poetry, his subsequent role as a scribe at the Ottoman court in Istanbul, and, ultimately, his literary expression and contribution through his Divan.

In the first chapter, the author’s primary objective is to reconstruct the biography of Zekerija Sukeri. They not only base their reconstruction on the writings of earlier authors such as Hazim Šabanović, Safvet-beg Bašagić, Smail Balić, Fehim Nametak, and most notably Erdoğan Erol, but also on the self-referentiality of Zekerija Sukeri in his poetry. The different passages, poems, and verses of Zekerija’s “Divan,” most notably his *tarihs*, a form of poetic record commemorating important events, are analyzed by them. The authors also ponder whether Zekerija Sukeri was a Sufi or not, a question which was not fully resolved. Based on the analysis of different passages, poems, and verses the authors tried to differentiate between metaphorical love or *aşk-ı mecazî* and Divine love or *aşk-ı*

hakikî in Zekerijas writings. After thorough analysis the author concluded that Zekerija Sukeri was a member of the Mevlevi Sufi order.

The second chapter is a thorough literary-theoretical analysis of his poetry, with an emphasis on form, poetics, and self-referentiality. By analysing the meter, rhyme, and stylistic structure of the “Divan” the authors reveal that Zekerija Sukeri was an exceptionally disciplined poet who mastered all classical forms: *ghazal*, *rubaiyat*, *sakinama*, *lugaz*, and *tarih*. Moreover, his use of *tarihs* to chronicle events in Bosnia and the Ottoman Empire indicates that he was one of the leading poets of the region and of his time. The authors express the notion that Zekerija Sukeri also affirms through his writings his identity as a poet from Sarajevo who came to Istanbul as a matured author and not a student of his compatriot Sulejman Mezaki, as was the notion in scholarly circles before. Another deviation from early scholars that occurs in the writings of Šiljak-Jesenković and Mašić is that they express their opinion that the surviving manuscript of the “Divan” by Sukeri is not a complete *divan* according to literary standards. This is evidenced by the fact that the only extant copy of the Divan lacks poetic forms traditionally considered essential components of any *divan* as the collected works of a poet... Thus, this goes against scholars such as Erdoğan Erol, who argued that the “Divan” of Zekerija Sukeri was in fact a complete *divan*.

Finally, the authors conclude their book with an important addition in the form of excerpts of the “Divan” by Sukeri translated into Bosnian and adapted to be accessible to a wider audience. While not giving a translation of the complete “Divan” the authors nevertheless give the most representative and important parts of Zekerija’s poetic opus from which the reader can make his own assessment of into the poet’s literary contribution.

As concluded by the authors: “ We may confidently assert that before us stands another author whose broader presentation will open a vast space for discerning the Bosniak cultural identity and who, after centuries of neglect, will assuredly attain his rightful place in the literary heritage of the Bosniaks.” One of the main points that the authors tried and succeeded to make is to showcase that

Zekerija Sukeri was not a peripheral Ottoman poet, but an important part of Bosniak literature heritage. These findings make this book an indispensable resource for all future researchers of Divan literature in Bosnia and Herzegovina.

articles

İrade ve Kader Arasında: Dr. Ethem Bakar'ın (1945-1877) Biyografisi ve
Düşünce Dünyası

Ömer Faruk Can

Avusturya Ordusunun Kosova'yı İşgali (1691–1689) ve Yerel Halkın Tepkisi

Agron Islami

By All Means Necessary: The Rescuing of the Albanian Jews During the
Holocaust

Ofer Muchtar

Performing Europe: Speech Acts and the Discursive Construction of
European Integration in Albanian Political Discourse

Ardita Dylgjeri

book reviews

Xavier Bougarel, Nadživjeti Carstva: Islam, nacionalni identitet i
politička lojalnost u Bosni i Hercegovini

Meldin Kešetović

Vladimir Hamed-Troyansky, "Empire of Refugees: North Caucasian
Muslims and the Late Ottoman State"

Günay Kayarlar

Amina Šiljak Jesenković & Madžida Mašić, "Sarajevski pjesnik
Zekerija Sukerija: književno-teorijska studija i izbor iz Divana"

Omer Merzić

E-ISSN: 7099-2146